

EKONOMICKÝ ČASOPIS

31 | 1983 | 3

8.— Kčs

Z OBSAHU

ŠIKULA, Milan: Historické východiská a súčasné predpoklady vzniku komplexov v spoločenskom výrobnom procese a ich interpretácia v ekonomickej teórii — HOFFMANN, Pavel: Priestorová dimenzia intenzifikačného procesu (Základné obsahové súvislosti a koncepčné otázky) — SOJKA, Jozef: Niektoré súčasné problémy modelov prognózovania ekonomiky — BACOVÁ, Viera: Efektívnosť investícií a metódy jej hodnotenia — MARČIČIAK, Peter: Kritika buržoázných dezinterpretácií metódy marxistickej politickej ekonomie — HAJEK, Ladislav: Podmienky špecializácie národohospodárskeho komplexu — MARKUŠ, Jozef: Dlhodobé plánovanie v Maďarskej ľudovej republike — Recenzie — Správy

Ekon. Čas., 31, 1983, č. 3, s. 189—296

Čas. 2112

01B

43391

S-1-C

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Časopis pre marxisticko-leninskú ekonomickú teóriu

Ekonomický časopis prináša state a diskusné príspevky z oblasti marxistickej politickej ekonómie, plánovitého riadenia a rozvoja socialistického národného hospodárstva, teórie hospodárskej politiky, financií, ekonomiky priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných úsekových ekonomík. Venuje pozornosť otázkam medzinárodnej socialistickej integrácie, vedecko-technickej revolúcie a využívaniu ekonomicko-matematických metód. Zaoberá sa aj ekonomikou kapitalistických a rozvojových krajín a kritikou buržoáznych ekonomických teórií. Prináša recenzie teoretických prác, správy z vedeckého života a bibliografiu.

Ekonomický časopis печатает статьи и дискуссии из области марксистской политической экономии, планового управления и развития социалистического народного хозяйства, теории экономической политики, финансов, экономики промышленности, сельского хозяйства и других отраслевых экономик. Он уделяет внимание вопросам международной социалистической интеграции, научно-технической революции и использованию экономико-математических методов. Занимается также и экономикой капиталистических и развивающихся стран равно как и критикой буржуазных экономических теорий. В журнале публикуются рецензии теоретических работ, новости из научной жизни и библиография.

Ekonomický časopis brings articles and discussion on marxist political economy, planned management and development of the socialist national economy, theory of the economic policy, finances, industrial economics, economics of agriculture and other branch economics. It gives attention to the questions of the international socialist integration, scientific and technical revolution and applying of the economic-mathematical methods. It also deals with the economic problems of the capitalist and developing countries and with the critics of the bourgeois economic theories as well. It brings reviews of theoretical publications, news about the scientific life and bibliography.

Hlavný redaktor Vladimír Mikuláš
Výkonná redaktorka Frída Švajdlerová
Redaktorka Katarína Rybanská
Tajomníčka redakcie Naďa Proksová

Redakčná rada: Ladislav Andrášik, Michal Derco, Ivan Figura, Vladislav Garaj, Štefan Heretik, Pavel Hoffmann, Filip Hronský, Michal Hronský, Jan Iša, František Jarušek, Miloslav Jirges, Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Adam Laščiak, Jan Přívara, Pavel Rapoš, Štefan Samson, Eduard Šarmír, Milan Šikula, Ladislav Unčovský, Ján Zervan.

Adresa redakcie: ul. Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava, číslo telefónu 335761-5.

Číslo bolo redakčne spracované v decembri 1982.

OBSAH

State

ŠIKULA, Milan: Historické východiská a súčasné predpoklady vzniku komplexov v spoločenskom výrobnom procese a ich interpretácia v ekonomickej teórii — —	191
HOFFMANN, Pavel: Priestorová dimenzia intenzifikačného procesu (Základné obsahové súvislosti a koncepcné otázky) — — — — — — — — — — — — — — — —	205
SOJKA, Jozef: Niektoré súčasné problémy modelov prognózovania ekonomiky — —	221
BACOVÁ, Viera: Efektívnosť investícií a metódy jej hodnotenia — — — — —	234
MARČIČIAK, Peter: Kritika buržoázných dezinterpretácií metódy marxistickej politickej ekonómie —	248

Diskusia

HÁJEK, Ladislav: Podmínky specializace národohospodářského komplexu — — —	262
---	-----

Prehľad

MARKUŠ, Jozef: Dlhodobé plánovanie v Maďarskej ľudovej republike — — —	275
--	-----

Recenzie

MIKULIČ, K.: Veľkoobchodné ceny a ich pôsobenie — M. Rajňák — — — —	290
---	-----

Správy

Celoštátna vedecká konferencia mladých ekonómov (A. Zemplerová — I. Hrbek) —	294
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

ШИКУЛА, Милан: Исторические исходные пункты и современные предпосылки возникновения комплексов в общественном процессе производства и их интерпретация в экономической теории —	191
ГОФМАН, Павел: Пространственные рамки процесса интенсификации (Основные связи содержания и концепционные вопросы) —	205
СОЙКА, Йозеф: Некоторые современные проблемы моделей прогнозирования экономики —	221
БАЦОВА, Вера: Эффективность капиталовложений и методы её оценки — —	234
МАРЧИЧИАК, Петер: Критика буржуазных дезинтерпретаций метода марксистской политической экономики —	248

technická k

Дискуссия

ГАЕК, Ладислав: Условия специализации народнохозяйственного комплекса — — 262

Обзоры

МАРКУШ, Йозеф: Долгосрочное планирование в ВНР — — — — — 275

Рецензии

МИКУЛИЧ, К.: Оптовые цены и их воздействие — М. Райняк — — — 290

Сообщения

Научная конференция молодых экономистов Чехословакии (А. Земплинерова — И. Грбек) — — — — — 294

CONTENTS

Articles

ŠIKULA, Milan: Historical Backgrounds and Contemporary Presumptions of Complexes Arising in Social Production Process — their Interpretation in Economic Theory 191

HOFFMANN, Pavel: Space Dimension of Intensification Process (Basic Contents Connections and Conceptual Problems) — — — — — 205

SOJKA, Jozef: Some Contemporary Problems of Economy Forecasting Models — — 221

BACOVÁ, Viera: Investment Efficiency and Methods of her Evaluation — — — — 234

MARČIČIAK, Peter: Criticism of Bourgeois Desinterpretation of Methods of Marxist Political Economy — — — — — 248

Discussion

HÁJEK, Ladislav: Conditions of Specialization of National Economy Complex — — 262

Outline

MARKUŠ, Jozef: Long-term Planning in Hungary — — — — — 275

Book Reviews

MIKULIČ, K.: Wholesale Prices and their Functioning — M. Rajňák — — — 290

Reports

Scientific Conference of Czechoslovak Young Economists (A. Zemplerová — I. Hrbek) — — — — — 294

Historické východiská a súčasné predpoklady vzniku komplexov v spoločenskom výrobnom procese a ich interpretácia v ekonomickej teórii

ŠIKULA, Milan

Každjej etape vo vývine spoločnosti zodpovedá určitá kombinácia a koordinácia prvkov výrobných síl v špecifických štruktúrnych jednotkách, ktoré sú objektívnym základom konštituovania spoločensko-ekonomických foriem. Platí však aj obrátená súvislosť, že za určitých podmienok sa stáva vytvorenie nových spoločensko-ekonomických foriem priamo novou výrobnou silou alebo rámcom ďalšieho rozvoja výrobných síl. Máme na mysli také chápanie štruktúrnych jednotiek spoločenského výrobného procesu, ako ho uplatnil Marx, keď vymedzil kapitalistickú kooperáciu, manufaktúru a továreň a na tom založenú odvetvovú štruktúru materiálnej výroby. Vedecký prínos a sila Marxovej analýzy spočíva v tejto oblasti v tom, že vznik a formovanie štruktúrnych jednotiek spoločenského výrobného procesu rozvíjajúceho sa kapitalistického spôsobu výroby odvodil z vnútornej logiky rozvíjajúcej sa priemyselnej revolúcie. Na tomto základe mohol potom novým revolučným spôsobom skúmať historický pohyb ako dialektickú interakciu medzi materiálno-vecnou a sociálno-ekonomickou stránkou spoločenskej výroby, medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi. Z odvetvovej štruktúry materiálnej výroby, ako objektívnej konkrétne historicky podmienenej formy štruktúrneho usporiadania výrobných síl, vychádzala jeho analýza takých fundamentálnych spoločensko-ekonomických procesov, ako napr. premena hodnoty na trhovú hodnotu a výrobnú cenu a s nimi spojená premena nadhodnoty na zisk a priemerný zisk.¹

¹ Z toho vyplýva aj pre súčasnosť mimoriadne dôležitý teoreticko-metodologický záver, že analýza jednotlivých úrovní či transformačných stupňov konštituovania spoločensky nutných nákladov práce musí byť založená na reálnych štruktúrnych väzbách, úrovniach a článkoch reprodukčného procesu a nie na prežitých organizačno-inštitucionálnych štruktúrach.

Historické východiská vzniku komplexov v procese zospoločenšenia výroby

Zásadný význam pre pochopenie historickej prechodnosti a podmienenosti štruktúrnych foriem spoločenskej výroby má Leninova analýza imperializmu. Z nej vyplýva, že kvalitatívny zvrät v diferenciačných a integračných procesoch vo vývine spoločenskej delby práce — úzko spätý s obrovským vzostupom koncentrácie kapitálu — bol jedným z rozhodujúcich faktorov podmieňujúcich vznik monopolov, pri ktorom sa už začali prejavovať tendencie utvárania medziodvetvových komplexov, predovšetkým na báze vertikálnych väzieb. Lenin v týchto súvislostiach zdôrazňuje, že „veľmi dôležitou črtou kapitalizmu, ktorý dosiahol najvyšší stupeň vývinu, je tzv. kombinácia, t. j. spojenie rôznych priemyselných odvetví v jednom podniku; tieto odvetvia predstavujú alebo na seba nadväzujúce postupy spracovania suroviny ... alebo v pomere k iným odvetviám sú odvetvami pomocnými ...“ [1, s. 401–402].² Jeho rozbor odhalil hlbinné súvislosti začiatkov prekonávania odvetvovej štruktúry výroby, vyvolaných vyšším stupňom jej zospoločenšenia, spojeným so vznikom monopolov. V týchto súvislostiach zdôrazňuje moment plánovitosti a komplexnosti, ktoré patria k substancionálnym určeniam nových štruktúrnych jednotiek spoločenského výrobného procesu, t. j. (podľa našej terminológie) *komplexov*. „Keď sa veľký podnik stane mamutím a plánuje podľa presne zistených štatistických údajov *organizuje prísun* dvoch tretín alebo troch štvrtín celkového množstva *surovín* potrebných pre desiatky miliónov obyvateľov; keď *systematicky organizuje prepravu* týchto surovín do najvýhodnejších výrobných stredísk, vzdialených od seba často stá a tisíce kilometrov; keď sa z *jedného centra usmerňujú všetky štádiá postupného spracovania materiálu až po vyrobenie najrôznejších hotových výrobkov*; keď sa tieto *rozdeľujú podľa jednotného plánu* medzi desiatky a stovky miliónov spotrebiteľov ... — vtedy je zrejmé, že máme pred sebou *zospoločenšenie výroby* ...“ [1, s. 489]. (Podč. M. S.) Lenin zároveň však presvedčivo ukázal, že celá táto plánovitosť a komplexnosť ako výsledok ďalšieho prenikavého posunu v zospoločenšení výroby je v podmienkach imperializmu znásilňovaná záujmami kapitálu a zneužívaná k plánovitejšiemu dosahovaniu monopolných ziskov, a že „súkromnohospodárske a súkromnovlastnícke vzťahy sú len škruhinou, ktorá už nezodpovedá obsahu, ktorá neodvratne musí zahŕňať, ak sa jej odstránenie umele odkladá — škruhinou, ktorá môže v stave zahŕňovania zostávať pomerne dlho ..., no ktorá sa predsa neodvratne odstráni“ [1, s. 489].

Až vznik spoločenského vlastníctva odкрýva potrebný priestor a dáva adekvátny rámec pre všestranné rozvinutie procesu zospoločenšenia výroby v podobe vytvárania komplexov, a nielen to, robí ho v nových

² Pojem „kombinácia“ a zdôvodnenie jej výhod v porovnaní s „čistými“ (nekombinovanými) podnikmi Lenin prevzal z práce R. Hilferdinga. Pozri [2, s. 246].

dimenziách nevyhnutným. Preto V. I. Lenin hneď po VOSR formuloval ako jednu zo strategických úloh plánovitú reorganizáciu priemyslu, jeho racionálne vecné a priestorové štruktúrovanie s osobitným zreteľom na komplexné previazanie funkčne nadväzujúcich štádií výrobného procesu, a to všetko na *základe aktívnej účasti* vedeckého frontu.³

Konkrétne historické podmienky vzniku prvého socialistického štátu spôsobili, že v prvých etapách svojho rozvoja sa musel urýchlene vyrovnávať s výsledkami priemyselnej revolúcie, teda vybudovať materiálno-výrobnú základňu, ktorou disponoval kapitalizmus. Sovietsky zväz preto musel pri výstavbe svojej ekonomiky vychádzať z objektívnej štruktúrnej logiky, vyplývajúcej z vecného obsahu priemyselnej revolúcie a vybudovať komplexnú odvetvovú štruktúru národného hospodárstva. Podstata toho nového, čo priniesla a umožnila nová progresívna spoločensko-ekonomická forma, spočívala v historicky jedinečnej rýchlosti a v spôsobe, akým prvý socialistický štát riešil túto obrovskú a náročnú úlohu. Zo spoločenského vlastníctva vyplynula nielen možnosť, ale aj nevyhnutnosť primárne uplatňovať komplexne a ex ante, teda plánovite, celospoločenské hľadiská pri budovaní materiálno-výrobnej základne. Práve tieto súvislosti objektívne viedli k tomu, že v polovici 20. rokov sa v Sovietskom zväze v ekonomickej teórii i praxi nastolila otázka výrobných komplexov, hoci, ako sa pokúsime ďalej poukázať, podmienky pre vznik a všestranné rozšírenie komplexov ako univerzálnych štruktúrnych elementov materiálno-výrobnej základne vyvolal až nástup vedecko-technickej revolúcie. Klasickým príkladom bola v tomto smere príprava a realizácia plánu elektrifikácie GOELRO. V súvislosti s ním prvýkrát zaviedol pojem „výrobný komplex“ I. J. Šulgin v stati, venovanej problematike elektrifikácie. Zdôrazňuje v nej, že z hľadiska efektívnosti investícií „bolo potrebné prejsť od projektovania elektrárenských zariadení k *projektovaniu výrobných komplexov*, zahrňujúcich elektrárenské zariadenia vyrábajúce a distribuujúce elektrickú energiu, ako aj podniky spotrebujúce elektrickú energiu“ [4, s. 23]. (Podč. M. Š.) Začatie výstavby ekonomiky prvého socialistického štátu bolo mohutným zdrojom impulzov pre rozvoj ekonomickej teórie. V tomto období sa položili základy väčšiny najdôležitejších smerov rozvoja socialistickej ekonomickej vedy. Z hľadiska predmetu nášho záujmu je dôležité, že v 20. rokoch sa pod vplyvom naliehavých potrieb praxe, konkrétne vyvolaných najmä socialistickou industrializáciou v podmienkach obrovských teritoriálnych rozmerov, začali formovať aj teoretické predstavy o priestorovej dimenzii ekonomického rozvoja, v ktorých hrala kľúčové miesto myšlienka komplexu.⁴

³ Pozri Náčrt plánu vedecko-technických prác [3, s. 285].

⁴ Ide o výskumy M. N. Stepanova. Pozri [4]. Z týchto výskumov tiež vyplýva, že v r. 1925 bol prvýkrát I. G. Alexandrovom zavedený pojem „systém“, ktorý sme v 60. rokoch „znovuobjavovali“ vo vášnivých diskusiách o jeho adekvátnosti pre socialistické spoločenské vedy. (Plan.Choz., 1925, č. 3.)

Od prelomu 50. a 60. rokov sa pri výskume zákonitostí rozmiestňovania výrobných síl Sovietskeho zväzu začína dostávať do popredia opäť problematika komplexov najmä v podobe teritoriálno-výrobných komplexov.⁵ Ich rozpracovanie patrí nesporne k najvýznamnejším výtobytkom sovietskej ekonomickej vedy, ktoré sa prakticky uplatnili a osvedčili ako od základu nová, pre socializmus typická forma rozmiestňovania výrobných síl. Zhodnotenie genézy tohto významného prúdu sovietskej ekonomickej vedy a v rámci neho objasnenie metamorfózy chápania komplexu ako formy rozvoja hospodárstva územného celku, obsahuje práca Z. Slávikovej [9].

Vybudovanie komplexnej sovietskej ekonomiky a sformovanie jej bohatého členenej odvetvovej štruktúry začalo popri problematike rozmiestňovania nastoľovať stále naliehavejšie požiadavku nových prístupov, koncentrujúcich pozornosť na optimálne utváranie a fungovanie medziodvetvových väzieb reprodukčného procesu⁶ a na identifikáciu medziodvetvových komplexov. Priekopnícky prínos v tomto smere predstavuje Aganbegianova práca z oblasti optimálneho plánovania, v ktorej výrobnú sféru prvýkrát rozdelil na 9 medziodvetvových komplexov [11, s. 59–60].

Najväčší rozmach v uplatnení komplexov v spoločenskom výrobnom procese sa zákonite spája s nástupom VTR. Postupné vytváranie prvkov materiálno-technickej základne výroby stelesňujúcej vymoženosti VTR je objektívne sprevádzané vznikom a formovaním širokej a pestrej palety najrozličnejších druhov a foriem komplexov, určených ohniskami najintenzívnejších väzieb medzi rôznymi stránkami, fázami, úrovňami, ap. reprodukčného procesu, funkčne spätých s komplexným charakterom národohospodárskych potrieb a výsledkov. V rozsiahlej literatúre venovanej VTR a jej ekonomickým súvislostiam nachádzame nespočetné obmeny komplexov ako napr. „komplex veda-výroba“, „výrobnotechnický komplex“, „priemyselno-vedecký komplex“, „automaticky riadený komplex“, „optimálny komplex“, „profilovaný komplex“, „komplex vedy“, „medziodvetvové a odvetvové komplexy“, ale aj „elektrický komplex“ atď. V niektorých prácach sa možno stretnúť aj s pokusmi o určitú systemizáciu. Zaujímavá je v tomto zmysle integrálna schéma výrobných komplexov ZSSR, ktorú uvádzajú Lebedev a Kušlin [12, s. 127].

Národohospodársky komplex Sovietskeho zväzu rozdelili na štyri bloky komplexov: komplex vedy, medziodvetvové komplexy, odvetvové komplexy a výrobnú-územné komplexy, ktoré sú ďalej rozčlenené na konkrétnejšie typy a formy. Doteraz uvádzané príklady sa explicitne alebo implicitne vzťahujú len na národohospodársky rámec, no nástup VTR je

⁵ K najvýznamnejším autorom a prácam v tomto smere patria [5; 6; 7; 8].

⁶ Aj v tomto prípade nás história vedie až k myšlienkovým zdrojom zo začiatku genézy sovietskej ekonomickej teórie a praxe. Bola to konkrétne medziodvetvová bilancia, ktorú P. I. Popov a L. N. Litošenko prvýkrát v histórii zostavili v r. 1925 (pozri [10]).

tiež sprevádzaný v histórii nebývalým rozsahom a intenzitou internacionalizácie hospodárskeho života. Preto sa komplexotvorné procesy rýchlo rozvíjajú aj vo svetovej ekonomike a jej integrálnych súčastiach, jednak ako rôzne druhy a formy medzinárodných a nadnárodných monopolistických komplexov, jednak v podobe medzištátnych komplexov, vznikajúcich a formujúcich sa v procese SEI. Myšlienku komplexu preto nachádzame v rôznych obmenách vo väčšine prác, zaoberajúcich sa integračným procesom štátov RVHP. K. Lozanov napr. rozlišuje „medzinárodný odvetvový komplex“, „medzinárodný vedecko-technický a vedecko-výrobný komplex“, „medzinárodný hospodársky komplex RVHP“ a „medzinárodné medziodvetvové a odvetvové komplexy“ [13, s. 99]. A. I. Zubkov hovorí o „medzinárodných spoločných výrobných“, založených na kooperácii alebo na spoločnej výstavbe a eksploatacii objektov [14, s. 69]. Podobne A. D. Nekipelov používa v týchto súvislostiach pomenovanie „kooperačný výrobný systém“ alebo „spoločná výroba“ [15, s. 102]. A. N. Bykov odvodzuje z meradiel VTR nevyhnutnosť „formovania mohutných socialistických výskumno-výrobných komplexov“, v ktorých sa v optimálnom rozsahu a štruktúre integruje vedecko-výskumný potenciál, experimentálna báza a výrobné kapacity socialistických krajín [16, s. 128–129]. Za najprepracovanejší považujeme prístup J. S. Širiajeva, ktorý na základe komparatívnej analýzy a zovšeobecnenia komplexotvorných procesov v medzinárodnom meradle vymedzuje a zavádza pojem „medzinárodné výrobné systémy“, vyjadrujúci univerzálne štruktúrne elementy materiálneho základu kvalitatívnych zmien medzinárodných ekonomických vzťahov, pričom osobitnú pozornosť venuje ich odlišnostiam v podmienkach kapitalizmu a socializmu [17].

Uvedené príklady svedčia o tom, že tak v národohospodárskom, ako aj v medzinárodnom meradle sa na každom kroku stretávame s najrozmanitejšími prejavmi komplexotvorných tendencií v spoločenskom výrobnom procese. Existuje široká paleta empiricky pozorovateľných foriem komplexov alebo symptómov ich vzniku a formovania, ktoré sa v teórii i praxi rôznym spôsobom používajú. Dozreli podmienky, ktoré podľa nášho názoru nielen umožňujú, ale aj naliehavo vyžadujú, aby sa ekonomická teória socializmu politickoekonomicky zmocnila problematiky komplexov a v kategoriálnej rovine ju rozpracovala. Jednou z prvých prác, ktorá poukázala na absenciu politickoekonomického hodnotenia vytvárania komplexov v reprodukčnom procese, bola monografia V. G. Lebedeva a V. I. Kušlina [12, s. 120]. V kolektívnej práci pracovníkov Ekonomického ústavu AV ZSSR, venovanej otázkam ekonomiky rozvinutého socializmu, poukazuje sa už na to, že „fungovanie ... komplexov je objektívnou a nevyhnutnou črtou rozšírenej reprodukcie“ a formuluje sa závažná téza, že „komplexy ... vystupujú ako kategória politickej ekonómie socializmu“ [18, s. 141].

Ekonomická teória a prax poskytuje už dostatok materiálu pre politicko-ekonomické zovšeobecnenie, ktorého výsledkom by malo byť vy-

medzenie komplexu ako kategórie politickej ekonómie. Vyžaduje si to však podľa nášho názoru prekonať aj viaceré jednostranné prístupy a „detské nemoci“ v nazeraní na problematiku komplexov.⁷ Základné metodologické úskalie spočíva predovšetkým v tom, že vznik a formovanie komplexov sa odvodzuje prevažne len zo zmien vo väzbe medzi vedou a výrobou, a nie z analýzy súhrnu nových javov v spoločenskej delbe práce, indukovaných a determinovaných nastupujúcou VTR. V dôsledku toho sa nevenuje adekvátne pozornosť kvalitatívnemu skoku vo vývine diferenciačných a integračných procesov v rámci spoločenskej delby práce a z toho vyplývajúcim ekonomickým súvislostiam. Vytváranie a fungovanie komplexov sa preto posudzuje zúžene, väčšinou len v rozmanitých javových podobách a neskúma sa ako kvalitatívne nová všeobecná forma zospoločensťovania výrobného procesu v podmienkach nastupujúcej VTR.

Ďalší (z predchádzajúceho vyplývajúci) problém je v tom, že v centre pozornosti sú len technicko-výrobná či technicko-ekonomická stránka komplexov, pravda, aj tie možno za uvedených okolností postihnúť iba značne podmienené. Dokonca aj v prípadoch, keď sa zdôrazňuje potreba chápania komplexu ako jednoty výrobných síl a výrobných vzťahov, politickoekonomická stránka v podstate absentuje. Bez analýzy toho, ako sa modifikuje obsah ekonomických vzťahov medzi subjektmi spoločenskej delby práce — prechádzajúcej revolučnými zmenami — totiž nie je možné identifikovať relevantné zmeny v postavení a správaní ekonomických subjektov a v tomto zmysle sa dopracovať k politickoekonomickým záverom. Ba navyše, v dôsledku dialektickej interakcie medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi vzniká mnoho otázok aj v súvislosti so správnosťou chápania technicko-výrobných či technicko-ekonomických aspektov rozvoja komplexov.

Syntetickým prejavom nedostatočného rozpracovania politickoekonomických aspektov komplexov v spoločenskom výrobnom procese je skutočnosť, že sa nedávajú do súvislosti so štruktúrnym chápaním socialistického vlastníctva. Vznik a formovanie komplexov sa v podstate nechápe a neberie ako objektívny základ prestavby organizačno-inštitucionálnej a riadiacej štruktúry spoločenskej výroby. K vytváraniu komplexov sa prevažne pristupuje ako k niečomu, čo má byť len akýmsi „doplnkom“, ktorý má fungovať v rámci — či presnejšie popri existujúcej odvetvovo-rezortnej štruktúre. Teda s určitou funkčne uspôsobenou sieťou a pyramídou komplexov sa zatiaľ neuvažuje ako so štruktúrnym usporiadaním, na ktoré by sa mala transformovať existujúca odvetvovo-rezortná štruktúra národného hospodárstva.

Zaujímavým, a pritom závažným odzrkadlením medzery v politicko-

⁷ Niektoré základné kritické pripomienky uvedieme explicitne už v tejto stati, ďalšie budú implicitne obsiahnuté vo vlastnom vymedzení podstaty komplexov a ich funkcie v spoločenskom výrobnom procese, ktoré bude predmetom samostatnej nadväzujúcej state v budúcom čísle Ekonomického časopisu.

ekonomickom rozpracovaní problematiky komplexov je bežne používaná interpretácia súvislostí medzi cieľovo-programovým prístupom a vytváraním komplexov. Vytváranie komplexov sa chápe ako dôsledok vypracúvania dlhodobých programov.⁸ Podľa nášho názoru základná príčinná súvislosť vychádza z objektívne sa presadzujúcich komplexotvorných tendencií v štruktúrnom rozvoji výrobných síl, ktoré vytvárajú možnosť a nevyhnutnosť uplatňovania cieľovo-programového prístupu a vypracúvania komplexných cieľových programov. Ide o to, že primárne sa odvodzuje metóda (cieľovo-programový prístup) od vnútornej logiky vzniku a vývinu objektu, na ktorého plánovitý rozvoj a fungovanie má pôsobiť. To, prirodzene, neznamená popieranie aktívneho pretvárajúceho pôsobenia metódy v podobe rôznych komplexných programov na vytváranie a formovanie komplexov. Chceme len zdôrazniť, že pre plánovitý vznik a fungovanie komplexov v spoločenskom výrobnom procese je imanentný cieľovo-programový prístup; na nie akékoľvek náhodné či formálne vypracované komplexné cieľové programy musia viesť k vytváraniu takých komplexov, ktoré umožnia spoločensky žiadúcim spôsobom využívať ekonomické efekty podmienené rešpektovaním logiky vzniku a pohybu štruktúrnych jednotiek výrobných síl v podmienkach VTR.

Za vážny teoreticko-metodologický problém považujeme značnú odtrhnutosť či izolovanosť v skúmaní procesov vzniku, formovania a fungovania komplexov v národohospodárskom meradle a v medzinárodnom meradle v rámci RVHP. Práve hraničná či styčná plocha medzi týmito dvoma sférami predstavuje zauzleninu problémov, relevantných z hľadiska adekvátneho chápania a aktívneho podieľania sa na zintenzívňujúcom sa prehlbovaní procesu internacionalizácie hospodárskeho života. Vytváranie, formovanie a fungovanie komplexov je potrebné skúmať a realizovať ako prostriedok organického premostovania vnútorného reprodukčného procesu so sférou vonkajších ekonomických vzťahov a ako strategický smer a spôsob štruktúrneho „zrastania“ či vzájomného prenikania ekonomík štátov RVHP v procese SEI. Rozpracovanie kategórie komplexu, v ktorom sa organicky spájajú národné a internacionálne dimenzie, má podľa nášho názoru kľúčový význam najmä z dvoch základných hľadísk. Na jednej strane umožňuje odhaľovať hlbinné súvislosti dialektického prechodu procesu zospoločenšenia výroby z národnej na medzinárodnú úroveň, a tým plnšie a obsažnejšie chápať internacionalizáciu spoločensko-ekonomického rozvoja, jej strategické smery a realizačné formy. Na druhej strane vytvára podmienky pre adekvátnejšie poznanie „anatómie a fyziológie“ vplyvu medzinárodnej deľby práce, osobitne v rámci SEI na národnú ekonomiku a jeho aktívne využívanie pri riešení úloh intenzifikácie. Z jednoty oboch stránok kryštalizuje obsah monopolu vonkajších ekonomických vzťahov socialistic-

⁸ Pozri napr. [19]. Autori spájali vznik medziodvetvových komplexov s nevyhnutnosťou dlhodobých programov rozvoja v podmienkach VTR.

kého štátu a z nej sa musí odvíjať konkrétna identifikácia a realizácia jeho funkcií.

Rozpracovanie komplexu ako politicko-ekonomickej kategórie vyžaduje aj odstránenie tých nedostatkov, ktoré vyplývajú z nerozlišovania, resp. zo stotožňovania podstaty komplexu ako novej kvality procesu zospoločenšenia, s niektorými už existujúcimi konkrétnymi javovými formami, ako napr. vedecko-výrobné združenie, kombinát, agrokomplex atď. Pritom nie sú zriedkavé prípady, že ako komplex sa označuje formálne agregovaný súhrn výroby, odborov, odvetví či činností, ktoré netvoria funkčný reprodukčný celok. V tomto kontexte považujeme za potrebné jednak čo najúplnejšie vymedziť podstatu komplexu, na základe postupného precizovania jeho substancionálnych určení, jednak identifikovať základné hľadiská, z pozícií ktorých je možné systémovo posudzovať a skúmať existujúce a anticipovať budúce formy komplexov, t. j. diverzifikujúce spektrum a variabilnosť ich foriem.

VTR a súčasné predpoklady formovania komplexov v spoločenskom výrobnom procese

Súčasný stupeň poznania a zovšeobecnenia priebehu VTR smeruje k takej teoreticko-metodologickej interpretácii, v ktorej sa VTR charakterizuje ako zložito štruktúrovaný, dynamický proces prevratných zmien v rozvoji vedy, techniky a výroby, ktorého celkový obsah spočíva v kvalitatívnom skoku v poznaní a ovládaní principiálne nových, rádovo významnejších síl mikrosвета a makrosвета.

Revolučnosť tohto procesu spočíva v tom, že mení tie najzákladnejšie a najpodstatnejšie teoretické predstavy a praktické realizačné možnosti v oblasti prírody, výroby a spoločnosti.⁹

Rozhodujúce východiskové impulzy VTR vzišli z prevratných objavov teoretických prírodných vied, predovšetkým fyziky (fyzika pevných látok, jadra a elementárnych častíc), chémie (makromolekulárna analýza a syntéza, aktívne katalyzátory), biológie (molekulárne základy života a dedičnosti, chemická podstata nervových vzruchov), kybernetiky (matematická formulácia zákonov riadenia, automatizácia zložitých rozvíjajúcich sa systémov, výpočtová technika) a kozmológie (zákony kozmického priestoru, teória a technika kozmických letov, rozvoj prostriedkov komunikácie raket so Zemou).¹⁰

Syntéza uvedených fundamentálnych prínosov piatich vedúcich prírodných vied znamená relatívne komplexné preniknutie do zákonov a zákonitostí mikrosвета a makrosвета, ktoré postupne generuje principiálne zmeny vo výrobnom procese. Pritom je potrebné osobitne zdôrazniť, že adekvátne objasnenie týchto zmien vyžaduje analyzovať vý-

⁹ „Revolúcia je taká premena, ktorá rozbíja staré v tom najzákladnejšom a najpodstatnejšom ...“ [20, s. 103].

¹⁰ Porovnaj napr. [21, s. 17-18].

robný proces nielen z technicko-výrobnej stránky — ako to môžeme pozorovať v rozsiahlej literatúre pojednávajúcej o VTR — ale ako dialektickú jednotu pracovného procesu a spoločensko-ekonomického procesu, ako jednotu podmienok vynakladania konkrétnej práce a charakteru abstraktno-spoločenskej práce, ako jednotu vytvárania úžitkových hodnôt a hodnôt.¹¹

Analýza pretvárajúceho vplyvu VTR na takto chápaný výrobný proces by mala byť podľa nášho názoru východiskom odhaľovania jej sociálno-ekonomického obsahu. V predloženej štúdií sa preto pokúsime v tomto zmysle aspoň naznačiť niektoré kľúčové momenty, predovšetkým tie, ktoré považujeme za významné z hľadiska pochopenia súvislosti medzi VTR a spoločenskou deľbou práce.

VTR kvalitatívne mení charakter a funkcie jednotlivých prvkov pracovného procesu, formy a spôsoby ich kombinovaného fungovania. Z hľadiska hlavných parametrov výroby majú podstatný význam pracovné stroje. Revolucionizujúce pôsobenie VTR na pracovné stroje sa prejavuje vo viacerých smeroch. Vznikajú pracovné nástroje, ktorých princípy spočívajú na využití fyzikálnych, chemických a biologických procesov, nových druhoch pohybu hmoty vysokých a nízkych potenciálov (tlakov, teplôt ap.). Výrazne sa zvyšujú ich jednotkové kapacity, integrovanie viacerých procesov v jednom orgáne, dynamickosť konštrukcií, integrácia strojov do stále väčších systémov. Ďalekosiahly význam má tendencia k mikrominiaturizácii strojových sústav, umožňujúca prenikanie do mikrosveta spracovaných hmôt a látok a s tým spojený prechod k mikrotechnológii, ktorá na rozdiel od makrotechnológie nepôsobí na hmoty a látky ako také, ale na ich vnútornú štruktúru. VTR razí cestu novému technologickému spôsobu výroby, ktorý spočíva v prechode od strojovej továrenskej výroby k automatizovaným komplexom, k pracovným strojom zvláštneho druhu, vytvárajúcim jednotný systém. Stále bezprostrednejšia interakcia vedy a výroby, ich prelínanie a splývajúce kardinálne menia charakter pracovného procesu a jeho činiteľov. Na jednej strane sa postupne formuje sústava strojov nového typu — automaty na výrobu automatov ako univerzálnych výrobných nástrojov, a na druhej strane stavia pracovnú silu „nad“ výrobu do tvorivých funkcií, ktoré menia úhrnného robotníka na tvorcu nových poznatkov.

Takýto obraz pracovného procesu nachádzame v neprebernom množstve literatúry venovanej VTR, no už podstatne menej prác analyzuje problémy, ktoré sú spojené s tým, že takto charakterizovaný pracovný proces ešte zďaleka nie je všeobecným javom. V tejto súvislosti považujeme za potrebné uviesť dve poznámky.

Prvá sa týka istej absolutizácie procesu automatizácie v rozvoji VTR.

¹¹ Ako teoreticko-metodologické východisko a vzor by nám mal slúžiť Marxov prístup, v ktorom sa výrobný proces skúma ako dialektická jednotka pracovného a zhodnocovacieho procesu. Marx ho explicitne sformuloval v 5. kapitole prvého zväzku, no uplatnený je v celom Kapitáli [22, s. 187—207].

Automatizáciu považujeme za jeden z kľúčových smerov VTR, no nadržávame sa, že existujú aj ďalšie revolučnizujúce procesy v rozvoji výrobných síl, ako napr. chemizácia, biologizácia atď., a budú nasledovať ešte ďalšie. VTR preto nemožno spájať len s automatizovanou výrobou, ale je potrebné skôr hovoriť o vedeckej výrobe v zmysle všestrannej a systematickej materializácie vedy vo výrobe na základe bezprostrednej vzájomnej interakcie vedy a výroby.

Druhá poznámka sa vzťahuje k tomu, že sociálno-ekonomické súvislosti VTR sa väčšinou posudzujú príliš všeobecne a nediferencovane v zmysle ich konkrétne historického vývinu v čase. Ak analýza sociálno-ekonomického obsahu VTR je celkove značne „úzkoprofilovou“ oblasťou ekonomickej teórie, tak skúmanie postupnosti sociálno-ekonomických problémov a úloh, ktoré tvoria objektívne nevyhnutné prechodové stupne od pracovného procesu, typického pre industrializačnú fázu a pre zvládnutie priemyselnej revolúcie, k pracovnému procesu v podmienkach rozvinutej VTR, je skôr výnimkou ako pravidlom. V dôsledku toho je podľa nášho názoru nevyhnutné rozlišovať špecifický, konkrétne historicky podmienený sociálno-ekonomický obsah VTR v jednotlivých etapách jej vývoja. Pritom nestačí posudzovať tú-ktorú etapu len ako celosvetový priemer, alebo jej priebeh a stav v izolovane vzatej krajine či zoskupení krajín. Podstatný význam má komparatívne hodnotenie postavenia určitej krajiny, spoločenstva krajín ap. v relácii k ostatným krajinám, zoskupeniam krajín atď. Vyššie uvedená charakteristika pracovného procesu sa vzťahuje k relatívne vzdialenej budúcnosti, keď zúžitkovanie výsledkov VTR a realizácia jej ekonomických efektov bude mať masový, všeobecný charakter. Odvodzovať sociálno-ekonomické súvislosti súčasnej etapy VTR bezprostredne z prognosticko-cieľových predstáv o plne rozvinutej VTR je neprípustným teoreticko-metodologickým „skratom“, ktorý by mohol viesť v praxi k veľmi negatívnym dôsledkom. V súčasnosti ešte prevládajú podstatné znaky industrializačnej a industriálnej etapy a len sa začínajú formovať vecné podmienky pre prebudovanie výroby na novej vedecko-technickej základni. Tento proces kladie obrovské nároky na rozsah a kvalitu teoretického bádania a aplikovaného výskumu, vyžaduje veľké, najmä investičné prostriedky, pričom jeho výsledky a efekty sa objektívne dostavia až s určitým časovým oneskorením¹², a aj to nie automaticky, ale v závislosti od kvality strategických a taktických hospodársko-politických rozhodnutí. „Je potrebné vziať na vedomie okolnosť, že urýchľovanie vedecko-technického pokroku nie vždy a tobôž nie odrazu vedie k zlacňovaniu ekonomického rastu“ [17, s. 12].

Rozhodujúcou úlohou ekonomickej teórie a hospodárskej praxe socializmu v súčasnosti a v dohľadnej budúcnosti je hľadať a uplatňovať účinné metódy a prostriedky optimalizácie zdrojovej a časovej náročnosti

¹² Porovnaj [23, kap. V] a [21, s. 30–32].

získavania výsledkov vedy a výskumu a postupného vedeckého a technického prevratu v zmysle zmeny celej sústavy technického aparátu spoločnosti. Inými slovami, teoreticky zdôvodňovať a prakticky realizovať optimálnu stratégiu efektívneho spoločensko-ekonomického zvládnutia jednotlivých, objektívne podmienených a na seba logicky nadväzujúcich etáp prechodu od súčasného stavu k stále plnšiemu využívaniu možností VTR.

Ďalším dôležitým teoreticko-metodologickým východiskom vysvetlenia vplyvu VTR na charakter výrobného procesu ako jednoty jeho technicko-výrobnej a sociálno-ekonomickej stránky je rozbor kvalitatívne nových tendencií, ktoré sa prejavujú v spoločenskej delbe práce. Je to tak preto, že delba práce je v najhlbšom zmysle tým procesom, ktorý robí výrobu spoločenskou, ktorý tvorí všeobecný rámec i základ rozvoja tak výrobných síl, ako aj výrobných vzťahov a ich vzájomného dialektického prechodu. Takýto prístup k spoločenskej delbe práce je presvedčivo zdôvodnený v prácach klasikov marxizmu-leninizmu¹³ a má zásadný význam pre politickoekonomickú interpretáciu VTR. Spoločenská delba práce je jednotou procesov funkčného rozčleňovania výrobného procesu na špecializované časti a koordinovanej súčinnosti špecializovaných častí — kooperácie vytvárajúcej z nich organický celok. Oba procesy majú tak naturálno-vecnú, technicko-ekonomickú, ako aj sociálno-ekonomickú stránku. Rozvoj spoločenskej delby práce teda znamená prehlbujúce sa štruktúrovanie výrobného procesu, ktorým sa na jednej strane vytvárajú a uvoľňujú nové výrobné sily, a na druhej strane sa formuje ekonomické postavenie nositeľov (subjektov) špecializovaných činností, vytvárajú sa a realizujú vzájomné vzťahy medzi nimi. Títo nositelia sú akoby „zasadzovaní“ do určitej konštelácie ekonomických vzťahov, a súčasne sa tým táto konštelácia vytvára. V tomto procese sa vytvárajú, konfrontujú a presadzujú ich ekonomické záujmy.

Z týchto hľadísk je potrebné pristupovať aj ku skúmaniu vplyvu VTR na spoločenskú delbu práce a tým na vytváranie kvalitatívne zrelšieho stupňa zospoločenštvania výroby, nielen v národnom, ale aj v medzinárodnom meradle.

Pre túto kvalitatívne novú úroveň zospoločenštvania výroby je charakteristické vytváranie a formovanie komplexov ako špecifických štruktúrnych jednotiek, v ktorých sa kombinujú a koordinujú prvky výrobných síl, rodiacich sa v nastupujúcej VTR a ktoré predstavujú objektívny základ konštituovania spoločensko-ekonomických foriem.

Mnohé otvorené problémy, nedostatočné odpovede, nekonzistentnosť čiastkových, aj keď relatívne správnych riešení atď. v súčasnom rozvoji

¹³ Explicitne je sformulovaný napr. v týchto myšlienkach: „Ako sú rozvinuté výrobné sily určitého národa ukazuje najnázornejšie stupeň, aký dosiahol vývoj delby práce“ [24, s. 35]. „Rozličné vývinové stupne delby práce sú zároveň rozličnými formami vlastníctva, t. j. každý stupeň delby práce určuje zároveň aj vzájomné vzťahy indivíduí vzhľadom na materiál, nástroje, produkt práce“ [25, s. 22].

marxisticko-leninskej politickej ekonómie sú v značnej miere — podľa nášho názoru — podmienené tým, že zatiaľ absentuje dostatočne hlboká a komplexná analýza prevratných zmien v procese zospoločenštvovania výroby, navodzovaných nástupom VTR. Odhalenie hlbinných súvislostí a fundamentálneho významu procesu zospoločenštvovania výroby vo vývine spoločnosti všeobecne a v epoche priemyselnej revolúcie osobitne, boli tajomstvom prenikavej poznávacej a revolučnej pretvárajúcej sily diel klasikov marxizmu-leninizmu a z tohto teoreticko-metodologického zdroja je potrebné aj v súčasnosti vychádzať pri odhaľovaní a aktívnom zmocňovaní sa spoločensko-ekonomického obsahu VTR.¹⁴

Literatúra

- [1] LENIN, V. I.: Vybrané spisy 2. Bratislava 1973.
- [2] HILFERDING, R.: Finanční kapitál. Praha 1961.
- [3] LENIN, V. I.: Spisy 27. Bratislava, 1954.
- [4] STEPANOV, M. N.: Vozniknovenije i razvitije predstavlenij o territoriaľno-proizvodstvennyh komplexoch v svjazy s rabotami Komissii GOELRO i Gosplana SSSR s načala 1920 godov. Učennyje zapiski Permskogo universiteta 1966, č. 144.
- [5] KOLOSOVSKI, N. N.: Osnovy ekonomičeskogo rajonirovanija. Moskva 1958.
- [6] KUSTANOV, V. V.: Kompleksnoje razvitije i specializacija ekonomičeskich rajonov SSSR. Moskva 1968.
- [7] PROBST, J. A.: Voprosy razmeščanija socialističeskoj promyšlennosti. Moskva 1971.
- [8] NIKOLAJEV, S. A.: Mežrajonnyj i vnutrennij analiz razmeščanija proizvoďitelnyh sil. Moskva 1971.
- [9] SLÁVIKOVÁ, Z.: Priestorové usporiadanie hospodárstva v teoretickom myslení sovietskych ekonómov. Bratislava 1976.
- [10] Ekonomičeskaja žizň, 1925, č. 72.
- [11] AGANBEGIAN, A. G.: Optimaľnoje territoriaľnoje proizvodstvennoje planirovanije. Novosibirsk 1969.
- [12] LEBEDEV, V. G. — KUŠLIN, V. I.: Naučnotechničeskaja revolucija i preimuščestva socializma. Moskva 1975 Praha 1978.
- [13] LOZANOV, K.: Organizacionno-pravlenčeski problemy na izgraždaneto i funkcionirovaneto na meždunarodnite ikonomičeski organizacii na stranite-členky SIV. Naučni trudove na AONSU na CK na BKP. Seria ikonomika, Sofia 1977, č. 99, s. 99.
- [14] ZUBKOV, A. I.: Meždunarodnyje socialističeskije sovmestnyje proizvodstva. Izvestija AN SSSR, Serija ekonomičeskaja, 1976, č. 4, s. 69.
- [15] NEKIPELOV, A. D.: Metodologičeskije problemy analiza mirovogo socialističeskogo chozjajstva. Moskva 1979, s. 102.
- [16] BYKOV, A. N.: Naučno-techničeskaja integracija socialističeskich stran. Moskva 1974, s. 128—129.
- [17] ŠIRIAJEV, J. S.: Meždunarodnyje proizvodstvennyje sistemy. Moskva 1981.
- [18] Ekonomika razvitogo socialističeskogo obščestva. Moskva 1977, Bratislava 1981.
- [19] LEMEŠEV, M. J. — PANČENKO, A. I.: Kompleksnyje programmy v planirovanii narodnogo chozjajstva. Moskva 1973.
- [20] LENIN, V. I.: Spisy 33. Praha 1962.
- [21] LEBEDEV, V. G. — MARKOV, N. V.: Sociálně ekonomické problémy vědeckotech-
nické revoluce. Praha 1981.

¹⁴ K rozpracovániu takto ponímaného procesu zospoločenštvovania výroby chceme skromne prispieť statou *Základné otázky fungovania komplexov v spoločenskom výrobnom procese v podmienkach VTR*, ktorú plánujeme uverejniť v nasledujúcom čísle Ekonomického časopisu.

- [22] MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1979.
[23] MIKULSKIJ, K. I.: Sociaľnoekonomičeskaja politika v socialističeskom obščestve. Moskva 1978.
[24] MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 3. Praha 1958.
[25] MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy I. Bratislava 1977.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСХОДНЫЕ ПУНКТЫ И СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КОМПЛЕКСОВ В ОБЩЕСТВЕННОМ ПРОЦЕССЕ ПРОИЗВОДСТВА И ИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

ШИКУЛА, Милан

Автор статьи исходит из того, что каждому этапу развития общества соответствует определенная комбинация и координация элементов производительных сил в специфических структурных единицах, которые являются объективной основой установления общественно-экономических форм. На основе этого в первой части автор объясняет исторические исходные пункты возникновения комплексов в процессе обобществления производства, обусловленном уже переходом к империализму, однако главным образом решением качественно новых задач планомерного формирования и ориентации натурально-вещественной и общественно-экономической стороны процесса воспроизводства при условиях реального социализма. Критически раскрывает недостатки узкого и одностороннего технико-производственного, или же технико-экономического понимания комплексов и обосновывает их политико-экономическую интерпретацию.

В второй части статьи автор рассматривает качественно новые предпосылки образования и формирования комплексов в общественном процессе производства в условиях НТР. Автор показывает необоснованность заключений, которые в тесной связи между целевым, но пока еще значительно отдаленным, полным и всесторонним использованием достижений научно-технической революции и современными условиями, собственно говоря, „обходят“ сущность проблемы. Она заключается именно в теоретическом обосновании оптимальной требовательности к ресурсам и длительности производства эффективного общественно-экономического преодоления отдельных, объективно обусловленных и связанных друг с другом этапов перехода от современного состояния к все более и более полному использованию возможностей НТР. Это является постепенностью существенных изменений в процессе обобществления производства в национальном и в международном масштабах, основной динамической формой которого становится создание и функционирование комплексов.

HISTORICAL BACKGROUNDS AND CONTEMPORARY PRESUMPTIONS OF COMPLEXES ARISING IN SOCIAL PRODUCTION PROCESS — THEIR INTERPRETATION IN ECONOMIC THEORY

ŠIKULA, Milan

The article starts from the thesis that to each etap of the social development corresponds a certain combination and co-ordination of elements of productive forces in specifical structural units being an objective basis of constituting social-economic forms. On this basis in the first part of the article the author explains historical backgrounds of arising of complexes in the process of production socialization being already conditioned by transition to imperialism, but, becoming especially important, in solution of qualitatively new tasks of planned forming and directing of natural-material and social-economic aspect of reproduction process under conditions of real socialism. In

the article there are critically analyzed the failures of simplified and one-sided technical-productive or technic-economic understanding of complexes and arguments are shown for their politic-economic interpretation.

The second part of the article deals with qualitatively new conditions of creating and forming of complexes in social production process under conditions of scientific and technical revolution. The author criticizes the conclusions, in fact "ignoring" the substance of the problem by short-connection between targets but so far relatively distanced and many-sided, making use of the potentiation of scientific and technical revolution and contemporary conditions. The substance consists in theoretial argumentation of optimal time- and resource- intensity of effective social-economic managing of single, objectively conditioned and logically connected etaps of transition from contemporary stage to continuously full making use of the possibilities of scientific and technical revolution. It is a continuousness of deep changes in the process of production socialization on the national and international level, the basic dynamical form of which is the creation and functioning of complexes.

Priestorová dimenzia intenzifikačného procesu (Základné obsahové súvislosti a koncepcné otázky)

HOFFMANN, Pavel

Úvodné poznámky

V porovnaní s uplynulou etapou nadobúda ekonomický rozvoj v 80. rokoch podstatne zložitejší charakter, prejavujúci sa tak v hlbokých zmenách hlavných rozvojových podmienkach a tendencií, ako aj v konkrétnom priebehu, vnútorných a vonkajších väzbách reprodukčného procesu. Výrazne sa mení jednak skladba a významová hierarchia rozhodujúcich ekonomických problémov, jednak vnútorná obsahová logika rozvojového procesu. Osobitný význam má v tejto súvislosti nová poloha, do ktorej sa posunul vzájomný vzťah medzi kvantitatívnymi a kvalitatívnymi charakteristikami ekonomického rastu, medzi jeho dynamikou a výslednou efektívnosťou. Kým v uplynulom období stáli v popredí kvantitatívne rozvojové zámery a hladisko efektívnosti sa uplatňovalo skôr ako odvodené, podporné, v budúcnosti — pri ohraničenosti väčšiny základných vstupov reprodukčného procesu — budú zmeny v efektívnosti transformácie týchto vstupov rozhodujúcou mierou ovplyvňovať možné tempo hospodárskeho rozvoja.

Dosiahnutá úroveň socialistického spoločensko-ekonomického systému (predovšetkým z hľadiska rozvinutosti jeho materiálno-technickej základne) vnáša do vnútorných súvislostí hospodárskeho rozvoja, do oblasti uspokojovania spoločenských potrieb aj do obsahovej štruktúry a podmienok dosahovania ekonómie spoločenskej práce nové, podstatné prvky, ktoré nie sú už prakticky zlučiteľné s predchádzajúcimi pohybovými tendenciami ekonomického systému. Je predovšetkým zrejmé, že zabezpečovanie ekonomického rastu prostredníctvom ďalšieho kvantitatívneho rozširovania výrobného aparátu na výraznejšie sa nemeniacej kvalitatívnej úrovni stratilo v dosiahnutom rozvojovom štádiu svoj reálny, praktický zmysel. Vedie totiž nevyhnutne k udržiavaniu, prípadne k ďalšiemu zhoršovaniu existujúcich reprodukčných transformačných

i spotrebných charakteristík národohospodárskeho systému. Nezabezpečuje teda potrebnú dynamiku technicko-ekonomických a štrukturálnych premien, od ktorých závisí plynulý ekonomický rozvoj a v dôsledku toho nie je schopné vyvolať žiaduce kvalitatívne zmeny ani v oblasti nevýrobnej spotreby obyvateľstva. (Či už ide o progresívne formovanie skladby týchto potrieb, alebo o uplatňovanie účinných spôsobov a foriem ich praktického uspokojovania.)

Vzhľadom na naznačené posuny v podmienkach a súvislostiach reprodukčného procesu vyžaduje riešenie základných ekonomických problémov budúceho desaťročia uplatnenie všestranne prepracovaného koncepcného prístupu, spôsobilého naviesť postupne národné hospodárstvo na novú dráhu rozvoja, ktorá v zmenených celkových podmienkach umožní plynule uspokojovať rastúce spoločenské aj individuálne potreby. Zložitosť tejto úlohy vyplýva najmä z naliehavej potreby dosiahnuť v relatívne krátkom časovom období podstatný obrat doterajších rozvojových tendencií, predovšetkým však výrazné zlepšenie kvalitatívnych parametrov hospodárskeho rozvoja a na tomto základe potom zodpovedajúce zmeny tak v skladbe ekonomických činností, ako aj v priestorovom rozložení a prepojení základných fáz reprodukčného procesu.

1. Intenzifikácia a súhrnné tendencie vo formovaní priestorovej štruktúry národného hospodárstva

Jedným z podstatných prejavov postupného prechodu československej ekonomiky k intenzívnemu typu rozvoja musí byť výrazné zmiernenie doteraz jednoznačne prevažujúcej investičnej dominanty tohto rozvoja a jej postupné nahradzovanie zdrojovo úspornejšou inovačnou dominantou, vedúcou k závažným kvalitatívnym zmenám v charaktere reprodukčného procesu. Uskutočnenie takejto „hlbkovej“ transformácie predpokladá, pravda, zodpovedajúce zmeny v rozsahových, štrukturálnych aj kvalitatívnych charakteristikách investovania, je teda logicky zviazané: po prvé, so znížením doterajšej, veľmi vysokej miery celkovej a osobitne výrobnéj akumulácie, s výrazným spomalením ďalšieho zväčšovania objemu investičných prostriedkov; po druhé, s vnútornými štrukturálnymi posunmi jednak v prospech aktívnej zložky investícií, jednak v prospech investičných akcií, zabezpečujúcich rekonštrukciu a modernizáciu existujúcej materiálno-výrobnej základne na kvalitatívne vyššej technicko-ekonomickej úrovni.

Značný pokles podielu novej výstavby (osobitne vo výrobnéj sfére) prináša z hľadiska formovania priestorovej štruktúry ekonomiky dva závažné dôsledky:

— po prvé, dochádza k výraznému znižovaniu počtu nových lokalizácií, pripadajúcich na určitý prírastok spoločenského produktu, resp. národného dôchodku, klesá teda frekvencia „masívnejších“ investičných

zásahov do existujúceho priestorového usporiadania národného hospodárstva;¹

— po druhé, zintenzívňuje sa väzba výrobných investícií (pri ich prevládajúcej modernizačnej a rekonštrukčnej orientácii) na existujúce kapacity, pričom — v prípade širšej decentralizácie investičného rozhodovania — môže k tejto tendencii pristupovať aj posilnenie väzby medzi miestom tvorby a miestom použitia akumuláčnych prostriedkov.

V poslednom období sa v teoretickej sfére aj v plánovacej praxi objavujú pokusy vyvodit' z naznačených zmien vo vnútornej logike ekonomického pohybu záver, podľa ktorého v podmienkach intenzívneho rozvoja (prípadne už v štádiu prechodu k takémuto rozvoju) sa systém priestorového usporiadania ekonomiky dostáva vlastne do kvázi „stacionárneho“ stavu. Jeho charakteristickým znakom má byť predovšetkým obmedzený počet novoumiestňovaných akcií pri úplnom minime takých, ktoré sa lokalizujú mimo existujúcich centier, takže (v extrémnom prípade) niet vlastne ani čo rozmiestňovať a v národohospodárskych úvahách sa možno oprávnene vrátiť k starej metodologickej koncepcii jednobodovej ekonomiky. Ide zjavne o nesprávne súhrnné hodnotenie meniacich sa rozvojových tendencií, ktoré sa najzreteľnejšie prejavuje v troch hlavných smeroch:

— V niektorých hospodársko-politických koncepciách sa preexponáva už sama úloha kvalitatívnych faktorov v budúcom ekonomickom rozvoji, hoci aj vtedy, keď reprodukčný proces nadobudne prevažujúco intenzívny charakter, bude sa musieť naďalej účelne kombinovať pôsobenie intenzívnych a extenzívnych faktorov, účinnejšie využívanie už aktivizovaných a zapájanie dodatočných zdrojov do hospodárskeho kolobehu.

— Medzi objektívne nevyhnutné atribúty prechodu k intenzívnemu typu rozšírenej reprodukcie sa zahŕňajú aj niektoré osobitné momenty, ktoré sprevádzajú tento prechod konkrétne v ČSSR. Do vlastnej, vnútornej logiky intenzifikáčného procesu sa takto vnášajú aj tie československé špecifiká, ktoré s jeho objektívne nevyhnutnou, organickou realizáciou priamo nesúvisia, pritom ju však značne komplikujú, negatívne ovplyvňujú priebeh akumuláčného procesu, aj formovanie priestorovej štruktúry ekonomiky.

— Celkový rozmiestňovací proces sa mechanicky stotožňuje len s rozmiestňovaním výrobných aktivít, akoby otázky územného usporiadania prvkov technickej infraštruktúry, rozličných nevýrobných činností a sídelných podsystémov boli v podstate vedľajšie, nijako významne neovplyvňovali racionalitu priestorovej organizácie života spoloč-

¹ Obmedzovanie rozvojových výrobných investícií (najmä čo do kvanta územne oddelených akcií) môže za určitých okolností vytvorit' podmienky pre posilnenie autonómneho postavenia investícií do nevýrobnej sféry, hlavne však pre dôslednejšie riešenie ich osobitného funkčného postavenia, vzájomného prepojenia a účelného rozmiestnenia v sociálno-ekonomických komplexoch rôznej hierarchickej úrovne.

nosti, a teda ani efektívnosť realizácie reprodukčného procesu v priestore celej krajiny.

V sledovaných súvislostiach nadobúda podstatný význam dôsledné rozlišovanie medzi zmenami, ku ktorým dochádza v priestorovom usporiadaní národného hospodárstva (v rozmiestnení jeho výrobných, nevýrobných aj infraštruktúrnych elementov) a v priestorovej štruktúre hospodárskeho rozvoja, teda v spôsobe priestorovej realizácie ekonomického pohybu spoločnosti. Kým flexibilita priestorového usporiadania ekonomiky bude vykazovať naďalej (z už spomenutých príčin) klesajúcu tendenciu, najmä pokiaľ ide o systém fyzického rozmiestnenia jej základných vecných prvkov, v oblastnom rozložení hospodárskeho rozvoja môže dôjsť v nasledujúcom období k významným zmenám.

Všeobecný základ reálne sa rysujúcej vzájomnej desynchronizácie uvedených dvoch procesov tvorí nevyhnutnosť postupného uvoľňovania väzby medzi tempom ekonomického rozvoja a kvantitatívnym rozširovaním výrobných kapacít, súbežne s ktorým bude prebiehať aj uvoľňovanie súvzťažnosti medzi zmenami v oblastnom rozmiestnení materiálo-výrobnej základne a zmenami v účasti jednotlivých oblastných článkov na celkovom ekonomickom rozvoji krajiny. Stále zreteľnejšie sa teda ukazuje, že tak ako k celému reprodukčnému procesu, ani k jeho priestorovej dimenzii nemožno už dnes pristupovať so starými šablónami, vytvorenými pre značne odlišné podmienky, súvislosti a meradlá. Osobitne dôležité je pritom uvedomiť si, že klasické rozmiestňovacie prístupy (sformulované v lokalizačných teóriách) umožňujú s postupujúcim vývojom postihovať len stále sa znižujúcu časť dôležitých „hlbkových“ premien, prebiehajúcich v systéme priestorovej organizácie reprodukčného procesu. Je to nevyhnutný dôsledok výrazných posunov, ku ktorým dochádza vo vzájomných reláciách:

— medzi rozmiestňovaním nových investičných celkov a rozmiestňovaním (resp. premiestňovaním) výrobných programov,

— medzi formovaním celkom nových a konverziou existujúcich oblastných štruktúr,

— medzi zapájaním dodatočných a odvetvovo-územnou redistribúciou už aktivizovaných rozvojových zdrojov,

— medzi zakladaním nových a dobudovaním (pretváraním) existujúcich hospodársko-sídelných centier v súlade s meniacimi sa podmienkami a spôsobmi uspokojovania výrobných i nevýrobných potrieb spoločnosti.

Ak k týmto konkrétnym posunom priradíme ešte všeobecnú tendenciu zvyšujúceho sa významu kvalitatívneho zdokonaľovania výrobných fondov na úkor ich kvantitatívneho rozširovania, stáva sa zrejším, že sa zmierňuje dominantné postavenie rozvojových investícií nielen ako všeobecného činiteľa ekonomického rastu, ale aj ako faktora, determinujúceho jeho priestorovú (oblastnú) štruktúru.²

2. Intenzifikácia a oblastné rozvojové proporcie

Pri posudzovaní priestorových aspektov a súvislostí intenzifikačného procesu treba ďalej prihliadať na to, že v postupe tohto procesu nadobúdajú na význame práve tie momenty a faktory, ktoré pôsobia diferenciacne na rozvojovú dynamiku jednotlivých oblastí. Ide predovšetkým o vplyv:

— základných zdrojových i absorpčných ohraničení ekonomického rastu,

— substitučných procesov, prebiehajúcich jednak medzi základnými skupinami výrobných vstupov, jednak v rámci týchto skupín samých,

— zmien v celkovom charaktere, najmä však v určujúcich zdrojoch, determinantoch a kvalitatívnych parametroch ekonomického rozvoja.

Uvedené tri skupiny faktorov vo svojom výslednom, súhrnnom účinku podrobujú ostrej skúške predovšetkým celkovú „kvalitu“, výhodnosť hospodárskej štruktúry základných oblastných článkov, menia reálny ekonomický význam jednotlivých zdrojov, ktorými príslušné články disponujú, dávajú teda naplno vyniknúť úlohe tzv. štrukturálnych a diferenciálnych efektov v oblastnom rozvoji.³

Prvý faktor v kombinácii s tretím „preverujú“ oblastné štruktúry hlavne z hľadiska toho:

— aké nároky kladú na limitné zdroje všeobecne a dovážané zdroje zvlášť,

— nakoľko sú schopné efektívne absorbovať rozhodujúce smery vedecko-technického pokroku, pružne sa prispôsobovať zmenám, vznikajúcim tak na strane potrieb, ako aj na strane spôsobov ich uspokojovania,

— do akej miery disponujú vnútornou vyváženosťou a elasticitou, umožňujúcou v potrebnom rozsahu vykompenzovať stratu atraktivity jedných rastom atraktivity iných skupín ekonomických činností.

Druhý faktor v spojení s tretím určujú jednak reálny ekonomický význam fyzickej limitnosti niektorých dôležitých zdrojov,⁴ jednak vývoj súhrnného dopytu po jednotlivých druhoch výrobných vstupov. V konečnom výsledku teda determinujú ich celkovú ekonomickú vzácnosť, a tým aj konkrétny význam pre oblasť, ktorá nimi disponuje, pre jej rozvojovú dynamiku a závažnosť jej postavenia v nadradenom národohospodárskom komplexe. Na prvý stupeň v rebríčku všeobecnej vzácnosti sa dostávajú tie ohraničujúce zdroje, ktoré nie sú v daných spoloč-

² Bez výraznejších zásahov do existujúceho fyzického rozmiestnenia ekonomických aktivít môžu samé oblastné rozdiely v intenzite a zameraní modernizačného procesu — spojené so zodpovedajúcimi pohybmi v štruktúre výrobných programov — vyvolať závažné zmeny v priestorových proporciách a väzbách hospodárskeho rozvoja.

³ Podrobnejšie sa tieto otázky rozoberajú v článku, ktorý autor uverejnil v Ekon. Čas., 29, 1981, č. 7, s. 602–619.

⁴ Nedostatkový zdroj, ktorý je ekonomicky efektívne a v potrebnom rozsahu substituovateľný, prestáva vystupovať ako reálne pôsobiace ohraničenie hospodárskeho rozvoja.

sko-ekonomických podmienkach (teda v reálnom „ekonomickom“ čase) širšie substituovateľné ani vytesniteľné z reprodukčného procesu pomocou technických a štrukturálnych zásahov. Z oblastného hľadiska existuje však značný rozdiel medzi tým, či sa pritom jedná o zdroje získavané prevažne z importu, alebo o zdroje prevažne domáceho pôvodu.

V prvom prípade obmedzuje nedostatkovosť príslušných zdrojov ďalšie rozširovanie, prípadne aj možnosť kapacitného vyťaženia všetkých výrob, ktoré sú od nich závislé, bez ohľadu na konkrétne miesto lokalizácie týchto výrob. Špecifický regionálny charakter nadobúda uvedený problém predovšetkým vtedy, keď ekonomické činnosti, náročné na vzácne importované zdroje, sú z oblastného hľadiska rozmiestnené značne nerovnomerne, takže oblasti charakterizované vysokou kumuláciou podobných činností, inkasujú z tohto titulu negatívne štrukturálne efekty.

V druhom prípade, keď ide o dôležité domáce zdroje, ktoré sú tak čo do využiteľného objemu, ako aj čo do svojho teritoriálneho výskytu výrazne ohraničené, pristupuje k vyššie opísaným možným vplyvom ich celkovej nedostatkovosti ďalší významný moment: monopolný výskyt niektorého z takto vymedzenej kategórie palivovo-energetických alebo surovinových zdrojov v určitej oblasti zvyšuje jej význam pre celý národohospodársky komplex, prirahuje do nej priame aj vyvolané, výrobné aj infraštruktúrne investície, indikuje v nej vysokú úroveň zamestnanosti a celkových príjmov obyvateľstva.

Podobným smerom môže na dynamiku tangovaných oblastí účinkovať aj to, keď niektoré ich zdroje, ktoré v minulosti ostávali mimo hospodársky kolobeh, nadobudnú v novej sústave vnútorných a vonkajších podmienok praktickú ekonomickú atraktivitu. Príčina takéhoto posunu môže spočívať po prvé v tom, že príslušné zdroje vstúpili do substitučného procesu ako náhrada za fyzicky, cenovo či devízovo ťažko dostupné palivá a suroviny; po druhé v tom, že došlo k zásadnej zmene v sústave hľadísk, faktorov a súvislostí, určujúcich národohospodársku efektívnosť ich exploatacie. (Do tohto okruhu možno zaradiť aj prípad, keď sa určité zdroje nemohli aktivizovať z technicko-ekonomických príčin.)

Analyzované procesy a tendencie môžu, samozrejme, pôsobiť na význam územne identifikovaných zdrojov nielen pozitívne, ale aj negatívne, takže ich výsledný vplyv na zdrojovú atraktivitu určitej oblasti závisí od toho, či v nej prevažujú zdroje substituujúce alebo aubstituované, dodatočne vťahované do reprodukčného procesu alebo z neho postupne uvoľňované. Aj v tomto smere existuje však celý rad variantných možností, závislých napr. od toho, či zdroje, ktoré v minulosti zvyšovali príťažlivú silu príslušnej oblasti, sú substituované len v obmedzenej alebo v podstatnej miere, resp. či postup uvoľňovania niektorého z týchto zdrojov iba zmierňuje jeho celkovú nedostatkovosť, alebo ho

mení z nedostatkového na prebytkový a tým súčasne z reálne pôsobiaceho na latentný faktor rozvoja tangovanej priestorovej jednotky.

3. Faktory a súvislosti pôsobiace na vývoj medzioblastných relácií životnej úrovne

Vzhľadom na to, že rozhodujúca časť potrieb obyvateľstva sa doteraz uspokojuje (a bude sa aj v budúcnosti uspokojovať) prostredníctvom pracovných príjmov, všetky tie faktory, ktoré podmieňujú rozdielnu dynamiku ekonomického rozvoja oblastných podsystemov, vystupujú súčasne aj ako diferenciacné faktory vývoja životnej úrovne v týchto podsystemoch. Pritom, pravda, možno s istou opatrnosťou očakávať, že diferenciacia v sociálnej sfére bude aj naďalej menej výrazná ako v ekonomickej — najmä v dôsledku zmierňujúceho vplyvu systému rozdeľovania spoločenských spotrebných fondov.⁵

Pokiaľ vyššie sformulovaná súvislosť medzi ekonomickou a sociálnou stránkou medzioblastného diferenciacného procesu má v podstate všeobecný charakter, ďalší závažný aspekt, týkajúci sa formovania životnej úrovne vôbec a jej oblastných charakteristík zvlášť, je už priamo zviazaný s konkrétnymi podmienkami nastupujúcej rozvojovej etapy.

Jeho podstata spočíva v tom, že práve tie faktory, a medzi nimi osobitne kvalitatívne charakteristiky prírodného a životného prostredia, ktoré nadobúdajú v zmenených sociálno-ekonomických podmienkach stále väčší význam pre zdokonaľovanie životnej úrovne obyvateľstva, sú reálne identifikovateľné len na regionálnej, prípadne sídelno-urbanistickej úrovni (či už ide o ich operačné obsahové vymedzenie, alebo o hodnotenie ich výsledných konkrétnych účinkov). Rešpektovanie týchto faktorov vo všeobecných priestorových aj konkrétnych oblastných súvislostiach predstavuje nevyhnutnú podmienku pre to, aby pri relatívne vysokom stupni uspokojovania bezprostredných hmotných potrieb nedochádzalo k postupnému zhoršovaniu širších existenčných podmienok spoločnosti. Je teda potrebné podrobne poznať a sústavne hodnotiť vplyv, ktorý má na celkový stav prírodného a životného prostredia aj na ich základné prvky: a) vzťah medzi štruktúrou a intenzitou hospodárskych činností na jednej strane a absorpčnou kapacitou — ekonomickou a ekologickou — príslušného územia na strane druhej; b) charakter urbanistických, komunikačných aj ekologických väzieb medzi bývaním obyvateľstva a jeho pracovnou činnosťou, medzi bývaním a komplexom

⁵ Pri posudzovaní oprávnenosti uvedeného predpokladu treba však brať do úvahy, že na možnosť zmierňovania medzioblastných sociálnych rozdielov bude v ČSSR negatívne vplývať predovšetkým nasledujúci závažný moment: rozvíjanie vlastnej palívovo-energetickej základne v situácii celkovej ohraničenosti akumuláčnych zdrojov bude na seba v hlavných ťažobných oblastiach viazať nielen veľkú časť priamych výrobných investícií, ale — vzhľadom na špecifické predpoklady rozširovania kapacít v tejto sfére — aj značnú časť prostriedkov vyčleňovaných pre rozvoj technickej a sociálnej infraštruktúry.

nevýrobných služieb, medzi bývaním a súborom regeneračných podmienok jednotlivých demografických skupín.

V rozoberaných súvislostiach vystupuje osobitne zreteľne do popredia obojstranný vzťah medzi vyváženým formovaním základných zložiek socialistického spôsobu života a systémom jeho priestorovej organizácie. Celková koncepcná predstava o životnom spôsobe socialistickej spoločnosti, o postavení a hierarchických vzťahoch jeho základných prvkov má bezpochyby podstatný význam pre voľbu správnych priestorových riešení. Treba aspoň v základných črtách vedieť, čo sa má dosiahnuť pri rozvíjaní a uspokojovaní rôznostranných potrieb spoločnosti, pri utváraní ich vzájomných väzieb a proporcií v príslušnom časovom horizonte, aby sa mohlo odpovedať aj na otázku, ako sa má život spoločnosti — so zreteľom na jeho postulované obsahové charakteristiky a väzby — čo najúčelnejšie usporiadať, realizovať v priestore.

Pri obrátenom pohľade na sledovanú súvislosť sa posúva na prvý plán zasa skutočnosť, že viaceré významné zložky koncipovania životného spôsobu (akými sú napr. systém bývania a osídlenia vôbec, sociálna a v jej rámci aj priestorová mobilita obyvateľstva, komunikačný systém, vrátane jeho technickej a infraštruktúrnej bázy, miera rozšírenia základných civilizačných výhod na všetko obyvateľstvo krajiny) nie je fakticky možné posunúť do konkrétnej praktickej polohy a v nej potom racionálne riešiť bez plného rešpektovania priestorových podmienok a nadväzností. Platí teda, že plánovité utváranie (ažiskových stránok socialistického spôsobu života musí nevyhnutne subsumovať aj priestorové vzťahy a kvality jeho hlavných obsahových komponentov. Z toho ďalej vyplýva, že priemerová, celosystémovo poňatá kategória globálneho blahobytu, ako abstraktná makroekonomická konštrukcia, môže plniť len všeobecnú orientačnú, nie však praktickú operačnú úlohu. Vo svojej súhrnnej, paušalizovanej podobe zakrýva totiž uvedená globálna veličina práve tie obsahové, a medzi nimi aj priestorové a oblastné charakteristiky, ktoré určujú v praktickom spoločenskom živote jej reálnu hodnotu.

4. Priestorové predpoklady spoločenskej ekonómie živej a zhmotnenej práce

Z povahy súvislostí, analyzovaných v predchádzajúcom bode vyplynulo, že v súčasných spoločenských, ekonomických i ekologických podmienkach sa výrazne prehľbuje väzba medzi zdokonaľovaním jednotlivých stránok života spoločnosti a spôsobom jeho priestorovej organizácie. Priestorový rozmer sa v istom zmysle stáva priamou obsahovou zložkou finálnych spoločenských cieľov, pretože ich realizácia priamo predpokladá aj formovanie určitých priestorových vzťahov a charakteristík rozhodujúcich komponentov životnej úrovne.

Zložitá hospodárska situácia, spravidzaná ohraničenosťou všetkých

základných vstupov reprodukčného procesu, však v nemenšej miere „aktualizuje“ aj výsostne ekonomickú úlohu priestorových podmienok, proporcií a väzieb pri zabezpečovaní *hmotných zdrojov*, potrebných pre dosiahnutie vytýčených sociálnych cieľov. Spôsob priestorového usporiadania ekonomických činností, riešenie ich vzťahov jednak navzájom, jednak s rôznymi prvkami infraštruktúry a osídlenia, samozrejme žiadne nové zdroje priamo nevytvára. Môže však vystupovať ako faktor, vyvolávajúci plytvanie spoločenskou prácou, a teda aj závažné ekonomické nadnáklady, alebo ako faktor, indukujúci nemenej významné ekonomické úspory. Ak si uvedomíme, že v prvom z týchto dvoch prípadov sa musí plynulosť reprodukčného procesu sústavne „vykupovať“ zvýšeným vynakladaním hmotných aj pracovných vstupov, potom trvalé uvoľnenie časti týchto vstupov na báze racionálnejšieho priestorového usporiadania hospodárstva sa z praktického hľadiska rovná tvorbe dodatočných ekonomických zdrojov.

Je všeobecne známe, že existujúca priestorová štruktúra národného hospodárstva predstavuje produkt dlhodobého nahromaďovania a územného „usadzovania“ materiálno-výrobnej základne, infraštruktúrnych a sídelných prvkov, takže vo svojej zvecnenej podobe vykazuje takto sformovaný systém relatívne vysoký stupeň stability. Tento fakt by pri jednostrannom pohľade mohol viesť k pesimistickému názoru, že efekty z racionalizácie priestorového usporiadania ekonomiky sú síce potenciálne významné, avšak vo všeobecnosti ťažko dostupné, a v podmienkach nedostatkovosti akumuláčnych zdrojov prakticky temer neaktivizovateľné.

Jednostrannosť podobného názoru spočíva v prvom rade v prehliadaní faktu, že ani priestorové usporiadanie daného národohospodárskeho komplexu nemožno chápať z hľadiska pohyblivosti jeho skladobných zložiek ako vnútorne nediferencovaný celok. Ide v skutočnosti o systém, ktorý má popri územne fixne viazaných elementoch aj celý rad flexibilných prvkov, vykazujúcich rozličnú (od čiastkovej až po plnú) mieru priestorovej mobility. Medzi tieto prvky patrí jednak určitá časť pracovných prostriedkov, obežných fondov aj pracovných síl, jednak prevažná časť kooperačných, zásobovacích a odbytových vzťahov, určených plánovacími, administratívnymi, alebo zmluvnými aktmi na rôznych úrovniach hospodárskeho systému.⁶

Možnosť variantného teritorálneho preskupovania mobilných elementov priestorovej štruktúry národného hospodárstva poskytuje (samozrejme, že v spojení s pokračujúcim i keď relatívne zúženým akumuláčnym procesom) nevyhnutné predpoklady aj pre postupné zdokonaľovanie oblastných štruktúr a priestorových ekonomických väzieb. Pomocou perspektívne zameranej koncepcie tohto preskupovania sa dajú účinne

⁶ Napríklad rajonizáciu, ktorá bola určená pre zásobovanie niektorými výrobkami, možno opätovným rozhodovacím aktom modifikovať, prípadne zrušiť, je teda meniteľným prvkom priestorového usporiadania reprodukčného procesu.

ovplyvňovať zmeny v intenzite, vo funkčnom obsahovom zameraní, v teritoriálnom smerovaní i v časovo-nákladových dimenziách priestorových ekonomických nadväzností, a teda v konečnom dôsledku aj v ich celkovej národohospodárskej efektívnosti. (Samozrejme za predpokladu, že systém plánovania a riadenia vytvára pre praktické uplatnenie podobnej koncepcie zodpovedajúce širšie podmienky.) Na tejto všeobecnej platforme vystupujú pre nasledujúce obdobie do popredia štyri hlavné skupiny ekonomických úspor, reálne mobilizovateľné pomocou racionalizácie priestorového usporiadania ekonomiky aj priestorovej štruktúry jej ďalšieho rozvoja.

a) Ide v prvom rade o úspory rozhodujúcich energetických a surovinných zdrojov. Pri dosiahnutej úrovni výroby a existujúcich technických i technologických možnostiach, rádovo rastie význam znižovania relatívnej (mernej) spotreby energie, surovín a materiálov. Sú to jednak priame úspory týchto obmedzených zdrojov a na ich základe potom aj nepriame úspory investičných nákladov, umožnené poklesom nárokov na ďalšie zvyšovanie ťažby príslušných druhov palív a úžitkových nerastov. V týchto celkových súvislostiach pripadá racionalizácii územnej delby práce, systému rozmiestnenia výrobných aj nevýrobných činností významné postavenie:

— po prvé, pri odstraňovaní zbytočných strát práce, energie i substitúcií, vyplývajúcich z nedostatkov v priestorovom riešení zdrojovo-výrobných, technologických i výrobo-spotrebných vzťahov, pri znižovaní dopravnej náročnosti tvorby spoločenského produktu a tým aj spotreby limitných energetických zdrojov;

— po druhé, pri vytváraní podmienok pre potrebnú mieru aj efektívnosť aktivizácie domácich rozvojových zdrojov, osobitne tých, ktoré sú za daných ekonomických a sociálnych podmienok ich mobility racionálne využiteľné len na mieste;

— po tretie, pri zrýchľovaní obehu pracovných predmetov a spotrebných tovarov, pri redukovaní ich nadmerných zásob vo výrobe, v obytných i obchodných organizáciách a na tomto základe aj pri výraznom znižovaní celkových nákladov obehu.

b) Druhú skupinu tvoria úspory zviazané so znižovaním investičnej náročnosti ekonomického rozvoja. Ak zreteľné spomalenie rastovej dynamiky (s ktorým treba pre obdobie 80. rokov reálne počítať) nemá viesť k masívnemu prerozdeleniu použitého národného dôchodku v neprospech nevýrobnej spotreby, musí sa zodpovedajúcou mierou spomaliť aj rast celkovej akumulácie a v jej rámci predovšetkým výrobné akumulácie. Z tejto elementárnej súvislosti vyplýva naliehavá požiadavka urýchlene a dôsledne prekonať doterajší extenzívny charakter investičného procesu a reprodukcie výrobných základných fondov. V záujme realizácie tejto prioritnej úlohy by sa mali plne využiť aj predpoklady, ktoré pre znižovanie investičných nákladov vytvárajú optimálne priestorové riešenia, osobitne vo sfére výstavby a územného usporiadania po-

mocných a obslužných činností, ako aj budovania technickej a sociálnej infraštruktúry. V organickej vzájomnej jednote zabezpečovaná racionalizácia technicko-ekonomických charakteristík a priestorového usporiadania príslušných zariadení môže výrazne zlepšiť pomer medzi priamymi výrobnými a intraštruktúrnymi investíciami, resp. ešte širšie — medzi základnými a vyvolanými investičnými nákladmi.

V oboch spomenutých sférach existujú zatiaľ značné rezervy, podmienené predovšetkým nevyužívaním úspor z optimálneho rozsahu kapacít. V prípade pomocných a obslužných činností viedli v minulosti dominujúce rezortné hľadiská k preferovaniu výstavby príslušných činností v určujúcej väzbe na konkrétne potreby jednotlivých podnikov, čo nevytváralo predpoklady pre zavádzanie najnovšej techniky, ani pre dosahovanie relatívnych úspor investícií, materiálov a energií. V nasledujúcom období by sa preto malo zabezpečiť účelné priestorové sústreďovanie a inštitucionálne usporiadanie týchto kapacít, budovanie spoločných zariadení výrobnéj infraštruktúry na oblastnom princípe, teda pre širší okruh užívateľov s analogickými nárokmi na ich výstupy, resp. služby.

c) Zdrojom tretej skupiny úspor je maximálne obmedzovanie zvýšených nákladov, vznikajúcich z ekonomickej a ekologickej presýtenosti jednotlivých územných celkov. So stúpajúcou sociálno-ekonomickou úrovňou krajiny sa zvyšuje aj miera jej nasýtenia hospodárskymi činnosťami, prudko rastie intenzita teritoriálnych ekonomických väzieb a územných pohybov ich vecných nositeľov. V dôsledku týchto procesov sa stále vo väčšej miere stáva limitujúcim rozvojovým faktorom aj sám priestor, predovšetkým z hľadiska jeho požadovaných prírodných, územno-technických, ekonomických i ekologických charakteristík. V súčasnom období dosahuje už najmä stupeň ekologickej zaťaženosti niektorých oblastí v ČSSR hraničné hodnoty, takže v priamom kontexte s energetickými, surovinovými a akumuláčnými problémami zaujal „rovnocenné“ postavenie v sústave rozhodujúcich bariér budúcej ekonomickej dynamiky.

Existujúci stav v tejto sfére je produktom dlhodobého pôsobenia uzavretého kruhového pohybu, v mechanizme ktorého prebieha nepretržitá obojstranná interakcia medzi procesom vzniku nových a postupom odstraňovania už existujúcich škôd na kvalite prírodného a životného prostredia. Dlhodobé prehliadanie vyššie naznačených problémov priviedlo v danej oblasti k bodu, keď pri všeobecne sa zostrujúcej obmedzenosti spoločenských zdrojov narástla potreba kompenzačných nákladov do rozmerov výrazne zužujúcich ekonomické predpoklady účinnej prevencie. Vznikla tak situácia, pri ktorej prostriedky vynakladané na prevenciu nepostačujú na zamedzenie vzniku nových škôd a zdroje vyčleňované na kompenzáciu nedostačujú pre elimináciu už existujúcich škôd, takže aktuálny stav prírodného a životného prostredia sa v rámci

naznačenej logiky dá prinajlepšom stabilizovať, nie však zásadne zlepšovať.

Súčasnú ekonomickú i širšiu prírodnú podmienku vyžadujú, aby sa pri optimalizácii rozmiestňovacieho procesu navzájom integrovali ekonomické a ekologické hľadiská v ich reálnych teritoriálnych súvislostiach. Len takáto integrácia umožňuje súbežne maximalizovať jednak ekonomické efekty, plynúce z účelných priestorových nadväzností jednotlivých fáz reprodukčného procesu, jednak absorpčnú kapacitu príslušného územného celku a na tomto základe znižovať spoločenské náklady:

— podmienené ekonomickou presýtenosťou určitých oblastí, ktorá vyvoláva veľké nároky najmä na dodatočné investície do technickej a sociálnej infraštruktúry;

— zviazané s uchovaním, resp. regeneráciou voľne nereprodukovateľných prírodných predpokladov materiálnej produkcie a vôbec biologickej existencie spoločnosti.

V týchto základných smeroch môže uplatnenie efektívnejších spôsobov a proporcií využívania oblastných podmienok významne prispieť k prelomeniu zdanlivo bezvýhodiskového kruhu, v ktorom sa v súčasnosti pohybuje problematika prírodného a životného prostredia.

d) Posledná skupina možných úspor má svoje zdroje vo sfére nevýrobnej spotreby, najmä v zdokonaľovaní prostriedkov a metód jej plynulého zabezpečovania.

Prechod k intenzívnemu typu rozšírenej reprodukcie vyžaduje nový koncepčný prístup aj k uspokojovaniu nevýrobných potrieb obyvateľstva, charakterizovaný v prvom rade zreteľným posunom ťažiska z kvantitatívnych na kvalitatívne aspekty ďalšieho zvyšovania životnej úrovne. Oveľa naliehavejšie, než v predchádzajúcich rokoch, vystupuje do popredia potreba zlepšovať vzájomný pomer medzi disponibilnými zdrojmi a ich výsledným spotrebným efektom, dosahovať s rovnakým, príp. aj nižším množstvom spotrebných predmetov (reprezentujúcich však svojou vnútornou kvalitou viac úžitkových hodnôt) vyššiu mieru uspokojovania finálnych potrieb obyvateľstva.

Pri konkrétnom zabezpečovaní týchto nárokov prislúcha priestorovým hľadiskám a vzťahom osobitne dôležité miesto. Vyplýva to bezprostredne z faktu, že praktická realizácia základného ekonomického zákona socializmu nie je mysliteľná bez dovedenia všeobecných socialistických princípov rozdeľovania do konkrétnych oblastných súvislostí, to znamená, bez dôsledného rešpektovania objektívnych väzieb (vecných i priestorových) medzi územným rozložením nevýrobných potrieb a rozmiestnením podmienok ich uspokojovania. V rámci presunu pozornosti na kvalitatívne stránky vývoja životnej úrovne bude nevyhnutné aj tieto väzby systematicky zdokonaľovať, racionalizovať i z oblastného hľadiska procesy nevýrobnej spotreby, reprodukcie a regenerácie pracovných síl.

Pôjde v podstate o to, aby sa popri globálnej obsahovej vyvážení

medzi základnými zložkami životných podmienok dosiahla aj vysoká efektívnosť ich územného usporiadania, vysoká racionalita priestorových vzťahov v celom mikroregionálnom komplexe: bydlisko — pracoviisko — životné prostredie a bydlisko — spotreba — služby — zotavenie. Uplatnenie týchto racionalizačných smerov vyžaduje predovšetkým ďalšie postupné zdokonaľovanie sídelného systému tak, aby poskytoval všetky nevyhnutné podmienky pre účelné priestorové rozloženie základných životných funkcií spoločnosti a umožňoval na tomto základe minimalizáciu spoločenských aj individuálnych, hmotných aj časových nákladov na ich plynulú realizáciu.⁷

5. Konceptné prístupy k utváraniu priestorových proporcií a väzieb reprodukčného procesu v súčasnej rozvojovej etape

Účinná mobilizácia potenciálnych efektov a zdrojov, načrtnutých na predchádzajúcich stranách, je v zmenených ekonomických podmienkach ťažko predstaviteľná bez adekvátnych posunov v konceptných prístupoch k formovaniu priestorovej štruktúry národného hospodárstva. Ide v zásade o posuny, rešpektujúce tak premeny v celkových tendenciách a determinantoch ekonomického rozvoja, ako aj v spôsobe, prípadne v smere pôsobenia priestorových podmienok a faktorov na tento rozvoj. Ťažiskové postavenie v nevyhnutnej „inovácii“ konceptného prístupu k riešeniu priestorovej stránky reprodukčného procesu zaujíma bezpochyby požiadavka, uplatňovať v tomto riešení dôsledne a účinne princípy hierarchickosti, mnohodimenzionálnosti, vertikálnej i horizontálnej, vecnej i systémovej previazanosti. Táto požiadavka značne presahuje rámec v minulosti opakovane zdôrazňovanej (dodnes však uspokojivo nerealizovanej) zásady, aby sa priestorové usporiadanie národného hospodárstva, oblastné proporcie jeho rozvoja neutvárali ako následný (pasívny) produkt izolovaného rozmiestňovania jednotlivých ekonomických činností v logike podnikových, príp. odvetvových lokalizačných kritérií.

V súčasných hospodárskych, spoločensko-politických a ekologických podmienkach vystupuje pri vedomom formovaní priestorovej štruktúry národného hospodárstva do popredia základná úloha — dosiahnuť harmonickú súhru komplexu rozvojových faktorov, optimálne vzťahy medzi prvkami totožných aj rozdielných podštruktúr,⁸ medzi decentralizované prebiehajúcimi a navzájom sa podmieňujúcimi životnými funkciami spoločnosti vo všetkých rovinách objektívneho teritoriálneho členenia sociálno-ekonomického systému. Reálne naplnenie takto vymedzenej sú-

⁷ V tomto kontexte vystupuje osobitne zreteľne do popredia syntetizačná, integračná a koordinačná úloha priestorovej dimenzie, ako jej objektívne vlastný funkčný atribút.

⁸ Ide o oblastne identifikované vzťahy typu výroba-výroba, infraštruktúra-výroba, infraštruktúra-infraštruktúra, výroba-spotreba, infraštruktúra-spotreba ap.

hrnnej úlohy je bezprostredne zviazané s vytvorením sústavy čiastkových, pritom však nezastupiteľných obsahových predpokladov.

a) Medzi týmito predpokladmi treba na prvom mieste uviesť praktické presadenie — v programovacej i realizačnej polohe — koncepcie jednotného bioekonomického systému. Vyžaduje to však jej rádo­vé posunutie z polohy teoreticko-metodologickej konštrukcie do polohy operačného nástroja, slúžiaceho pre postupné obnovenie vnútornej funkčnej jednoty celej sústavy prírodných, osvojených a človekom vytváraných podmienok existencie spoločnosti na novej, kvalitatívne vyššej úrovni. Ide v podstate o to, aby sa pri príprave a realizácii priestorových riešení rešpektovali a syntetizovali všetky základné aspekty (prírodné i sociálne, ekonomické i ekologické), od ktorých závisí rovnovážne fungovanie celého bioekonomického systému krajiny, zabezpečujúce plynulú reprodukciu všetkých rozhodujúcich podmienok vzostupného pohybu spoločnosti.

b) Z obsahového zmyslu, vnútornej logiky uvedeného koncepčného poňatia bezprostredne vyplýva, že oblastné články (ako stavebné prvky celkovej teritoriálnej štruktúry) treba postupne dotvárať a ďalej rozvíjať ako vyvážený sociálno-ekonomický organizmus, harmonicky spájajúci v príslušnej rovine hierarchického priestorového systému prírodné, ekonomické, bytovo-spotrebné aj relevantné inštitucionálne prvky. Táto požiadavka je v plnom súlade aj s prakticky overeným poznatkom, že len organické vzájomné prepojenie obsahového charakteru, funkčného zamerania a inštitucionálneho postavenia základných oblastných článkov umožňuje v nich sformovať vnútorne nekonfliktný komplex podmienok pre efektívnu alokáciu rozvojových zdrojov, plynulé a racionálne uspokojovanie konečných potrieb obyvateľstva, ako aj pre udržanie ekologickej rovnováhy príslušného územia.

c) Možno reálne očakávať, že určité tendencie, pozorovateľné už dávnejšie vo väčšine ekonomicky vyspelých krajín, nadobudnú v podmienkach nasledujúceho obdobia výrazne na intenzite a tým aj na praktickej závažnosti. Ide v podstate o vnútorné protirečenia, vznikajúce:

— medzi odvetvovou tendenciou (zviazanou s podmienkami dosahovania tzv. interných úspor) k sústavnému zvyšovaniu miery výrobnjej a tým i priestorovej koncentrácie a potrebou stále plnšie využívať zdroje a podmienky celého územia krajiny;

— medzi aglomeračnými výhodami jednotlivých podnikov a celospoločenskými stratami, vznikajúcimi z ekonomického i ekologického presýtenia príslušných priestorov;

— medzi zjednodušovaním, zlacňovaním rôznych typov ekonomických väzieb v rámci jednotlivých aglomerácií a narastaním nákladnosti, zdĺhavosti a v konečnom dôsledku i celkovej nepružnosti týchto väzieb v interaglomeračných reláciách.

Jedinú reálnu cestu riešenia načrtnutých protirečení predstavuje uplatnenie novej koncepcie rovnomernosti rozmiestnenia hospodárskych

činností, ktorú možno súhrnne charakterizovať ako princíp decentralizovanej koncentrácie. Aplikácia tohto princípu v praxi znamená predovšetkým neopakovať historicky prekonaný, spoločensko-ekonomický už neadekvátny kapitalistický model: aglomerácia — periféria. Je nevyhnutné nahradiť ho plánovitým, dlhodobou orientovaným formovaním systému rovnovážnych rozvojových centier, ktorých rozloženie v priestore krajiny umožní dosiahnuť potrebnú mieru aj účinnosť využitia jej prírodných, ekonomických a ľudských zdrojov. Ide teda o centrá, ktoré spôsobom svojho rozmiestnenia aj vnútornou obsahovou, osobitne však štruktúrnou kvalitou vytvárajú všetky potrebné podmienky pre technicko-ekonomický pokrok, sú schopné efektívne využívať zdroje spádového územia, zabezpečovať v ňom racionálnu organizáciu celého hospodárskeho a sociálneho života pri dodržaní priaznivej miery zaťaženia prírodného prostredia.⁹

d) V predchádzajúcom texte sme už spomínali, že napriek sťaženým celkovým podmienkam [správnejšie — práve vzhľadom na takéto podmienky] je nevyhnutné zabezpečiť zvýšenú dynamiku adaptačných procesov v celom národnom hospodárstve, jeho priestorovú organizáciu nevynímajúc. V tejto sfére budú musieť (v logike celkového postupu intenzifikácie) prebiehať závažné transformácie v sídelnom, dopravnom aj ostatnom infraštruktúrnom systéme, v konkrétnych spôsoboch (vecnej náplni) využívania existujúcich kapacít, a teda aj v charaktere priestorových ekonomických väzieb a v oblastných štruktúrach vynakladania spoločenskej práce. Všetky tieto zmeny a pohyby sa nebudú môcť realizovať len prostredníctvom zapájania dodatočných zdrojov do národného hospodárstva, ale v stále širšej miere ich bude treba zabezpečovať aj prostredníctvom územného a odvetvového prerozdelenia už aktivizovaných materiálnych i ľudských zdrojov. V súvislosti s tým však vyžaduje oveľa zásadnejšiu, koncepcnejšiu pozornosť aj proces zvyšovania celkovej, teda profesionálnej, odvetvovej i priestorovej mobility obyvateľstva.

Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia by sa malo v chápaní a potom aj v riešení problému mobility uplatniť oveľa komplexnejšie, špecifickej povahy pracovných síl zodpovedajúce poňatie, mali by sa teda rešpektovať nielen ekonomické, prípadne sociálno-politické, ale aj sociologické, psychologické a demografické aspekty tohto problému. Osobitne dôležitú podmienku pre zásadnejšiu zmenu situácie v danej oblasti predstavuje totiž posun myšlienky dynamického, efektívneho, pružne sa adaptujúceho ekonomického systému z polohy všeobecne programovej deklarácie do pozície stabilného komponentu individuálnej psychológie

⁹ Vymedzovanie takýchto centier predstavuje typickú viackriteriálnu úlohu gravitačného modelovania, pri riešení ktorej treba brať do úvahy predovšetkým: racionálnu veľkosť a vnútornú štruktúru daného centra, jeho spádovú oblasť, dopravné podmienky, únosnú vzdialenosť dochádzky za prácou a službami, optimálne kapacity zariadení, slúžiacich pre obyvateľstvo celého regiónu, príp. aj niektoré ďalšie špecifické hľadiská.

občanov. Stáva sa stále zrejmejším, že prekonávanie doteraz prežívajúcich rezortných, profesionálno-„stavovských“ i regionálnych bariér musí prebiehať súbežne, v tesnej vzájomnej interakcii tak v oblasti vecných a inštitucionálno-organizačných vzťahov, ako aj v oblasti myslenia, správania jednotlivcov i širších kolektívov. K takto orientovanej zmene v základnej mentalite ľudí, k zvýšeniu ich psychickej, odbornej i sociálnej adaptability a odvetvovo-priestorovej mobility musí, samozrejme, účinne prispieť jednak celý systém všeobecnej školskej i špeciálnej nadstavbovej prípravy, jednak zodpovedajúco orientovaný systém hmotnej zainteresovanosti, podopretý vhodnými opatreniami v administratívno-správnej aj sociálnej oblasti.

Niektoré súčasné problémy modelov prognózovania ekonomiky

SOJKA, Jozef

Väčšina ekonomík kapitalistického sveta, s výnimkou „ropných krajín“, v dôsledku zmenených podmienok rozvoja naráža na značné ťažkosti. Uvedené ťažkosti sa prejavujú v poklese tempa rastu, v nadmernej zadlženosti, resp. v platobných ťažkostiach voči zahraničiu, vo vysokej miere inflácie, v nerovnováhe medzi ponukou a dopytom na vnútornom i zahraničnom trhu, v nezamestnanosti a pod. Iný priebeh a iné dôsledky majú tendencie spomalenia a skomplikovania ekonomického rastu v socialistických štátoch.

Aj tu však v tejto spojitosti vznikajú nové problémy pre ekonómov, ktorí sa zaoberajú modelovaním prognózy. Na základe doterajších skúseností s modelovaním sa niekedy konštatuje, že pomocou modelov sa pri prognózach dosahujú lepšie výsledky ako pomocou iných techník. Metodológia modelovania spojená s výpočtovou technikou sa neustále zdokonaľuje a chyby predpovedí sa znižujú. Na druhej strane treba povedať, že napriek tomuto pokroku sa len ojedinele podarilo predpovedať veľké hospodárske poklesy, ktoré vo svete nastali — veľkú hospodársku krízu v rokoch 1929—1932, hospodársku recesiu v roku 1937. Napriek zdokonaleným metódam modelovania žiadna inštitúcia a ani jednotlivец nepredpovedal hospodársky pokles, ktorý nastal vo svete v druhej polovici sedemdesiatych rokov a trvá dodnes. Všeobecne sa konštatuje, že modely neskoro vyjadrujú body zlomu, ktoré v ekonomikách nastávajú. Súvisí to zrejme s kvalitatívnymi zmenami a s novými činiteľmi v rozvoji ekonomiky, ktoré konštruktéri modelov nepredpokladali, a preto neboli dostatočne analyzované.

Pokles tempa rastu, ktorý nastal v našej ekonomike, prináša so sebou nové javy a problémy, ktoré treba v modeloch zobrazíť, resp. vyjadriť. Iné problémy sa zrejme vyskytnú v ekonomike, v ktorej dôjde k významnejšiemu urýchleniu rastu. Údaje, ktoré sú k dispozícii, a vzniknutá ekonomická situácia nám však poskytujú materiál pre analýzu poklesu tempa rastu a možnosti modelovania merania dôsledkov tohto poklesu,

ktorý sa prejavuje v stratách, resp. vo zvýšených nákladoch z nevyužitých kapacít, v poklese produktivity práce, v znížení energetickej a materiálovej účinnosti a podobne.

Rozbor predkladaných výsledkov nám umožnila príprava a riešenie optimalizačného modelu výroby a investícií za ekonomiku Slovenska do roku 2000 [1].

Model

Podrobný rozpis modelu a jeho väzieb s prognózovanými makroekonomickými veličinami obsahuje citovaná práca [1]. Ide o viackriteriálny 16 odvetvový optimalizačný model, ktorý sa rieši pre jednotlivé päťročné v rokoch 1981–2000. Aby bol výklad kompaktnejší, nebudeme opakovať opis modelu, ale zavedieme zjednodušený opis systému:

- x — vektor endogénnych premenných $x \in X$
- z — vektor exogénnych premenných $z \in Z$
- a — vektor špecifikujúci ekonomickú politiku $a \in A$.

V kompaktnej forme má model tvar

$$\Phi(x, z, a) = 0 \quad (1)$$

kde

- Φ — sústava rovníc, ktorá sa rieši pre x ;
- X — množina prípustných riešení, ktorá je podrobnejšie špecifikovaná, $x \in X$;
- Z — množina možných hodnôt exogénnych premenných;
- A — množina možných hospodárskych politík, pričom $a \in A$.

Pre sústavu je definovaná vektorová funkcia

$$w = w(x, z, a) \quad (2)$$

ktorá sa na príslušnej sústave maximalizuje.

Úlohou v (1) a (2) je nájsť vektor riešenia $x \in X$, ktorý pri zadanej politike $a \in A$ a zadaných exogénnych premenných $z \in Z$ maximalizuje hodnotu kriteriálnej funkcie

$$w = w(x, z, a)$$

a vyhovuje podmienkam sústavy (1).

Keďže v (2) ide o vektorovú funkciu, hľadá sa pre model efektívne riešenie.

Model pracuje s exogénnymi premennými, z ktorých viaceré sú zadané ako ohraničujúce podmienky, a to: kapacity základných fondov, pracovná sila, energia (elektrická), materiál (kovy). Do modelu je zarade-

ný import a export, ktorý nevystupuje ako ohraničujúca podmienka, ale využíva sa pri posudzovaní variantov riešení.

V predchádzajúcom vývoji, ako aj v makroekonomickom modelovaní sa také ohraničujúce podmienky, akými sú energia, resp. materiál, do modelov spravidla nezavádzali. Kritickými ohraničujúcimi podmienkami zväčša boli kapacity, pracovná sila a v niektorých modeloch zahranično-obchodné vzťahy. V súčasnom období sa kritickými ohraničeniami stávajú energia a kovy a voľnými ohraničeniami kapacity a pracovná sila. Kritickými v ekonomike sú aj importno-exportné operácie. Model ich však vyjadruje osobitným spôsobom.

Nové kritické ohraničenia spôsobili radikálne zníženie temp rozvoja, lebo sa im ekonomika s doteraz uplatňovanými technológiami nestačila prispôbiť, napriek tomu, že dochádza k zmene štruktúry ekonomiky. V niektorých odvetviach ekonomiky, akými sú poľnohospodárstvo, chémia, stavebníctvo, dochádza k záporným tempám rozvoja. V iných zasa k zníženiu temp rozvoja (potraviny, stavebné hmoty, metalurgia, doprava a pod.). Len niektoré odvetvia, ako napr. strojárstvo, elektrotechnika, celulóza a papier, drevársky priemysel, zachovali si vysoké tempá rozvoja.

Parametre modelu

Zmenené podmienky v rozvoji ekonomiky vnášajú do modelov značnú neurčitost' a zvyšujú úlohu očakávaní toho, čo prinesie budúci ekonomický rozvoj. V ekonomickom rozvoji sa vyskytujú javy a tendencie, ktoré nepôsobili v minulosti, budú však pôsobiť v budúcnosti. Miera neurčitosti sa v ekonomike zvýšila a trendy, ktorými sa ekonomika vyvíjala, sa značne menia. Dost' prekvapivo sa menia ceny na svetových trhoch, obchodné a úverové podmienky, nastupujú nové technológie a pod., čo sťažuje modelovanie budúceho vývoja. Napriek tomu je nevyhnutné uvedené javy študovať, lebo zníženie neurčitosti, vyjasnenie budúcich možných variantov rozvoja znamená pre ekonomiku zníženie nákladov. Keby sme vedeli s malou mierou neurčitosti predpovedať budúcnosť, ušetrili by sme veľmi veľa miliárd korún, ktoré vkladáme v dôsledku neurčitosti do ekonomických štruktúr, i keď možno v budúcnosti nebudú perspektívne.

Zavedenie budúcich očakávaní do modelu, ktoré sa líšia od predchádzajúceho vývoja, znamená ďalšiu komplikáciu, súvisiacu predovšetkým s odhadom parametrov modelu, ako aj s ich modifikáciou. To, pochopiteľne, komplikuje metodológiu modelovania a vyvoláva mnoho problémov. Znamená to tiež, že náš jednoduchý opis podmienok modelu (1) a (2) treba nahradiť novým — zložitejším.

Ak zavedieme do systému (1) čas t a zoberieme do úvahy skutočnosť, že to, čo sa stalo v období t , sčasti závisí od doterajšieho vývoja systému

až po obdobie t a aj od predpokladov o budúcom vývoji, môžeme rovnicu (1) prepísať

$$\varphi_t [x_t, a_t, z_t, Traj [0, t - 1], Ant [t, \rightarrow], u_t] = 0 \quad (3)$$

Prevažná časť symbolov sa zhoduje s predchádzajúcim označením s tým rozdielom, že obsahuje časový index t .

$Traj [0, t - 1]$ vyjadruje trajektóriu systému niektorých premenných od obdobia 0 po obdobie $t - 1$.

$Ant [t, \rightarrow]$ predstavuje očakávania o budúcich premenných od obdobia t bez toho, aby sa presnejšie špecifikoval horizont uvedených premenných. Pochopiteľne, že otázku horizontu trajektórie možno zameniť presnejšou špecifikáciou horizontu.

u_t — predstavuje náhodnú premennú.

Uvedenou symbolikou vyjadrujeme skutočnosť, že to, čo sa stalo v čase t , je určené nielen minulosťou, ale aj budúcimi očakávaniami, kde sa očakávania môžu bližšie špecifikovať.

Model, s ktorým pracujeme — keďže je optimalizačný — predpokladá odhad parametrov $\{p\}$. Odhadnuté parametre sa na základe predpokladov o vývoji hodnôt exogénnych premenných transformujú na parametre — ideály p' — pomocou ktorých sa nájde riešenie (vektor x), ktoré hovorí o hodnotách premenných rozvoja ekonomiky za predpokladu, že sa nevyjadril v parametroch vplyv poklesu tempa rozvoja systému.

Ak vyjadríme vplyv poklesu rozvoja systému na hodnoty parametrov p' , dostaneme iné parametre p' , parametre reály; pomocou nich sa získa riešenie, ktoré berie do úvahy vplyv poklesu tempa rastu (vektor x'').

Symbolicky dochádza k nasledujúcim transformáciám:

$$\begin{aligned} p &\rightarrow T(p) \rightarrow p' \\ F [T(p)] &\rightarrow p'' \end{aligned} \quad (4)$$

$T(p)$ — transformácia parametrov p na základe vývoja hodnôt exogénnych premenných;

$F[T(p)]$ — transformácia parametrov ideálov, zohľadňujúca pokles rozvoja ekonomiky.

Pri transformáciách, ako aj pri riešení sme uvažovali reálne ohraničujúce podmienky i hodnoty exogénnych premenných.

Použitím vektorov x' a x'' možno vypočítať straty, ktoré súvisia so spomalením tempa rastu ekonomického systému.

Pochopiteľne, uvedená metodika môže nadobudnúť najrôznejšie konkrétne formy vzhľadom na postupnosť transformácií, ktoré sa v príslušnom modeli uplatňujú, aj na konkrétny typ parametrov.

Aby sme ukázali aj na ďalšie možnosti analýzy, použijeme sústavu rovníc (3) a budeme predpokladať:

- že do parametrov modelu p' sa premietol vplyv $Traj$ $[0, t - 1]$;
- že do parametrov modelu sa premietli aj dôsledky spomaleného tempa rastu Ant $[t, \rightarrow]$.

V prípade a) podmienky systému nadobudnú tvar

$$\Psi'_t (x'_t, z_t, a_t, p'_t) = 0 \quad (5)$$

V prípade b) sa zapíšu podmienky systému

$$\Psi''_t (x''_t, z_t, a_t, p''_t) = 0 \quad (6)$$

Samozrejme, že by bolo možné stanoviť podobné predpoklady o vektore exogénnych premenných, ako aj o vektore hospodárskej politiky, čo by značne rozširovalo množiny riešení i možnosti porovnávania.

Nie pre všetky parametre modelu, s ktorými sa pracuje, je k dispozícii vhodná údajová základňa, aby bolo možné rozlíšiť medzi parametrami reálu a ideálu. K takýmto parametrom patrí napr. materiálová účinnosť a energetická účinnosť, resp. náročnosť.

Pri jednotlivých parametroch modelu a ich transformáciách pre prognostické účely sa vyskytujú špecifické problémy. K jednotlivým parametrom modelu uvedieme niekoľko poznámok.

Funkcia fondovej účinnosti v našich modeloch má tvar

$$b_t = b_0 e^{b^0 t} \cdot s_t^{b^1} \cdot \delta_t^{b^2} \cdot e^{u_t} \quad (7)$$

kde

- b_t — fondová účinnosť v čase t ;
- b_0 — fondová účinnosť v čase 0;
- s_t — smennosť (resp. využitie ZF);
- δ_t — sadzba vyradovania ZF;
- e — základ prirodzených logaritmov;
- u_t — náhodná premenná;
- b^0, b^1, b^2 — parametre funkcie.

Funkcia fondovej účinnosti závisí od smennosti s_t , vyradovania základných fondov δ_t a vlastného rastu účinnosti b^0 (technický pokrok). Nie vo všetkých odvetviach národného hospodárstva sme pre uvedený tvar funkcie získali vyhovujúce testovacie charakteristiky, a preto sme ju v niektorých prípadoch modifikovali.

V pojmoch, zavedených v predchádzajúcom výklade, parametre fondovej účinnosti — ideály sa vytvárali prognózou exogénnych premenných s_t, δ_t , ako aj pomocou parametrov funkcie b^0, b^1, b^2 .

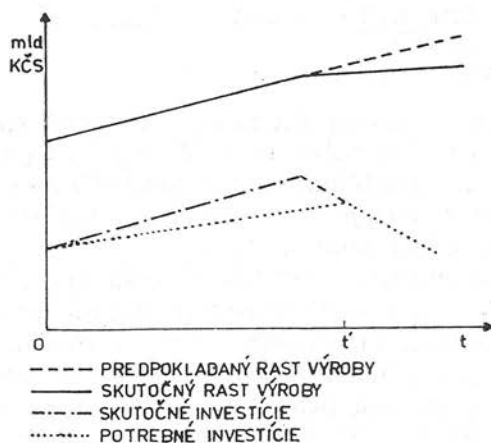
Parametre fondovej účinnosti reály, ktoré by zodpovedali spomaleniu a zrýchleniu tempa rozvoja príslušných odvetví, sme sa pokúšali štatisticky identifikovať. Žiaľ, doterajší vývoj ekonomiky neposkytoval potrebné údaje, aby sme tak mohli urobiť. Preto sme boli odkázaní vy-

jadriť vplyv spomalenia tempa rozvoja jednotlivých odvetví na fondovú účinnosť pomocou funkcií, resp. koeficientov. Príslušné koeficienty sme odvodili z pomeru parametrov fondovej účinnosti ideálov a reálov. Parametre reály sme odvodili na základe skutočných investícií a parametre ideály sa vypočítali uvedeným spôsobom. Uvedieme niektoré z koeficientov za Slovensko pre rok 1982 (pozri tab. 1).

Tabuľka 1

Odvetvie	Parameter
chémia	1,292
stavebné hmoty	1,04
spotrebný priemysel	1,1
stavebníctvo	1,103
poľnohospodárstvo	1,108
doprava	1,05

Skutočné investície boli v šiestej päťročnici vo väčšine odvetví vyššie, ako požaduje tempo rozvoja ekonomiky v siedmej päťročnici. V šiestej päťročnici sa uvažovalo s vyššími tempami rozvoja ekonomiky, aké sa v skutočnosti v siedmej päťročnici realizujú. Predpoklady o budúcom rozvoji ekonomiky boli optimistickejšie, ako je skutočnosť, a neskoro sa identifikovali aj body zlomu. Náš pohľad je predovšetkým pohľadom kvantitatívnym a makroštruktúrnym. Z uvedeného nevyplýva, že by všetky výrobné odbory mali dostatok investičných prostriedkov na realizovanie požiadaviek na štruktúrne premeny. Hovorí iba o tom, že v niektorých smeroch sa vynaložilo viac prostriedkov, ako bolo potrebné. Znázorníme si to pomocou obrázku 1.

Obr. 1. Rast investícií v závislosti od rastu výroby

Obrázok 1 ukazuje, že v období $<0, t'$) boli skutočné investície vyššie ako potrebné investície vo vzťahu k objemu výroby, čím vznikol v niektorých odvetviach prebytok kapacít. Na základe výpočtov, ktoré sme realizovali pomocou optimalizačného modelu, vznikol pri predpokladanom 2,3 % raste hrubej výroby za Slovensko v siedmej päťročnici postupne prebytok strojových kapacít na konci siedmej päťročnice až do výšky 20 mld, čo je približne 14 % z celkovej kapacity.

Prebytok kapacít a nižšie tempo rastu výroby nevyhnutne vedie k nižšiemu využitiu kapacít aspoň na obdobie jednej päťročnice, pravda, za predpokladu, že sa aplikuje správna metóda na meranie využívaných kapacít.

Osobitným problémom v tejto súvislosti sú odvetvia, v ktorých dochádza k poklesu výroby v porovnaní s predchádzajúcim vývojom. Ak by sa uvažovalo iba formálne logicky, znamenalo by to, že treba pristúpiť k odbúravaniu kapacít. V praxi to, pravda, tak nie je. Aj v odvetviach s poklesom výroby dochádza k prírastku investícií. Makroekonomické údaje nám neposkytujú podklady, na základe ktorých by bolo možné vysvetliť objem investícií. Zjednodušene sa táto úloha rieši tak, že na základe objemu vyradených základných fondov sa stanoví objem investícií na obnovu. To je však veľmi hrubý odhad. V odvetviach, v ktorých dochádza v porovnaní s predchádzajúcim vývojom k poklesu objemu výroby, realizuje sa aj vnútorná štruktúrna prestavba, požadujúca investície. Jednou z ciest, ktorá je ale na makroúrovni dosť ťažká, je pristúpiť k analýze vnútornej štruktúry výroby odvetvia, a na tomto základe odvodiť nároky na investície.

Niektoré odvetvia ekonomiky, akými sú napr. poľnohospodárstvo, poľnohospodársky priemysel a pod., majú v dôsledku prírodných podmienok nerovnomerný (oscilatorický) rast výroby. Najmä v poľnohospodárstve dochádza často k poklesu objemu výroby v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. To však neznamená, že odraz nerovnomerného vývoja v poľnohospodárstve má nachádzať aj nerovnomerný vývoj v investíciách. V konečnom dôsledku to potvrdzujú aj údaje o prírastkoch objemu poľnohospodárskej produkcie a prírastkoch základných prostriedkov (tab. 2).

Údaje za roky 1970–1980 ukazujú, že zatiaľ čo sa prírastky poľnohospodárskej produkcie, vyjadrené pomocou spoločenského produktu, pohybovali dosť nerovnomerne, prírastky základných prostriedkov mali rovnomernejší vývoj. Z toho vyplýva, že pri modelovaní investícií z dlhodobého hľadiska je racionálne uvažovať rovnomerný rast produkcie.

Tempo rastu produktivity práce, resp. pracovnej náročnosti pri spomalení tempa rozvoja jednotlivých odvetví má klesajúcu tendenciu.

Príčina tohto javu je v tom, že v súvislosti s poklesom tempa rozvoja sa obmedzuje investičná činnosť a modernizácia výrobnotechnickej základne, a tiež v tom, že tempo rastu riadiacich pracovníkov klesá pomalšie ako tempo rastu produkcie. Tento druhý činiteľ pôsobí aj v prí-

Tabuľka 2

Obdobie	Prírastok poľnohospodárskej produkcie v %	Prírastok základných prostriedkov v %
1970	5,88	6,8
1971	0,471	7,3
1972	5,76	4,4
1973	4,39	6,6
1974	0,39	6,34
1975	-1,15	8,38
1976	8,84	8,23
1977	0,56	8,8
1978	1,8	7,65
1979	7,6	8,24
1980	-2,8	7,5

pade, ak nepôsobí prvý činiteľ, teda ak sa nespomaľuje modernizácia a investičná činnosť. Je to jav trochu prekvapujúci, no štatistické údaje hovoria o takomto priebehu, aj keď ich publikovaná štruktúra nie je celkom postačujúca na vysvetlenie uvedeného problému. V štatistickej ročenke v priemysle sa vykazujú napr. pracovníci v priemysle v takomto členení: robotníci, technicko-hospodárski pracovníci a prevádzkoví a obsluhujúci pracovníci. V rokoch 1970—1980 rástol na Slovensku spoločenský produkt v priemysle priemerným tempom 6,29 %, počet robotníkov 1,95 % a počet technicko-hospodárskych pracovníkov a prevádzkových a obsluhujúcich pracovníkov tempom 3,48 %. V roku 1970 bol uvedený pomer 1 : 3,75; do roku 1980 klesol na 1 : 3,33.

Aby sme lepšie vysvetlili podstatu uvedeného procesu, zavedme nasledujúce označenia:

- $L_1(t), L_2(t), L(t)$ — robotníci, technicko-hospodárski (TH) pracovníci, vrátane obsluhujúcich pracovníkov, pracovníci spolu;
 $x(t)$ — objem výroby v čase t ;
 $\alpha_1(t), \alpha_2(t), \alpha(t)$ — pracovná náročnosť pre kategóriu robotníkov, TH pracovníkov, celková pracovná náročnosť;
 g_1, g_2, g — tempo rastu (počtu) robotníkov, TH pracovníkov, vrátane obsluhujúcich pracovníkov, pracovníkov spolu;
 r — tempo rastu spoločenského produktu v priemysle.

Pomocou uvedenej symboliky vyjadríme pracovnú náročnosť

$$\frac{L_1(t)}{x(t)} + \frac{L_2(t)}{x(t)} = \frac{L(t)}{x(t)} \quad (8)$$

resp.

$$\alpha_1(t) + \alpha_2(t) = \alpha(t) \quad (9)$$

Ak zavedieme do sústavy (8) predpoklady o tempách rastu, potom

$$\frac{L_{10}e^{g_1 t}}{x_0 e^{rt}} + \frac{L_{20}e^{g_2 t}}{x_0 e^{rt}} = \frac{L_0 e^{gt}}{x_0 e^{rt}} \quad (10)$$

resp.

$$\alpha_{10}e^{(g_1 - r)t} + \alpha_{20}e^{(g_2 - r)t} = \alpha_0 e^{(g - r)t} \quad (11)$$

kde

o — východiskové (nulté) obdobie príslušnej veličiny;

t — časový index.

Analýzou (11) získame kvalitatívne závery o priebehu pracovnej náročnosti pri poklese tempa rozvoja odvetví.

Pri analýze budeme predpokladať, že $t \in \langle 0, t' \rangle$ je index pre obdobie pred poklesom tempa rastu a $t \in \langle t', T \rangle$ je index pre obdobie po poklese tempa rastu. Parametre sústavy pre toto obdobie označíme apostrofom — teda $(g'_1 - r')$, resp. $(g'_2 - r')$. Parametre sústavy pre obdobie $t \in \langle 0, t' \rangle$ ponecháme v pôvodnom označení.

Formálno-logická analýza (11) poskytuje veľa variantov. Nižšie uvedieme iba varianty, ktorých pravdepodobnosť výskytu v odvetviach ekonomiky pri poklese tempa rastu pripúšťame:

$$(g_1 - r) < (g'_1 - r') \text{ a } (g_2 - r) < (g'_2 - r') \quad (12)$$

Ide o variant, keď u robotníkov, ako aj technicko-hospodárskych pracovníkov, vrátane obsluhujúcich pracovníkov dochádza po poklese tempa rastu k spomalenému poklesu, resp. k rastu pracovnej náročnosti. Uvedený variant sa bude vyskytovať vo väčšine odvetví ekonomiky:

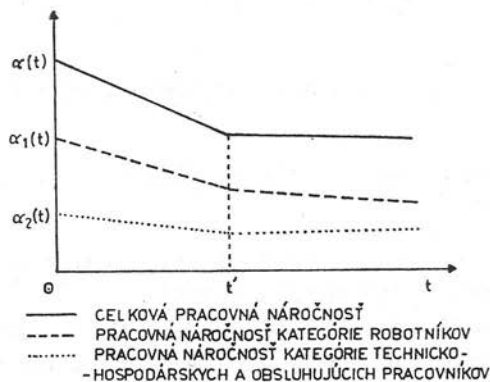
$$(g_1 - r) \doteq (g'_1 - r') \text{ a } (g_2 - r) < (g'_2 - r') \quad (13)$$

Pri tomto variante dochádza pri poklese tempa rastu rozvoja odvetví k spomaleniu tempa rastu pracovnej náročnosti v dôsledku väčšieho zaťaženia jednotky produkcie TH pracovníkmi. Toto zaťaženie je pre spomalené tempo rastu ekonomiky, resp. pre záporný rast typické; môže sa zmierniť znižovaním počtu TH pracovníkov:

$$(g_1 - r) < (g' - r'_1) \text{ a } (g_2 - r) > (g'_2 - r') \quad (14)$$

Pri tomto variante dochádza k spomaleniu poklesu, resp. rastu pracovnej náročnosti pri súčasnom poklese pracovnej náročnosti technicko-hospodárskych a obsluhujúcich pracovníkov. V tomto prípade s poklesom tempa výroby sa zastavuje rast počtu TH pracovníkov. Tento variant je v ojedinelých prípadoch možný.

Graficky znázorníme (obr. 2) priebeh pracovnej náročnosti pre prípad (12), pri ktorom $(g_1 - r) < (g'_1 - r')$ a $(g_2 - r) < (g'_2 - r')$.

Obr. 2. Pracovná náročnosť

Praktický výpočet sa dá realizovať podľa uvedených formúl za predpokladu, že podľa odvetví sa sledujú pracovníci aspoň v členení, ktoré sme už uviedli. V krajnom prípade sa dá realizovať výpočet za predpokladu, že sa spomaľuje pokles, resp. dochádza k rastu pracovnej náročnosti pri TH pracovníkoch a obsluhujúcom personále.

Z dôsledku spomalenia tempa rastu ekonomiky sa vo výrobnjej sfére ekonomiky Slovenska zamestná v posledných rokoch päťročnice cca o 70 tisíc pracovníkov viac ako by bolo potrebné vtedy, keby sa zachoval trend produktivity práce predchádzajúceho vývoja, čo je cca 3,95 % z celkového počtu pracovníkov výrobnjej sféry.

Pri materiále a energii dochádza k podobným javom, avšak uvedené javy sú ťažko merateľné, pretože o nich jestvuje menej spoľahlivá údajová základňa a tiež preto, že Súbor opatrení posilnením hmotnej stimulácie dáva do pohybu iniciatívu, ktorá vedie k nezanedbateľnému rastu úspor. Proti rastu spotreby zo spomalenia tempa rastu rozvoja pôsobí tu protisila, vedúca k oveľa vyšším úsporám, ako je rast spotreby.

Pri materiáli je rast zásob podstatne intenzívnejším dôsledkom zníženého tempa rastu ekonomiky. V doterajšom rozvoji ekonomiky pri poklese tempa rastu vždy dochádza k rastu zásob vo vzťahu k národnému dôchodku. Náš model nie je konštruovaný tak, aby mohol charakterizovať uvedený proces. Publikované štatistické údaje, ako aj obrázok 3 však takýto priebeh potvrdzujú (tab. 3).

Uvedená tendencia sa dá pochopiť, a to tak, že pri poklese rastu ekonomiky dochádza k štruktúrnym zmenám, ktorým sa výroba len pomaly prispôbuje. Spravidla pri zrýchľovaní tempa rozvoja zásoby klesajú

Tabuľka 3

Ukazovateľ	1960	1961	1962	1966	1968	1979	1980
prírastok zásob k ND	0,23 %	5,2 %	5,1 %	4,6 %	3,9 %	4,2 %	5,7 %
prírastok ND	5,5 %	1,7 %	-1,7 %	5,2 %	7,3 %	3,1 %	2,9 %

na normálnu mieru. Uvedené javy by bolo potrebné hlbšie študovať a pokúsiť sa o ich exaktnejšiu kvantifikáciu.

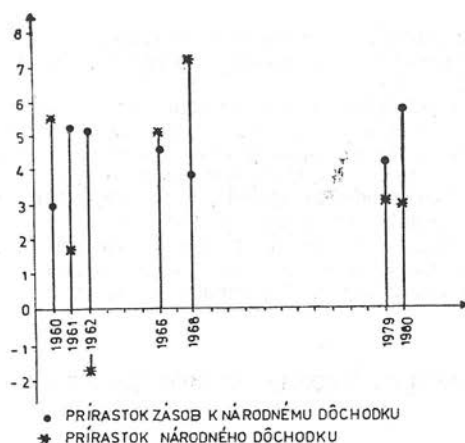
Komplikovaným sa stáva najmä modelovanie energie, pretože

a) energia vystupuje vo viacerých formách (tepelná, elektrická, tekutá, plynná);

b) medzi jednotlivými skupinami dochádza k zámene; zamieňa sa elektrická energia za tekuté palivá a plyn;

c) technologicky sa rozvíjajú nové technológie výroby energie, akými sú: atómová, slnečná, veterná a pod.;

d) pri každom type energie sa robia osobitné opatrenia na jej úspory.

Obr. 3. Rast zásob a národného dôchodku

Vzhľadom na disponibilné údaje obmedzili sme sa v našich modeloch iba na modelovanie elektrickej energie. (Mali sme k dispozícii analýzy a údaje o výstavbe jadrových elektrární, ktoré sa nám javili najspôhlivejšími.) Údaje poslúžili k tvorbe ohraničení systému, ako aj k tvorbe koeficientov výrobných funkcií v jednotlivých odvetviach národného hospodárstva.

Značnú neurčitost do modelov vnášajú očakávané ceny, resp. cenové indexy. Kde to model dovoľuje, uchylujeme sa k použitiu stálych cien.

V niektorých prípadoch nie je možné vylúčiť z úvah vplyv pohybu cien, hlavne pokiaľ ide o účelovú funkciu, kde sa v ukazovateľoch čistá produkcia premieta cenový vplyv a ovplyvňuje riešenie modelu. Príslušné premietnutie realizujeme parametrizáciou kritériálnej funkcie.

Ak sa pre modelovanie procesu výroby a investícií používajú výrobné funkcie mocninového tvaru, je nesmierne dôležité zaviesť do nich parameter využitia výrobných činiteľov. Túto skutočnosť si v našej teórii uvedomuje najmä J. Klacek a A. Nešporová [2], ktorí týmto otázkam venujú značnú pozornosť. Uvedené úsilie treba oceniť ako veľmi správne. Vzhľadom na nevyužitie výrobných kapacít, resp. pracovných síl, bolo by možné voliť, resp. hľadať metódy, ktoré aproximujú hlavne ten faktor, resp. faktory, ktoré sú v rozvoji kritické a spôsobujú nevyužitie iných faktorov. Doterajšie metódy sú zamerané spravidla na aproximáciu nevyužitia jednotlivých faktorov priamo.

Pravda, je celý rad ďalších dôsledkov spomalenia tempa rastu, ktoré pôsobia na parametre modelov; v tejto súvislosti ich však neanalyzujeme — rozsah článku ani náš model nedovolili tak urobiť.

Literatúra

- [1] SOJKA, J. a kol.: Analýza a prognóza štruktúry strojárskych investícií v podmienkach intenzifikácie ekonomiky Slovenska. [Výskumná správa.] Bratislava, VŠE 1981.
- [2] KLACEK, J. — NEŠPOROVÁ, A.: Produkční funkce a modelování ekonomického růstu v ČSSR. [Výskumná správa.] Praha, Ekonomický ústav ČSAV 1981.
- [3] JOHANSON, L.: Econometric Models and Economic Planning and Policy: Some Trends and Problems. Oslo, University of Oslo 1982.
- [4] Large Scale Macro-econometric Models. [Zborník.] Amsterdam, New York, Oslo, North Holland Publishing Company 1981.
- [5] GOLDMANN, J. a kol.: Úvod do makroekonomické analýzy. Praha, Svoboda 1978.
- [6] ŠUJAN, I. a kol.: Konštrukcia a kvantifikácia prototypu systému modelov pre makroekonomické analýzy. [Výskumná správa.] Bratislava, VVS 1980.

НЕКОТОРЫЕ СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МОДЕЛЕЙ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

СОЙКА, Йозеф

Падение темпа роста в экономиках отдельных стран, обусловленный ограниченностью ресурсов, создает специфические проблемы в прогнозировании. Автор на основании опыта моделирования сферы производства и инвестиций указывает на некоторые из них.

В экономике ЧССР, а главное в экономике Словакии, которую автор моделирует, происходит изменение критических ограничивающих условий. Критическими становятся: энергия, сырье и сальдо заграничной торговли. Экономика в следствие предыдущего развития недостаточно приспособляется к этим факторам.

В статье автор анализирует проблемы, которые обусловлены падением темпа роста и его влиянием на оценивание таких параметров, как фондоотдача, производительность труда, энергетическая эффективность итд. Предыдущее развитие экономики не дало необходимые данные, с помощью которых было бы возможно статистически идентифицировать влияние

указанного падения на параметры модели. Автор указывает способ, с помощью которого сформулировал соответствующие функции, которыми трансформировал исходные прогнозируемые параметры модели.

На основе проведенного анализа автор указывает, как измерить с помощью оптимальной модели потери, обусловленные неиспользованием мощностей и падением производительности труда. Данный подход демонстрируется на данных экономики Словакии.

SOME CONTEMPORARY PROBLEMS OF ECONOMY FORECASTING MODELS

SOJKA, Jozef

By decreasing of growth-rates in the economies of single countries, conditioned by resources limitations, specific problems in modelling are created. The author, on the basis of production and investments modelling spheres, shows some of them.

In the economy of Slovakia, which is modelled by the author, the critical limitations are changing. Energy, raw-materials and foreign trade deficit are becoming to be critical. In consequence to the previous development the economy is insufficiently adapting to these factors.

In the article the author analyzes the problems connected with decreasing of development rates of the economy and their influence to estimating of such parameters, as: funds-efficiency, labour-productivity, energy efficiency etc. The previous economic development did not provide sufficient data enabling to statistically identify the influence of above mentioned decrease on the model-parameters. The author shows the method by means of which he formulated the coefficients resp. the functions transforming the forecasted parameters.

On the basis of this analysis the author shows how is possible by means of optimization model to measure the diseconomies connected with capacity underutilization and with labour productivity decreasing.

Efektívnosť investícií a metodiky jej hodnotenia

BACOVÁ, Viera

Efektívnosť investícií patrí v súčasnosti v ekonomike ČSSR k najdiskutovanejším otázkam. Spôsobuje to nesporne skutočnosť, že napriek jednej z najvyšších mier investovania dosahujeme málo výrazný zástoj efektívnosti investícií v procesoch rastu a rozvoja ekonomiky. Miera investícií (podiel investícií na národnom dôchodku) dosahovala v ostatných rokoch 30–32 %, čo je hornou hranicou jej únosnosti. Každé ďalšie zvýšenie tejto miery by mohlo ísť len na úkor spotreby. Z toho dôvodu sa vytýčila požiadavka znížiť mieru investícií do konca päťročnice na 28 % a kompenzovať ju vyššou efektívnosťou.

Naliehavosť riešiť efektívnosť investícií sa spravidla prejavuje aj v oblasti metodiky jej hodnotenia. Inými slovami, hľadá sa súvislosť medzi efektívnosťou investícií s platnou metodikou hodnotenia efektívnosti. Ani ČSSR nie je v tomto ohľade výnimkou. Pokusy o vyššiu efektívnosť investícií sprevádza prehodnocovanie platných metodík.

Vo vývoji metodík hodnotenia efektívnosti investícií v ČSSR možno vypozerovať tri, resp. štyri vývojové fázy.

Počiatkové obdobie (roky 1950–1960) sa spája s používaním systému hodnotenia, vyjadreného dobou úhrady dodatočných investícií v tvare:

$$T = \frac{I_2 - I_1}{N_1 - N_2}$$

kde T je doba úhrady rozdielu investičných nákladov investične náročnejšieho, t. j. novšieho variantu: I_2 oproti porovnateľnému I_1 , a to úsporami na úplných vlastných nákladoch novšieho variantu: N_2 k porovnateľnému N_1 .

Rovnako sa používala i inverzná hodnota tohto ukazovateľa — koeficient efektívnosti dodatočných investícií.

Prírodzene, ukazovateľ už svojou koncepciou nevyjadroval ani relatívnu efektívnosť. Vzťahoval sa iba na úhradu dodatočných investícií úsporami na nákladoch. Naproti tomu efektívne investície sa vyznačujú

úhradou celej vlozenej časti investovaných prostriedkov a vyprodukovaním aspoň minimálnej miery požadovanej efektívnosti. Konceptia tohto ukazovateľa naznačovala, že v ekonomickej praxi absentovala rozpracovaná socialistická investičná teória. Prax siahala po tom, čo bolo v dosahu. Veľmi rýchlo sa však zistilo, že je to nevyhovujúce, že efektívnosť investícií treba vyjadrovať komplexnejšie, a to nielen vo vzťahu k vnútorným, ale aj k vonkajším podmienkam rozvoja ekonomiky. Najmä vtedy, keď ide o ekonomiku s vysokou mierou objektívne naliehavého zapojenia do medzinárodnej delby práce prostredníctvom exportov a importov. Takou je i ekonomika ČSSR so svojím tretinovým podielom obratu zahraničného obchodu na národnom dôchodku. Radí sa medzi prvých desať zemí sveta. [Vytvorený národný dôchodok napr. v roku 1980 bol 480 mld Kčs a obrat zahraničného obchodu 161,7 mld Kčs.]¹ Po roku 1960 sa čoraz častejšie objavujú pokusy o výstižnejšie vyjadrovanie efektívnosti investícií, ktoré koncom desaťročia dostali ucelenú podobu metodického systému tzv. *bankovej metodiky hodnotenia efektívnosti investícií*. (Ide o roky 1967–1975.)

1. „Banková metodika“ hodnotenia efektívnosti investícií

„Bankovú metodiku“ možno v našich podmienkach považovať za prvý vývojový stupeň vzniku komplexnejšieho systému hodnotenia efektívnosti investícií. Jej veľkým kladom bolo, že sa usilovala hodnotiť efektívnosť investovania z dvoch hľadísk:

- z hľadiska domácich podmienok,
- z hľadiska prepojenia na medzinárodné výmenné vzťahy.

Prvé hľadisko vyjadrovala konceptia ukazovateľov priemernej výnosovosti jednorazových prostriedkov a doba ich návratnosti v tvare:

$$V = \frac{\sum_{t=1}^8 Z(1 + 0,12)^{-t}}{8 \left[\sum_{t=1}^n J(1 + 0,12)^t + O(1 + 0,12)^{-t} \right]}$$

$$T' = \frac{J}{Z' + O'}$$

kde

- V — priemerná výnosovosť jednorazových prostriedkov,
- Z — diskontovaný hrubý zisk,
- J — úročené jednorazové prostriedky,
- O — diskontované obežné prostriedky,
- T' — doba návratnosti jednorazových prostriedkov,
- Z' — použiteľný podnikový zisk,
- O' — odpisy.

¹ Údaje pozri Statistická ročenka ČSSR 1981. Praha, SNTL 1981, s. 138 a 451.

Druhý aspekt obsahoval výpočet reprodukčnej hodnoty sovietskeho rubľa alebo amerického dolára a výpočet devízovej výnosovosti práce:

$$R = \frac{C + N}{C'} \quad D = \frac{C'}{C''}$$

kde

- R — reprodukčná hodnota rubľa,
- C — veľkoobchodná cena československého výrobku,
- N — náklady na obeh,
- C' — československý výrobok v cene základného trhu fco,
- D — devízová výnosovosť,
- C'' — porovnateľný výrobok svetového výrobcu v cene základného trhu.

Okrem týchto ukazovateľov sa žiadal aj výpočet vnútorného výnosového percenta (internej úrokovej miery) v dvoch modifikáciách:

- na báze hrubého zisku,
- na báze čistého zisku.

Výpočtom ukazovateľov bolo treba doložiť efektívnosť všetkých investičných akcií s rozpočtovým nákladom nad 1,5 mil. Kčs. Iba tak mohla byť investičná akcia prijatá do investičného výberu a povoľovacieho pokračovania.

V uvádzanom systéme hodnotenia efektívnosti sa už zreteľne prejavuje nielen úsilie o návratnosť *celkove vynaložených jednorazových prostriedkov*, ale aj o ich efektívnosť v podobe priemerného ročného zisku, pripadajúceho na jednu investovanú Kčs. Pritom ak ide o projekt, ktorého časť produkcie sa má exportovať, zisťuje sa i výhodnosť exportu, najmä výpočtom ukazovateľa reprodukčnej hodnoty, odpovedajúceho na otázku, koľko Kčs nás stojí získanie 1 Rbl alebo 1 US dolára vývozom danej produkcie. Čím nižší bol korunový náklad v porovnaní s reálnou kurzovou hodnotou danej meny, tým výhodnejší bol takýto export, a naopak.

Výpočet devízovej výnosovosti zasa ukazoval konkurencieschopnosť daného výrobku na zahraničnom trhu. V prípade, že výsledok bol vyšší ako 1, československý výrobok bol na svetových trhoch hodnotený vyššie ako porovnateľné výrobky svetových výrobcov.

Celkove možno uviesť, že koncepčný zámer tohto vývojového stupňa metodiky oproti predchádzajúcemu — komplexnejšie obsiahnuť efektívnosť investičných technických projektov — sa podaril. No jeho účinnosť a vypovedacia sila ostala nedostatočná. Ide o to, že (odhliadnuc od cenových nepresností) za výpočtami efektívnosti stáli sami investori, ktorí v úsilí presadiť investíciu do plánu, nadhodnocovali žiadané ukazovatele. A mohli ich nadhodnocovať, pretože nejestvovali postihy, ak sa vypočítaná efektívnosť nedosiahla. Okrem toho, ukazovatele boli koncipované podnikovo. Tak sme sa zriekali veľkej výhody socialistickej ekonomiky, keď sme možnosti uplatňovania národohospodárskych kritérií

v investičnom rozhodovaní nahradzovali podnikovými. Nevyužili sme možnosti dané spoločenským vlastníctvom výrobných prostriedkov, umožňujúce uplatniť širšie hľadiská vo výbere investícií, než sú podnikové — národohospodárske, ba až celospoločenské. A to v čase, keď viaceré socialistické štáty sa už o tieto hľadiská usilovali (najmä ZSSR a NDR). Metodika navyše nevyznačovala cesty, ktorými sa efekt dočiel v dôsledku vedecko-technického rozvoja.

Uvedené otvorené miesta v metodike hodnotenia ekonomickej efektívnosti ČSSR sa usilovala odstrániť metodika platná s účinnosťou od 1. 1. 1976 (podľa Výnosu č. 3 FMTIR zo dňa 11. 3. 1975).

2. Metodika hodnotenia efektívnosti investícií platná od roku 1976

Zásady tejto metodiky uvádzali, že metodika sleduje základný cieľ — zabezpečiť čo možno najefektívnejšie vynakladanie spoločenských prostriedkov pri uplatňovaní nie podnikového, ale národohospodárskeho rozhodovacieho hľadiska v procesoch investovania. Tento prístup sa vyznačoval tým, že sa akcentoval úspešný, efektívny hospodársky rozvoj a rast, dosahovaný z celkových investícií a z celkove realizovaného vedecko-technického rozvoja. Za celé národné hospodárstvo bol formulovaný kritériom tzv. *absolútnej efektívnosti* v tvare maximálneho prírastku ročného objemu národného dôchodku (pri stanovenej hmotnej štruktúre uspokojovania potrieb spoločnosti) k vynakladaným jednorazovým prostriedkom. Prirodzene, hodnotu takto chápaného ukazovateľa by mal pdmieňovať komplex vzťahov a národohospodárskych súvislostí, ktoré nemožno redukovat' na matematickú interpretáciu určitých ukazovateľov a vzorcov a na posudzovanie (či už spoločenskej, alebo podnikovej) efektívnosti *jednotlivých* investičných akcií. Premietajú sa do *všetkých* investičných akcií, obsiahnutých v určitej *konceptii rozvoja celého* národného hospodárstva. Vynára sa otázka, za akých podmienok celkového investovania možno očakávať najpriaznivejší celkový rozvoj ekonomiky v čase (s ohľadom na vytýčené ciele).

Prirodzene, základný cieľ metodiky sa realizoval i naďalej systémom individuálneho posudzovania jednotlivých investičných akcií, ktoré metodika predpisovala hodnotiť teraz už zo štyroch hľadísk:

- národohospodárskeho,
- nadpodnikovo-odvetvového,
- podnikového,
- chozrasčotného.

Z *národohospodárskeho hľadiska* predpisovala metodika 5 ukazovateľov:

- produkčnosť jednorazových nákladov ako vzťah čistej výroby za rok k jednorazovým nákladom;
- účinnosť (výnosovosť) jednorazových nákladov ako vzťah ročného objemu vlastných výkonov k jednorazovým nákladom;

— ziskovú výnosovosť jednorazových nákladov ako vzťah ročného objemu zisku k jednorazovým nákladom;

— nákladovú výnosovosť jednorazových nákladov ako vzťah úspor na úplných vlastných nákladoch dosiahnutých investovaním k jednorazovým nákladom;

— návratnosť jednorazových nákladov ako vzťah jednorazových nákladov k ročnému objemu zisku, vrátane úspor.

Z *nadpodnikovo-odvetvového* hľadiska sa predpisoval ukazovateľ prepočítaných nákladov

$$N' = N_p + J \cdot e \rightarrow \min.$$

kde

N' — prepočítané náklady,

N_p — úplné vlastné náklady na jednotku (alebo porovnateľný objem) produkcie,

J — jednorazové náklady na jednotku (alebo porovnateľný objem) produkcie,

e — predpísaný koeficient efektívnosti.

Z *podnikového* hľadiska sa skúmala technicko-ekonomická úroveň investičnej akcie, dopĺňaná ekonomickými ukazovateľmi stavby. Išlo hlavne o tieto ukazovatele:

— rentabilita fondov,

— rentabilita strojových fondov,

— výnosovosť fondov,

— rentabilita nákladov,

— produktivita živej práce,

— rentabilita mzdových nákladov,

— smennosť,

— technická vybavenosť práce,

— merné investície na jednotku výroby,

— doba výstavby a doba nábehu na projektovanú kapacitu,

— merné vlastné náklady na jednotku výroby,

— výťažnosť fondov.

Z *hľadiska chozrasčotného* sa posudzoval dopad investovania na finančnú situáciu investora.

Okrem toho metodika formulovala ukazovatele efektívnosti investícií z hľadiska zahraničného obchodu, ktorých základ tkvel v skôr uvádzaných ukazovateľoch reprodukčnej hodnoty a devízovej výnosnosti práce.²

Tento tzv. druhý vývojový stupeň v metodike hodnotenia efektívnosti investícií ČSSR možno charakterizovať ako *úsilie o vybudovanie pôvodnej socialistickej koncepcie hodnotenia efektívnosti*. A to nielen tým, že do metodiky sa viac alebo menej úspešne vmontúva národohospodárske hľadisko, ale aj tým, že sa upúšťa od prvkov, ktoré boli do metodiky prevzaté (v podobe matematického aparátu) z kapitalistickej investičnej teórie. Ide najmä o vnútorné výnosové percento. Za najdôle-

² Spôsob vyjadrovania efektívnosti v dokumentácii výrobných stavieb upravovala vyhláška FMTIR č. 163/183 Zb. o dokumentácii stavieb. Teraz ju nahradila vyhláška č. 105/1981 Zb.

žitejší moment tohto vývojového stupňa treba však považovať to, že prichádza k určitému všeobecnému uvedomeniu si, že výpočty efektívnosti investícií (ale najmä rozhodovanie o investíciách na základe efektívnosti) sa v podmienkach socialistických ekonomík musia odlišovať už v základných prístupoch. V investíciách sa zakladá rozvoj celého národného hospodárstva na obdobie životnosti nimi budovaných základných fondov. A socialistické národné hospodárstvo má zabezpečovať sústavne plnšie uspokojovanie spoločenských potrieb. Preto vyššia náročnosť na posudzovanie socialistických investícií je úplne zákonitá a nevyhnutná. Na celospoločenskej úrovni sa koncentruje do optimalizácie investičného plánu, odvodeného od koncepcie rozvoja národného hospodárstva. Tú sa žiada na nižších organizačných zložkách čo najefektívnejšie realizovať. Znamená to, že metodika by mala pôsobiť ako realizačná súčasť optimalizovanej koncepcie investičného rozvoja národného hospodárstva. To sa v podstate nestalo, a tým sa nepodarilo vniesť do metodiky národohospodársky rozmer. Rozhodovanie o investíciách pokračovalo obvyklým spôsobom, iba na základe väčšieho počtu používaných ukazovateľov, na základe prácnejšej metodiky a zvýšeného limitu rozpočtovej ceny z 1,5 mil. Kčs na 2 mil. Kčs.

3. *Súčasná metodika hodnotenia efektívnosti investícií*

Nedostatky platnej metodiky sa postupne pociťovali tým viac, čím výraznejšie sa mala prejavovať efektívnosť investícií v ekonomickom rozvoji ČSSR. A tá mala nevýraznú tendenciu už v šiestej päťročnici. Investíciami sa realizoval extenzívny rozvoj národného hospodárstva. Pri postupnej vyčerpanosti tradičných výrobných zdrojov nevyhnutne vyústil do redukcí plánovaných temp rastu národného dôchodku v rokoch 1981–1985 z pôvodných 14–16 % za päťročnicu na približne 8 %. Pritom prírastok národného dôchodku v roku 1982 sa predpokladá iba 2,5 mld Kčs. Takto sa otázky efektívnosti vôbec a investícií osobitne postupne stávali stredobodom ekonomickej teórie i praxe. Vyústili vo Vládnom uznesení č. 42/1980 a v Súbore opatrení. Ich cieľom bolo zabezpečiť všeobecnú orientáciu ekonomiky na efektívnosť, a to predovšetkým koncepcným dopracovaním nástrojov riadenia a zabezpečovania efektívnosti. V tejto súvislosti prišlo i k prehodnoteniu metodiky hodnotenia efektívnosti investícií a k jej nevyhnutným úpravám, vyjadreným v Smernici č. 17 EMTIR zo dňa 13. 11. 1981 o hodnotení efektívnosti investícií (s platnosťou od 1. 1. 1982).

Hodnotenie efektívnosti investícií podľa tejto Smernice sa uskutočňuje *metódou postupného približovania*. Má tieto fázy:

- vyhodnotenie účelu a potrebnosti investície,
- vyhodnotenie technicko-ekonomickej úrovne výrobkov — reprezentantov výrobného programu budúcej prevádzky,
- vyhodnotenie zameniteľných riešení.

— komplexné vyhodnotenie výsledného variantu so zreteľom na porovnateľné základne (najmä technicko-ekonomickej úrovne investície a jej výrobo-ekonomickej efektívnosti),

— súhrnné vyhodnotenie efektívnosti investície.

Účel hodnotenej investície sa vyjadruje zmenou výrobného programu, zvýšením úžitkových vlastností výrobkov, intenzifikačnými zámermi ekonomiky a pod. a porovnáva s cieľmi dlhodobého výhľadu rozvoja národného hospodárstva, s integračnými cieľmi v rámci RVHP a i.

Technicko-ekonomická úroveň sa vyjadruje sústavou technických a ekonomických parametrov a porovnáva s najprogressívnejším výrobkom vo svete.

Hodnotenie zameniteľných riešení sa uskutočňuje výpočtom minima prepočítaných nákladov. Ich tvar je však v porovnaní s predchádzajúcim rozšírený o koeficienty limitovanosti pracovných síl a palív a energie.

Výrobo-ekonomická efektívnosť sa hodnotí sústavou takmer obdobných ukazovateľov ako v minulosti. Jej základ tvoria ukazovatele rentability a výnosovosti.

Pre oblasť vonkajších vzťahov sa predpisujú ukazovatele reprodukčnej hodnoty (rozdielové ukazovatele vývozu), devízovej návratnosti, kilogramovej ceny a dovoznej náročnosti.

Súhrnné zhodnotenie investície sa vyjadří ukazovateľom celkovej národohospodárskej výnosovosti investícií, meranej vzťahom celkových ekonomických účinkov k vynaloženým jednorazovým nákladom.

V zmysle platnej metodiky je hodnotenie investičných akcií opäť záväzné pre všetky akcie s rozpočtovým nákladom nad 2 mil. Kčs.

Kladom tejto metodiky je, že jasne požaduje, aby zhodnotenie efektívnosti obsahovalo *väzby na národné hospodárstvo* a jeho štruktúru, na zahraničný obchod a SEI, na územie, na styčné odbory a odvetvia a zhodnotenie aj mimoekonomických dôsledkov investovania. Vyjadruje to najmä koncepciou hodnotenia účelnosti investícií, ktorou sa preveruje naliehavosť investovania a vyhodnocuje účelnosť z hľadiska úžitkového efektu. V podmienkach socialistických ekonomík, ak má mať takéto hodnotenie národohospodársky rozmer, musí vyznievať ako *konfrontácia efektívneho investičného výberu so stabilnou koncepciou celkového investičného rozvoja ekonomiky*, zostaveného z pozícií cieľového prístupu. Cieľový prístup v investičnej koncepcii pritom nemožno vyjadriť inak ako požiadavkou zabezpečenia určitého, aspoň minimálneho rastu efektívnosti celkovej spoločenskej reprodukcie v príslušnom cieľovom období, a to na základe procesov investovania. Pri takomto výbere ide vlastne o postupné čo najefektívnejšie „rozpredanie prijatej koncepcie“ do realizačných polôh v ekonomike, kde platia chozrasčotné pravidlá. Náznaky takéhoto i keď zúženého riešenia v zmysle platnej metodiky možno vidieť v chápaní „rozvojových štúdií“.

Prirodzene, efektívne fungovanie metodiky hodnotenia efektívnosti investícií ako súčasť stabilnej koncepcie investičného rozvoja ekonomiky nie je ekonomicky jednoduché. V prvom rade si vyžaduje zostavenie takejto koncepcie, optimalizovanej vo vzťahu k efektívnosti. V dru-

hom rade si vyžaduje rozdelenie investičných akcií, ktoré sú obsiahnuté v koncepcii, na dve skupiny:

- investičné akcie, ktorých realizáciu možno zabezpečiť na základe všeobecne platných nástrojov a pravidiel;
- investičné akcie vyžadujúce si okrem všeobecne platných i špeciálne nástroje ich realizácie.

4. Koncepcia investičného rozvoja ekonomiky

Azda najnáročnejšie v tejto súvislosti je zostavenie určitej optimálnej dlhodobej koncepcie investičného rozvoja, a to aj s ohľadom na efektívnu účasť ekonomiky v medzinárodnej delbe práce. Ide o to, že rastúci podiel obratu zahraničného obchodu a sústavne vyššie a intenzívnejšie zapájanie Československa do medzinárodnej delby práce spôsobuje, že vonkajšie podmienky stále viac ovplyvňujú mieru efektívnosti ekonomiky. Veľké a zatiaľ nevyužitú možnosti v tomto smere predstavuje uplatňovanie *zásady komparatívnych nákladov*. Umožňuje zostaviť „poradie výhodnosti výrobkov a výrobných“, odvodené od priemerných podmienok výroby, dosahovaných vo svete. Z hľadiska koncepcie rozvoja sú potom dominujúce tie, ktoré reprezentujú v domácich podmienkach alternatívy komparatívne výhodné, t. j. v ktorých vyrábame s nižšími nákladmi, než sú priemerné náklady vo svete. To je obzvlášť dôležité vtedy, keď prichádza k objektívne nevyhnutnému obmedzovaniu investičných vkladov, čo je typická situácia pre Československo. Nižšie investičné objemy zvyšujú naliehavosť substituovania kvantity kvalitou, t. j. vyššou efektívnosťou. V ekonomickej praxi to znamená dať vonkajším väzbám pri budovaní štruktúry národného hospodárstva jednoznačnú prioritu. Ide o štruktúru, rešpektujúcu zásadu komparatívnych nákladov pri budovaní perspektívnych, resp. útlmových výrobných. Vedie k špecializácii národných ekonomík a k zužovaniu vyrábaného sortimentu. Pritom platí, že čím väčšie je rozpätie vnútorných relácií nákladov na jednotku výrobku v pomere k zahraničiu, tým väčší úžitok (efekt) môžu dosiahnuť krajiny, ktoré sa podieľajú na výmene. A veľkosť jednotlivého efektu určuje pomerná prevaha daného výrobku pred ostatnými, vyplývajúca z porovnania jeho domácich nákladov k medzinárodne platným cenám. Prirodzene, získanie tohto efektu sa viaže na výmenu a s tým spojené rozdelenie komparatívnej výhody medzi krajinami.

Vytypovanie „poradia výhodnosti“, odvodeného od priemerných výrobných podmienok, dosahovaných vo svete, by sa malo stať základom tvorby koncepcie celkového investičného rozvoja. Samozrejme, časový rozmer si vyžiada niektoré korekcie. Ide o to, že čo je komparatívne výhodné dnes, nemusí byť výhodné v budúcnosti. Z toho dôvodu si vynucuje prehodnocovanie v kontexte svetových trendov vedecko-technického rozvoja a optimalizáciu vytýčených cieľov v čase a priestore.

Zatiaľ zostavenie takto chápanej koncepcie sťažuje viacero skutoč-

ností. Z nich na prvom mieste treba uviesť koncepciu cenovej tvorby, v ktorej nie je doriešená aplikačná stránka pracovnej teórie hodnoty. A tak nemáme správny meter, schopný odmerať, čo skutočne je, alebo nie je efektívne, čo je a čo nie je schopné prispieť k požadovanému rastu efektívnosti československej ekonomiky, navyše aj z hľadiska prepojenia na vonkajšie ekonomické vzťahy.

Avšak nielen to, ale aj rovnaký obsah efektívnosti vtesnávame do metodicky v zásade odlišne koncipovaných ukazovateľov. A tak máme osobitné metodiky hodnotenia:

- efektívnosti investícií,
- úloh plánu vedecko-technického rozvoja,
- výrobo-ekonomickej efektívnosti a pod.

Pritom ide vždy o jednu a tú istú efektívnosť spoločenskej práce, iba skúmanú v odlišných fázach reprodukčného procesu a ekonomických úrovniach národného hospodárstva s rovnakým cieľovým poslaním: zvyšovaním efektívnosti celkových reprodukčných procesov prispievať k plnšiemu uspokojovaniu spoločenských potrieb. Namiesto toho, aby sme sa usilovali toto *spoločné cieľové vyústenie* postrehnúť a približne vyjadriť určitým *spoločným syntetickým ukazovateľom efektívnosti*, od ktorého by sa pohľady na efektívnosť prehlbovali systémom doplňujúcich ukazovateľov, postupujeme opačne. Rozmieňame pohľady na efektívnosť do systému čiastkových ukazovateľov, v ktorých potom celkový výsledok uniká. Zároveň vytvára zdieľanie, že ide o niekoľko osobitných systémov efektívnosti, kým efektívnosť je len jedna, a to nie statická, ale dynamická ekonomická veličina. Tá sa nedá striktno vtesnať do väčšieho či menšieho počtu ukazovateľov alebo matematických vzorčekov, ale postupne zabezpečovať ekonomickým riadiacim mechanizmom tak, aby jej rast bol čo najvyšší. Utvára sa postupne v závislosti od technických a spoločensko-ekonomických predpokladov. Tie bude treba optimalizovať vo vzťahu k efektívnosti, založenej v koncepcii investičného rozvoja rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Z uvedeného vyplýva, že úspešné uplatňovanie metodiky si vyžaduje i jej protipól v koncepcii investičného rozvoja, zostavenej s ohľadom na najpriaznivejší celkový vývoj ekonomiky v čase. Koncepcia potom vystupuje ako *súčasť národohospodárskeho systému*, pričom realizovať sa má postupne *v polohách chozrasčotného systému*. To má svoje úskalia. Ide o to, že nie všetky investičné akcie, obsiahnuté v koncepcii a vytypované na základe maxima celospoločenskej prospešnosti by sa vtesnali do hraníc efektívnosti jednotlivých investorov, hospodáriacich v chozrasčotných podmienkach. Časť celospoločensky vybraných efektívnych investičných akcií by sa mohla vymykať z ich ekonomického záujmu. Prakticky to znamená, že v tejto časti investícií nemožno vystačiť z hľadiska realizácie iba so všeobecne platnými hospodárskymi pravidlami. V konečnej fáze ich treba špecifikovať podľa oblasti, v kto-

rej pôsobia, a úloh, ktoré zabezpečujú. To znamená, že v koncepcii rozvoja treba rozlišovať:

a) investície, ktorých realizáciu možno zabezpečiť na základe všeobecne platných pravidiel, pretože i aplikovanie platnej metodiky preukáže investorom ich efektívnosť, a zároveň im umožní výber teoreticky najefektívnejšieho možného variantu — s ohľadom na chozrasčotné podmienky;

b) investície, ktoré sa z týchto pravidiel vymykajú; ide spravidla o štyri skupiny investícií:

— investície s vysokou spoločensko-ekonomickou efektívnosťou, ale nedostatočnou podnikovou efektívnosťou,

— investície do výroby v horších podmienkach ako sú limitné podmienky vynakladania spoločenskej práce, vyjadrené hmotnou zodpovednosťou podnikov;

— investície do výroby, vyžadujúcej remeselné alebo iné špeciálne podmienky;

— investície výrobné, súčasne nevýrobného poslania.

Uvedená špecifikácia vychádza z potrieb stimulačnej stránky investovania finančným systémom.

Do prvej skupiny sa spravidla zahŕňajú investície, ktorými sa realizujú základné štruktúrne zmeny národného hospodárstva, t. j. veľké rozvojové investície. Prinášajú efekty, inkasované na rôznych stupňoch národného hospodárstva. V dôsledku toho ich investičné náklady ťažko môže „ekonomicky uniesť“ jednotlivý socialistický podnik — investor. Sú pre neho veľkým zaťaženie. Ich národohospodárska efektívnosť by sa ťažko vmestila do lokálnych hraníc podnikovej efektívnosti bez zásahov centra. Nevyhnutne si vyžaduje symbiózu ekonomických záujmov podniku a centrálnych nástrojov finančnej účasti štátu na ich realizácii. Potom veľa záleží na formách, ako aj rozsahu tejto účasti.

Do druhej skupiny patria investície do horších, ako sú limitné podmienky vynakladania spoločenskej práce, formulované hmotnou zodpovednosťou podnikov. V ekonomickej praxi sa vynoria vždy spolu s existenciou pevných cien a nedostatkom efektívnych príležitostí. Základom ich riešenia sú porovnateľné náklady, ktoré v konečnej fáze dokazujú nielen ekonomickú výhodnosť určitého variantu investovania, ale aj ekonomickú nevýhodnosť menej priaznivých variantov, ktoré treba takisto akceptovať, aby sa zabezpečili spoločenské potreby, vyjadrené plánom (v dôsledku nedostatku takých efektívnych príležitostí, ktoré spĺňajú minimálne kritériá ekonomickej zodpovednosti) v chozrasčotných podmienkach.

Špecifickou oblasťou je sezónna výroba a výroby vyžadujúce remeselné podmienky. Ich nedostatok v sústave sa spravidla vysvetľuje inštitucionálnymi podmienkami, kde je ich existencia vzhľadom na požadovanú rentabilitu diskutabilná. I tu ako prostriedok riešenia vystupuje účinný finančný systém.

Osobitnou kategóriou sú výrobné investície súčasne nevýrobného poslania. Ako príklad možno uviesť teplárne, vodárne a pod. Zabezpečujú tak výrobnú, ako aj nevýrobnú oblasť. Toto poslanie sa im prisudzuje zvonka a je vyjadrené i diferencovanými cenami. Tak napr. nižšie sú ceny vody pre obyvateľstvo

a vyššie pre výrobnú oblasť. Ak potom platia pre ne rovnaké pravidlá investovania, aké sú bežné pre čisto výrobné investície, s mierou ich nevýrobného určenia klesajú i možnosti podnikovej efektívnosti. Skutočnosť by mala byť impulzom pre dopracovanie špecifických nástrojov riadenia v tejto časti investičnej výstavby — najmä vo finančnom systéme.³

V podmienkach kapitalistickej ekonomiky takémuto špecifickému zainteresovaniu bráni súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov. Socialistická ekonomika jeho zábrany odstránila, a tak utvorila podmienky pre využitie všeobecne stimulačnej funkcie zainteresovanosti účasťou hospodárskeho centra na realizácii investičných procesov popri všeobecne platných i špecifickými nástrojmi riadenia investičnej výstavby. Ide najmä o koncepčne prepracovaný systém financovania investícií. Jeho funkciou by malo byť dotváranie a zosúladovanie hmotnej zodpovednosti a zainteresovanosti zúčastnených chozrasčotných zložiek s celospoločenským záujmom, vyjadreným prijatou koncepciou investičného rozvoja.

Zatiaľ sa nedocenili najmä ekonomické prednosti poskytovania nepriamych dotácií v podobe odvodových úľav, zvýhodnených odpisových sadzieb a iné pre stimulovanie celospoločenských zámerov v podnikovom konaní a v otázkach realizácie efektívnych investičných akcií.

Ukazuje sa, že tieto otázky by mali byť predmetom urýchleného dopracovania a zavedenia do života v podobe určitého „prevodového mechanizmu“ cieľových zámerov ekonomiky, realizujúcich sa prostredníctvom dvoch systémov:

- národohospodárskeho,
- chozrasčotného.

Národohospodársky systém reprezentuje predovšetkým komplexný systém plánovania (vrátane prognóz a koncepcií rozvoja) a koncepcia ekonomických nástrojov.

Podstatou *chozrasčotného* (podnikového) *systému* je porovnávanie vynaloženej práce a prostriedkov podnikov s výkonom podnikov.

Tieto dva systémy sme zatiaľ chápali i budovali pomerne izolovane a nekomplexne. Tak sa stávalo, že častokrát vynikajúce zámery národohospodárskeho, hlavne plánovacieho systému paralyzoval podnikový systém ich realizácie. Čím ďalej tým viac sa pociťuje nedostatok „prevodového systému“ v podmienkach prepracovaného národohospodárskeho a chozrasčotného systému. V súčasnej dobe ho zvýrazňujú negatívne vplyvy cenové, energetické, platobné a iné, doliehajúce na našu ekonomiku z vonkajších podmienok rozvoja. Urýchľujú vlastnú dlho pociťovanú potrebu zmien v týchto systémoch a v ich koncepčnom budovaní.

³ Bližšie pozri BACOVÁ, V.: Efektívnosť vedecko-technického rozvoja. Bratislava, Alfa 1981.

5. Komplexný systém riadenia národného hospodárstva

Prirodzene, v podmienkach socialistických ekonomík je primárnym národohospodársky riadiaci systém. Reprezentuje ho predovšetkým štátny plán rozvoja národného hospodárstva, ako základný nástroj riadenia vôbec.

Metodická účinnosť tohto systému sa t. č. koncentruje do otázok, ako premietnuť do systému národohospodárskeho plánovania a riadenia *ekonomickú efektívnosť (ako základný objekt riadenia)*. Ide o to, že ekonomická efektívnosť ako jediný predpoklad ďalšieho rastu a rozvoja ekonomiky predstavuje najdôležitejší ekonomický problém. Ako však prejsť od tzv. zdrojového rozvoja k výrobovému rozvoju v národohospodárskom plánovaní a ako na podchytenie takéhoto rozvoja uspôsobí i vplyv ekonomických nástrojov. Zdrojový rozvoj viedol k objemovému plneniu výrobných úloh — k plneniu za každú cenu, a nie k efektívnosti plnenia. Išlo o rozpornú orientáciu, ktorá sa nezriedka vyznačovala neefektívnosťou. Výsledkom toho je celkové spomalenie vedecko-technického rozvoja v porovnaní so svetom a nízka efektívnosť zapojenia Československa do medzinárodnej delby práce.

Čím ďalej, tým výraznejšie sa ukazuje, že prechod od zdrojového rozvoja k výrobovému si vyžaduje určovanie objemových úloh plánu v predpísaných ukazovateľoch (takým je i ukazovateľ vlastných výkonov) spolu s minimálnou efektívnosťou, s akou sa majú, resp. musia splniť. Potvrdzujú to i početné diskusie sovietskych ekonómov: P. Buničina, L. Abalkina, A. Bačurina, R. Belousova, E. Ivanova a ďalších.⁴

Prirodzene, utvoriť z efektívnosti, od ktorej v súčasnosti najviac závisí realizácia strategických zámerov našej socialistickej vlasti, základný objekt riadenia — nie je ekonomicky jednoduché. Spája sa s objektivizáciou cien, základných a dodatočných miezd, finančného systému a pod., ako aj so širokým uplatňovaním optimalizačných metód plánovania.

Úlohy národohospodárskeho plánu sa však realizujú na nižších — spravidla na podnikových zložkách národného hospodárstva. Rozhodujú o tom, či sa tieto úlohy realizujú alebo nie, i ako sa realizujú. Ak má celková ekonomická činnosť týchto zložiek vyústiť do vyššej výrobo-ekonomickkej efektívnosti, vyžaduje si previazanosť pravidiel hmotnej zodpovednosti a zainteresovanosti prostredníctvom vývoja samej efektívnosti. Dosiagnutá efektívnosť je totiž výsledkom zhodnosti alebo protichodnosti konania všetkých zúčastnených partnerov viacstupňového ekonomického mechanizmu. Základom takejto koncepcie by mal byť podnikový chozrasčot, spojený so systémom hmotnej zainteresovanosti, s priamym dopadom až na osobnú hmotnú zainteresovanosť. Formy jej

⁴ K množstvu prerokúvaných aktuálnych otázok sa vyjadrilo niekoľko z týchto popredných odborníkov v besede, uverejnenej v ekonomickom mesačníku Planovoje chozrajstvo, 1982, č. 5.

riešenia sa zahrňujú pod názov „chozrasčotný mechanizmus“,⁵ v rámci ktorého centrum v podstate deleguje časť svojej právomoci a zodpovednosti samostatným chozrasčotným článkom. Spája sa „s možnosťami využitia skrytej energie hospodárskeho mechanizmu“. A tieto sú tým väčšie, čím väčší priestor pre samostatné ekonomické rozhodovanie majú základné bunky hospodárskeho života: podniky, resp. VHJ. Pritom smer využitia „skrytej energie“ by mal vyústiť: do maximalizácie konečných prínosov podniku z hľadiska uspokojovania spoločenských potrieb, pri najvyššej možnej úrovni výrobo-ekonomickej efektívnosti a spoločenskej užitočnosti vyrábaných výrobkov.

V tomto zmysle by mala pozitívnu úlohu zohrať koncepcia ukazovateľov, podľa ktorých sa hodnotí spoločenský prínos podnikov, ako aj mzdový a finančný systém. Ich optimálnemu dopracovaniu vo vzťahu k efektívnosti naša teória i prax zatiaľ veľa dlhuje.

Tak sa postupne stáva stále naliehavším dopracovanie jednotlivých systémov vo väzbe nielen na výrobo-ekonomickej efektívnosti, ale až na efektívnosť spoločenskú. A to tým viac, čím výraznejšie treba v procesoch rastu substituovať nedostatok tradičných výrobných zdrojov (vrátane investícií) vyššou efektívnosťou ich použitia, čo nie je možné bez adekvátneho prevodového mechanizmu. Týmto mechanizmom treba docieľiť, aby to, čo je efektívne pre celú spoločnosť, bolo efektívnym i pre všetky jej realizačné zložky, hospodáriace v chozrasčotných podmienkach. Je to úloha ekonomicky zložitá, ale riešiteľná iba v podmienkach spoločenského vlastníctva socialistických ekonomík, kde sa môže uplatniť *všeobecná zainteresovanosť* všetkých zložiek plniacich plán na výrobo-ekonomickej až spoločenskej efektívnosti, popri všeobecne platných i špecifickými nástrojmi riadenia národného hospodárstva. Jej dotiahnutie do realizačných polôh v ekonomike sa zahŕňa pod názvom *komplexné riadenie národného hospodárstva na báze efektívnosti* a obsahuje:

- optimalizáciu národohospodárskeho systému vo väzbe na efektívnosť,
- optimalizáciu chozrasčotného systému vo väzbe na efektívnosť,
- optimalizáciu prevodového systému vo väzbe na efektívnosť.

Ekonomický vývoj potvrdzuje, že iba v podmienkach takto chápaného komplexného riadenia národného hospodárstva socialistických ekonomík a pri existencii efektívnej koncepcie celkového investičného rozvoja, zabezpečovanej do realizačných polôh prevodovým mechanizmom, môže mať platná metodika hodnotenia efektívnosti investícií — ako súčasť tohto prevodového mechanizmu — reálny ekonomický, nie administratívny význam. (Najmä ak je doplnená tomu zodpovedajúcim povolovacím

⁵ Veľmi podnetne tieto otázky rozpracúvajú sovietski autori. Pozri napr. KARAGE-DOV, R. G.: Chozrasčot, effektivnosť i pribyl' [očerki teorii]. Novosibirsk, Nauka 1979.

systemom.)⁶ K jej zapracovaniu do takýchto súvislostí nás zaväzujú uznesenia našich najvyšších stranických a vládnych orgánov, prijaté v súvislosti s intenzifikáciou ekonomiky ČSSR.⁷

⁶ Zatiaľ tieto podmienky nie sú splnené. Prevažná pozornosť pri aplikovaní metodiky sa opäť sústreďuje na „problémy dosadzovania do vzorcov“ a na ich matematickú interpretáciu, teda na technickú stránku.

⁷ Bližšie sa k týmto otázkam vyjadruje článok BACOVÁ, V.: Novými cestami vo vedecko-technickom rozvoji ČSSR. Polit. Ekon., 30, 1982, č. 10.

Kritika buržoázných dezinterpretácií metódy marxistickej politickej ekonómie

MARČIČIAK, Peter

Charakteristickou črtou antikomunistického ťaženia sa v 70. rokoch stal dôraz na kritiku marxistickej metodológie a teórie socializmu. Koncentrácia úsilia „sovietológov“ do tejto oblasti má za cieľ zmenšiť príťažlivosť „marxistickej paradigmy“ pre široké masy pracujúcich, a zároveň zvýšiť autoritu buržoázných spoločenských vied, ktorých pozíciami od základov otriasla zdĺhavá kríza celého spoločenského vedomia Západu. Osobitne dôležitou súčasťou tohto úsilia sú útoky proti ekonomickej teórii v socialistických krajinách a jej metodológii. Súčasní antikomunisti vyvíjajú stále väčšiu snahu o vyvrátenie marxistickej metodológie, pretože si veľmi dobre uvedomujú jej úlohu v rozvíjaní vedeckej ekonomickej teórie. Ide im predovšetkým o to, aby zdiskreditovali poznávací obsah Marxovej metódy¹ a spochybnili jej význam pre odôvodnenie systému pojmov a kategórií politickej ekonómie socializmu.

1. *Dezinterpretácia spoločenských funkcií marxistickej politickej ekonómie*

Väčšina buržoázných teoretikov v súlade s filozofiou pozitivizmu chápe metódu politickej ekonómie ako neutrálny analytický nástroj alebo techniku skúmania, čo dovoľuje maskovať apologetickú podstatu súčasnej buržoáznej politickej ekonómie. Keď z tohto hľadiska prístupujú k marxistickému učeniu, musí im najviac prekážať jeho straníckosť, prísne triedny charakter. Preto aj marxistickú metódu títo teoretici nepovažujú za vedecký nástroj, lebo jej aplikácia v ekonomickej

¹ Metóda politickej ekonómie je časťou jej metodológie, ktorá okrem toho obsahuje aj učenie o predmete a úlohách tejto vednej disciplíny, jej logickej štruktúre, vzťahu medzi jej súčasťami a o logickej postupnosti výskumu. Pozri [15]. V tejto stati sa orientujeme predovšetkým na kritiku buržoázných deformácií metódy marxistickej politickej ekonómie, ale krátko sa zaoberáme aj dezinterpretáciou funkcií politickej ekonómie a niektorými širšími súvislosťami, ktoré majú vzťah k metodológii vedy.

teórii vraj závisí výlučne od ideologických, t. j. z ich hľadiska nevedeckých kritérií. Keďže cieľom marxistov nie je vedecky nezaujaté pochopenie sveta, ale jeho premena, je podľa buržoázných teoretikov celkom pochopiteľné, že si volia také nástroje skúmania, ktoré umožňujú dokázať jej nevyhnutnosť. V tom údajne spočíva základná funkcia marxistickej politickej ekonómie v širšom zmysle. Na druhej strane ale mnohí antimarxisti správne postrehli, že spoločenské funkcie politickej ekonómie kapitalizmu a politickej ekonómie socializmu sú zásadne odlišné. Tento fakt sa takisto snažia zneužiť v útokoch proti marxizmu.

Ako poznamenal teoretik anglickej „novej ľavice“ D. Lane, zatiaľ čo „marxizmus v západnej kapitalistickej spoločnosti je kritický a deštruktívny vo vzťahu k vládnucej ideológii“, marxizmus-leninizmus v socialistických krajinách (a teda politická ekonómia socializmu ako jeho integrálna súčasť) „uzakóňuje vytvorený poriadok“ [14. s. 19]. Buržoázni teoretici pozitivisticko-scientistickej orientácie a tiež predstavitelia radikálnej politickej ekonómie, ktorí v tejto, ako aj v celom rade ďalších otázok fakticky preberajú pozitivistickú kritiku marxizmu, však spravidla nedoceňujú, alebo úplne ignorujú praktickú funkciu politickej ekonómie socializmu, t. j. jej úlohu ako teoretického nástroja výstavby socializmu a komunizmu. Metodologicky také názory vychádzajú z pozitivistického chápania vzťahu vedy a ideológie, keď za vedecké v marxizme sa pokladajú nanajvýš niektoré všeobecné, abstraktné metodologické postupy, ktoré však podľa ich názoru treba dôsledne očistiť od prvkov ideológie, aby sa ukázala ich skutočná poznávací hodnota.² Odtiaľ pochádza tiež snaha buržoázných kritikov oddeliť vnútri marxizmu jeho vedecké prvky od ideológie a akejkolvek „metafyziky“. Cieľom takých manipulácií je dokázať, že politická ekonómia socializmu je vo svojej podstate predovšetkým apológiou toho spoločenského poriadku, ktorý existuje v súčasnej podobe v socialistických krajinách. Mnohí „soviológovia“ dokonca tvrdia, že význam jej apologetickej orientácie neustále rastie. Napríklad M. Bornstein ešte v období, keď medzi buržoáznymi teoretikmi boli rozšírené ilúzie o možnosti „trhovej rekonštrukcie“ socializmu, sa pokúsil dokázať, že pod vplyvom hospodárskych reforiem v socialistických krajinách sa zmenšil „usmerňujúci vplyv ideológie v ekonomickej sfére“,³ to však viedlo k tomu, že rozhodujúci význam nadobudli jej „autentizujúce“ a „maskujúce“ funkcie. Hlavným poslaním „ideológie v ekonomickej sfére“, ako Bornstein nazýva politickú ekonómiu socializmu, sa tak stalo ospravedlňovať politiku „citovaním ideo-

² Touto otázkou sa podrobnejšie zaoberá G. Ripp v 2. kapitole svojej knihy. Na adresu buržoázných kritikov marxizmu tu poznamenáva: „Marxizmus nikdy nepopieral spoločenskú determinovanosť svojich názorov — čiže ich ideologický charakter — ba práve v tomto objavil objektívny predpoklad vedeckosti v širšom, vyčerpávajúcim zmysle“ [16, s. 126].

³ V systéme prikazovacej ekonomiky mali podľa buržoázných teoretikov rozhodujúci význam administratívne rozhodnutia závislé predovšetkým od ideologických motívov riadiaceho subjektu.

logických doktrín“ a klasikov marxizmu-leninizmu („autentizujúca“ funkcia) a poskytovať ideologické tvrdenia, ktoré majú odvieť pozornosť od konkrétnej skutočnosti („maskujúca“ funkcia). „Ideológia má podľa neho za úlohu potvrdiť oprávnenosť reformy „deklarovaním jej súladu tak s marxistickou doktrínou, ako aj s minulosťou“ [5, s. 88, 87]. Také závery však hrubo skresľujú predovšetkým tú skutočnosť, že poslaním politickej ekonómie socializmu je skúmať socialistické výrobné vzťahy, odhaľovať objektívne ekonomické zákony socializmu a mechanizmus ich pôsobenia v podmienkach prvej fázy komunizmu, ich uplatnenie v praxi plánovitého riadenia národného hospodárstva. Straničnosť je pritom dôležitým predpokladom objektívnosti analýzy procesov sociálno-ekonomického rozvoja.

Faktickým ignorovaním praktickej funkcie a na druhej strane hyperbolizáciou „ideológie“ buržoázni teoretici falzifikujú podstatu spoločenských funkcií marxisticko-leninskej politickej ekonómie. Na základe pozitivizmu popierajú samu možnosť vedeckej ideológie. Zneužívajú skutočnosť, že realizácia svetonázorovej funkcie politickej ekonómie socializmu, ako objektívneho základu vedeckého poznania podstaty ekonomických javov a procesov socialistického výrobného spôsobu, v rozhodujúcej miere závisí od uplatnenia triednych hľadísk v ekonomickej analýze. Nedokážu pochopiť, že práve to zaručuje objektívnosť výsledkov analýzy. Pokusy vykresliť marxistickú ekonomickú teóriu ako apologetiku ekonomického systému reálneho socializmu sú preto hlboko tendenčné, majú za cieľ spochybniť opodstatnenosť marxistického prístupu v sociálno-ekonomickej analýze a vyvolať nedôveru k Marxovej vedeckej metóde.

Buržoázni kritici sa však zároveň snažia narušiť organickú jednotu dvoch funkcií politickej ekonómie socializmu. V skutočnosti svetonázorová funkcia veľmi úzko súvisí s praktickou funkciou. Obidve funkcie sa navzájom podmieňujú a doplňujú. Buržoázni teoretici ich odtrhujú od seba, aby dokázali, že marxisticko-leninská politická ekonómia socializmu nemôže byť všeobecným teoretickým základom praktickej hospodárskej politiky. Na tomto základe potom „sovietológia“ vyvodzuje záver, že hospodárska politika socialistických štátov je veľmi pragmatická, keďže úlohou ekonomickej teórie je len ospravedlňovať a zdôvodňovať ex post jej konkrétne opatrenia.

2. Skresľovanie podstaty Marxovej vedeckej metódy

Všeobecný metodologický základ politickej ekonómie ako jednej zo súčastí marxizmu tvorí metóda dialektického a historického materializmu. Buržoázni ekonómovia — predstavitelia pozitivistického scientizmu, ktorý je metodologickou bázou panujúceho abstraktno-logického prúdu buržoáznej politickej ekonómie, vždy povýšenecky ignorovali túto metódu, čo pochopiteľne súvisí s jej revolučnou úlohou. Proti materialistic-

kej dialektike, ktorú Marx brilantne uplatnil pri skúmaní zákonitostí vývoja ľudskej spoločnosti, odjakživa stavali formálno-logickú metodológiu, ktorá síce dovoľuje konštruovať exaktné matematické modely určitých ekonomických javov a procesov, ale tieto modely zároveň nenapĺňa adekvátnym spoločensko-ekonomickým obsahom. Možno povedať, že v dôsledku svojho ignorantského postoja vlastne Marxovu dialektickú metódu nikdy ani bližšie nepoznali. Až vlna kritiky a sebakritiky vyvolanej súčasnou krízou buržoázneho ekonomického myslenia ich v ostatnom desaťročí prinútila zaujať aspoň navonok zhovievavejšiu pozíciu k dialektickej metóde, hoci jej skutočnú podstatu aj naďalej odmietajú pochopiť.

Naproti tomu teoretici „opozičných“ smerov buržoáznej politickej ekonómie pri hodnotení marxistického ekonomického učenia tradične venujú pozornosť Marxovej metóde a podnikajú cieľavedomé pokusy o jej falzifikáciu. Vypracovali pritom celý rad prístupov, ktoré stále nachádzajú široké uplatnenie v protimarxistickom arzenále buržoáznej ekonomickej teórie.

Jedným z najrozšírenejších prostriedkov je falzifikácia marxistickej metódy v duchu tradícií nemeckej historickej školy. Niektorí buržoázni teoretici dokonca priamo charakterizujú Marxa ako *epigóna tejto školy buržoázneho ekonomického myslenia*. Tvrdia, že v mladosti bol jej predstaviteľom a aj v neskoršom období sa vraj v jeho učení zachoval „duch nemeckého historizmu“ [21, s. 48]. Jeden z najdôležitejších metodologických princípov marxizmu tak odvodzujú z vulgárneho, opisného historizmu nemeckej školy. Netreba osobitne zdôrazňovať, že Marxovo chápanie tohto princípu sa zásadne líši od metafyzického, subjektivistického ponímania W. Roschera, B. Hildebranda a ďalších apológov pruskej cesty rozvoja kapitalizmu, ktorí v skúmaní dejín hľadali povrchné súvislosti a snažili sa nezmyselné nahromadenie najrozličnejších historických javov a procesov roztriediť podľa určitého chronologického príznaku. Analýzu objektívnych ekonomických zákonov rozvoja spoločnosti tak nahrádzali povrchnou klasifikáciou, subjektivistickým výberom a opisom historických faktov. K. Marx preto charakterizoval historickú školu ako *najvyšší stupeň vulgarizácie buržoáznej politickej ekonómie* a „diela“ jej predstaviteľov považoval za „hrob“ tejto vedy [1, s. 417].

Podstata Marxovho prístupu naproti tomu tkvie v odhaľovaní genetikých väzieb a súvislostí medzi jednotlivými javmi v procese ich historického vzniku, vývoja a nahradenia vyššími sociálnymi formami. Poznanie sociálnej skutočnosti sa u neho opiera o rad dôležitých princípov dialekticko-materialistickej metódy. Jedným z najzákladnejších je princíp jednoty logického a historického. Úspešnosť poznávacieho procesu do značnej miery závisí od adekvátneho uplatnenia práve tohto princípu. Nejde teda o „historickú metódu“ tak, ako ju chápu buržoázni teoretici, ale o celkom osobitný metodologický princíp marxisticko-leninskej politickej ekonómie, ktorý vyplýva z tej objektívne danej skutočnosti, že

logické zákonite musí odzrkadľovať realitu a teda aj históriu jej vývoja. To znamená, že logická metóda existuje len v organickej spätosti s historickou metódou. Pokusy objaviť nejaké „príbuzenské vzťahy“ medzi Marxom a teoretikmi historickej školy sú preto úplne neopodstatnené.

Napriek tomu, že tieto tvrdenia sú očividne nesprávne a neudržateľné, majú stále široké zastúpenie v buržoáznej kritike marxizmu. Najmä niektorí predstavitelia buržoázneho reformizmu a radikálnej politickej ekonómie považujú „historickú metódu“ — pochopenú v takej skreslenej podobe — za najväčšiu teoretickú zásluhu K. Marxa. Podobné dezinterpretácie majú za cieľ zbaviť Marxovu vedeckú metódu jej revolučného obsahu. Vulgárny, metafyzický historizmus historickej školy, ktorého prvky sa zachovali dodnes v koncepciách inštitucionálno-sociologického smeru buržoáznej politickej ekonómie, totiž nevedie k záveru o historickej nevyhnutnosti nahradenia kapitalistických vykorisťovateľských vzťahov vyššou formou sociálnej organizácie spoločnosti, ale slúži na zdôvodnenie buržoázno-reformistických téz o sociálnej transformácii kapitalizmu bez zásadnej zmeny jeho sociálno-ekonomickej podstaty. Preto podobné interpretácie marxistickej metódy sú objektívne namierené proti učeniu o spoločensko-ekonomických formáciách a zákonitostiach ich vývoja, o determinovanosti spoločensko-ekonomického vývoja charakterom výrobných vzťahov, proti marxistickému učeniu o dialektike výrobných síl a výrobných vzťahov. Vďaka takým manipuláciám sa z marxizmu vytráca záver o vykorisťovateľskej podstate kapitalistického zriadenia a nevyhnutnosti socialistickej revolúcie. Marxizmus sa premieňa na akademickú vedu neškodnú pre buržoáziu.

Nemenej rozšíreným a nemenej tradičným spôsobom falzifikácie metódy marxisticko-leninskej politickej ekonómie je charakteristika marxizmu ako tzv. ekonomického determinizmu. Materialistické chápanie dejín sa podľa W. Buckinghamha zakladá na Marxovej viere, že „... všetky idey sú priamo či nepriamo odvodené z ekonomickej organizácie spoločnosti a že všetky ideové a ľudské činnosti by v konečnom dôsledku mali byť podriadené ekonomickej nadvláde“ [6, s. 127]. Podobné interpretácie marxizmu sa zakladajú na absolutizácii Marxovej tézy o primáte materiálnej výroby a determinujúcej úlohe výrobných vzťahov spoločnosti. Marxovi sa pripisuje vulgárno-materialistická téza o tom, že historický vývoj spoločnosti je určovaný výlučne pôsobením ekonomického faktora. Z toho vyplýva, že Marx celkom ignoroval spätný vplyv politických, morálnych, právnych a podobných vzťahov na ekonomický faktor. Pri takej interpretácii sa z jeho učenia vytráca dialektika ekonomickej základne a spoločenskej nadstavby. V skutočnosti však najdôležitejším metodologickým princípom dialektického materializmu nie je primát materiálnej výroby sám osebe, ale dialektická väzba, kde rozhodujúcu úlohu zohrávajú vzťahy medzi ľuďmi vo výrobe, ktoré určujú aj charakter výrobných vzťahov v ostatných sférach spoločenskej repro-

dukcie. Ekonomický determinizmus teda nemá nič spoločné s Marxovou metódou, predstavuje len jej vulgarizovanú, oklieštenú podobu.

Tieto už takmer „klasické“ spôsoby falzifikácie marxizmu, hoci stále majú nezastupiteľné miesto v buržoáznej kritike, predsa v podmienkach rastúceho vplyvu marxizmu na priebeh historických udalostí nie sú schopné dostatočne účinne plniť svoje poslanie, t. j. vyvrátiť revolučné učenie v takej dôležitej oblasti, akou je metodológia sociálno-ekonomickej analýzy. Súčasný antimarxizmus približne od konca 60. rokov začal do značnej miery prehodnocovať svoje stanoviská a hľadať účinnejšie prostriedky kritiky marxisticko-leninskej politickej ekonómie. Musel tiež otvorene uznať niektoré nepopierateľné skutočnosti. Ak ešte v pomerne nedávnej minulosti sa v západnej literatúre bežne vyskytovali tvrdenia, že marxizmus je vlastne formou novodobého náboženstva, a práve v tom treba vidieť zdroje jeho popularity, dnes tieto svojou podstatou primitívne výpady ustupujú do pozadia. Čoraz viac buržoáznych teoretikov si uvedomuje, že vec má hlbšie korene. Skutočne, ide o to, že „... celé Marxovo chápanie nie je doktrína, ale metóda. Neposkytuje hotové dogmy, ale oporné body pre ďalšie skúmanie a metódu *na* toto skúmanie“ [2, s. 567]. Preto ak sa v súčasnej buržoáznej literatúre stále častejšie stretávame s priznaním určitých teoretických zásluh K. Marxa, svedčí to o tom, že buržoázni teoretici si začínajú uvedomovať práve túto skutočnosť. Celkové zameranie buržoáznej kritiky marxizmu sa však nemení. Okrem toho zachovávajú sa isté rozdiely v prístupoch k marxistickej ekonomickej teórii medzi dvoma hlavnými prúdmi súčasnej buržoáznej politickej ekonómie.

Západní marxológovia z tábora predstaviteľov panujúceho abstraktno-logického prúdu buržoáznej politickej ekonómie naďalej preukazujú úplné nepochopenie Marxovej vedeckej metódy a útočia proti najzákladnejším teoreticko-metodologickým postulátom marxizmu.

Preto, hoci sú ochotní uznať opodstatnenosť niektorých prvkov marxistickej analýzy, a dokonca často tieto prvky preberajú do vlastnej teoretickej výzbroje (pričom ich samozrejme vytrhávajú z celkového kontextu a prekrúcajú ich skutočný zmysel), stále tvrdošijne odmietajú predovšetkým marxistickú teóriu hodnoty. A tak snahy o „dialektizáciu“ buržoáznych ekonomických teórií, ktoré sa v ostatných rokoch čoraz viac presadzujú v rámci pozitivistického scientizmu v dôsledku vynúteného uznania existencie istých protirečení v ekonomických modeloch a aj v kapitalistickej ekonomike, majú zákonite falošný tón. Buržoázni ekonómovia sa týmto manévrom pokúšajú vyvolať dojem, že usilujú o zvýšenie realizmu vlastných abstraktných modelov a ich väčšie priblíženie k praxi kapitalistickej ekonomiky.

V skutočnosti, ak aj hovoria o dialektike, stavajú ju rovnako ako Hegel „z nôh na hlavu“. Pokúšajú sa ju idealistickým skresľovaním a pomocou rozličných manipulácií premeniť na špekulatívnu formálnu logiku, či

ploský empirizmus a vulgárny historizmus a tak zbaviť revolučného obsahu. To však vonkoncom neprekvapuje. Ak by totiž skutočne pochopili podstatu Marxovej dialektickej metódy, museli by odvrhnúť vlastné pozitivisticko-scientistické prístupy. A to by znamenalo prekročiť hranice buržoázneho triedneho obzoru.⁴

Na druhej strane, predstavitelia „opozičných“ smerov súčasnej buržoáznej politickej ekonómie v zhode s tradíciami otvorene vyzdvihujú teoretické zásluhy K. Marxa vo vybudovaní metodologického fundamentu politickej ekonómie. Osobitne poukazujú na historický prístup a dynamický prvok jeho metódy. Zároveň však faktickou dezinterpretáciou základných kvalitatívnych charakteristík metódy marxisticko-leninskej politickej ekonómie sa snažia odhaliť „nedostatky“, „protirečenia“ marxizmu. Pritom je zaujímavé, že napr. známy predstaviteľ súčasného inštitucionalizmu R. Heilbroner navrhuje odstrániť tieto údajné „nedostatky“ syntézou marxistickej metódy s „neoklasickými technikami“, ktorej výsledkom má byť „ekonomická teória elegantná a dôsledná ako model, a na druhej strane, majúca význam ako teória spoločnosti“ [12, s. 124]. Syntéza teda, podľa jeho názoru, by mala význam pre obidve strany. V tejto téze sa zreteľne odzrkadľuje kritika neoklasických koncepcií zo strany opozičných smerov buržoáznej politickej ekonómie ako abstraktného, scholastického teoretizovania odtrhnutého od spoločenskej reality. Na druhej strane, prejavuje sa tu úsilie neoinštitucionalistov o vypracovanie spoločnej metodológie a kritériálnych prístupov, ktoré by dovolili postaviť proti marxizmu alternatívnu koncepciu spoločenského vývoja. Všetky ich pokusy v tomto smere sú však nevedecké, pretože sa zakladajú na metodológii technického determinizmu, ktorý pokladá rozvoj výrobných síl pod vplyvom VTR za automatický determinujúci faktor zmien v oblasti spoločensko-ekonomických vzťahov. Naproti tomu marxistické chápanie determinovanosti spoločensko-ekonomického vývoja vychádza z dialektiky výrobných síl a výrobných vzťahov, ktorá prekonáva obmedzenosť mechanistického, vulgárneho determinizmu teórií „sociálnej transformácie“ spoločnosti. Marxistická teória uznáva aktívnu úlohu výrobných vzťahov v procese spoločensko-ekonomického vývoja, ktorá sa prejavuje v tom, že výrobné vzťahy môžu buď urýchliť rozvoj výrobných síl, alebo ho môžu naopak brzdiť.

Priznanie Marxovho prínosu pre rozvoj ekonomického myslenia sa v druhej polovici 60. a začiatkom 70. rokov stalo dôležitým východiskom a charakteristickou črtou nového smeru v západnom ekonomickom myslení — *radikálnej politickej ekonómie*. Predstavitelia tohto smeru na rozdiel od iných nemarxistických teoretikov však nevyzdvihujú iba jednotlivé prvky marxistického ekonomického učenia, ale považujú sa za

⁴ Bližší prehľad o týchto najnovších tendenciách v rámci pozitivisticko-scientistickej politickej ekonómie podáva stať L. Andrášika [4].

priamych „nasledovníkov“ a „dedičov“ K. Marxa. Snažia sa vzbudiť dojem, že prijímajú Marxovu vedeckú metódu ako celok. Poukazujú na to, že v jeho učení si treba najviac ceniť práve metódu. „Podľa názoru radikálov hlavným prínosom Marxa nie je nejaká božská múdrosť o svete, ale skôr metóda prístupu k teoretickým problémom a použitia teórie v praxi“ [17, s. 6]. Treba však hneď dodať, že v ich predstavách je zakotvená vulgarizovaná, skreslená podoba Marxovej metódy. Je zaujímavé, že v mnohých dôležitých teoreticko-metodologických otázkach sa radikáli fakticky stotožňujú s pozitivistickou kritikou marxizmu. Napriek tomu uvedené, hoci len verbálne vyzdvihovanie a preberanie metodológie marxistickej politickej ekonómie ako celku možno pokladať za jednu z najdôležitejších inovácií (z hľadiska vnútornej logiky vývinu) v antimarxistickom skresľovaní podstaty Marxovho ekonomického učenia.

Predstavitelia radikálnej politickej ekonómie rozhodne odvrhli zdiskreditované „dôkazy“ buržoáznej politickej ekonómie o tom, že marxizmus ako revolučné učenie mal určitý význam v podmienkach minulého storočia, v súčasnosti však beznádejne „zastaral“. Namiesto toho sa stavajú do mentorskej pózy a obviňujú súčasných marxistických ekonómov, ako aj vedúcich hospodárskych a politických pracovníkov v socialistických krajinách z dogmatického pochopenia marxistickej ekonomickej teórie, z neschopnosti správne aplikovať predovšetkým metódu K. Marxa. *Podľa nich existuje údajne protirečenie medzi učením K. Marxa a súčasnou teóriou a praxou reálneho socializmu.* Vzhľadom na to si mnohí radikáli robia nároky na obnovenie „neortodoxného“, „autentického“ marxizmu, na „nové prečítanie“ Marxa a pod.⁵

Hľadanie „autentického“ Marxa napokon u radikálnych ekonómov vyúsťuje do pokusov o aplikovanie jeho metódy pri skúmaní súčasných ekonomických javov. To je však sprevádzané ostrou kritikou marxistických ekonómov za ich údajne dogmatickú interpretáciu Marxových prác. Kritika súčasných marxistov pod zástavou boja o „skutočný zmysel“ Marxovho učenia je vôbec nevyhnutným atribútom predovšetkým rozličných ľavicových pseudorevolučných falzifikácií vedeckej teórie. S. Timpanaro z týchto pozícií obhajuje „filozofické dedičstvo Engelsovho historického materializmu“, pričom ostro kritizuje údajné kompromisy, ku ktorým podľa neho v ostatnom čase dochádza medzi „oslabeným marxizmom a módnym na Západe idealizmom“ [18]. B. Fine a L. Harris dokonca v tejto súvislosti tvrdia, že značná časť súčasnej marxistickej ekonomickej teórie je „neplatná z hľadiska Marxových metód“ a „nehodná pre pochopenie súčasného kapitalizmu“. Z toho potom pre nich vyplýva potreba „znovu prečítať“ Kapitál. O ich úmysle veľavravne svedčí už sám názov knihy, ktorú autori veľmi neskromne prezentujú

⁵ V marxistickej literatúre sa taký prístup k Marxovmu učeniu označuje ako „reinterpretácia“.

ako „prínos pre rozvoj marxistickej ekonomickej teórie“ [11]. Je však charakteristické, že namiesto „nového prečítania“ Kapitálu fakticky hľadajú iba „nové“ spôsoby falzifikácie marxistického učenia.

B. Fine a L. Harris kvalifikujú Marxovu teóriu ako vysoko abstraktné učenie a svoju úlohu vidia v tom, aby na jej základe vypracovali menej abstraktnú analýzu, ktorá by mohla v konečnom dôsledku „obsiahnuť zložitosti konkrétneho“. Ako aj iní súčasníci radikáli sa pritom pokúšajú revidovať najzákladnejšie metodologické princípy marxistickej politickej ekonómie. Zvláštny význam pripisujú *metóde vedeckej abstrakcie*, ktorú však interpretujú scholasticky ako zjednodušený obraz konkrétneho. Medzi abstraktným pojmom a konkrétnym javom vidia len čisto kvantitatívny rozdiel, čím vlastne popierajú dialektický charakter vedeckých abstrakcií. Takto pochopenú metódu uplatňujú pri charakteristike pojmov „spôsob výroby“ a „spoločenská formácia“. Na rozdiel od pojmu „spôsob výroby“, ktorý v Marxovom systéme kategórií podľa ich slov patrí k najabstraktnejším, „spoločenská formácia“ predstavuje najkonkrétnejšiu spoločenskú realitu, ako napr. „Britániu v roku 1978“, kde síce kapitalistický výrobný spôsob dominuje, ale kde sú zastúpené aj iné spôsoby výroby. Takto chcú vlastne nahradiť marxistickú analýzu zákonitostí vývoja kapitalistických spoločensko-ekonomických vzťahov systémom konkrétnych ekonomických analýz. Taký prístup, ktorý otvorene popiera všeobecné zákonitosti spoločensko-ekonomického vývoja, však nielenže nepredstavuje žiadny prínos pre ďalší rozvoj marxistickej politickej ekonómie, ale dokonca jej priamo protirečí.

Snaha radikálov vystupovať v podobe skutočných zástancov a „ochrancov hodnôt“ marxizmu teda nedostatočne zakrýva ich skutočné úmysly. Triedna obmedzenosť im ani nedovoľuje prekonať antimarxistické teoreticko-metodologické bariéry a skutočne tvorivo uplatniť marxistickú vedeckú metódu v ekonomickej analýze.

3. *Buržoázne názory na matematizáciu marxistickej ekonomickej vedy*

Vývin a zdokonaľovanie nástrojov vedeckého skúmania sú dôležitým predpokladom úspešného rozvoja ekonomickej teórie. Z hľadiska zdokonaľovania metodológie marxisticko-leninskej politickej ekonómie má v súčasnosti zvláštnu dôležitosť otázka o mieste všeobecných vedeckých metód v politickej ekonómii socializmu. Je to dôsledok objektívnych procesov integrácie vo vede, ktoré vyplývajú jednak z potrieb národohospodárskej praxe reálneho socializmu, jednak z vnútornej logiky rozvoja samej vedy. Arzenál týchto metód je v súčasnosti pomerne rozsiahly, zahŕňa napríklad štatistické metódy, metódu štruktúrnych úrovní, systémový prístup, ekonomicko-matematické modelovanie a pod. Celkom osobitnú úlohu v jeho formovaní však zohrala matematika.

Sovietologická literatúra venuje sústavnú pozornosť predovšetkým otázkam formovania a vývinu sovietskej ekonomicko-matematickej školy,

pričom sa osobitne zameriava na falzifikáciu jej marxisticko-leninských metodologických východísk. Takmer všetky štúdie venované tejto téme sú stále poplatné téze, ktorú vyslovil pred viac ako 20 rokmi R. Campbell o tom, že koncepcia tejto školy sa mohla sformovať len v dôsledku „oslobodenia od obmedzení marxistickej teórie“ [7, s. 402–403]. Lahko si možno domyslieť, že pod spomenutými „obmedzeniami“ si predstavoval fundamentálne metodologické princípy marxizmu, ktoré dovoľujú z vedeckých pozícií odhaliť najhlbšie zákonitosti spoločenského vývoja, a práve preto sú pre ideológov buržoázie trňom v oku. Snažil sa tak dokázať, že jedine prekonaním marxistických teoreticko-metodologických bariér možno dosiahnuť pokrok v tejto oblasti. Podľa neho iba buržoázna metodológia pozitivistického scientizmu dovoľuje vybudovať logicky ucelený systém matematických modelov, ktoré nezávisia od nijakých ideologických momentov, a teda predstavujú tzv. „čistú“ vedu. Marxistická kritika presvedčivo dokázala, že rozličné smery abstraktno-logického prúdu súčasnej buržáznej politickej ekonómie ďalším zdokonaľovaním formálno-logickej stránky matematických modelov iba prehľujú ich samoučelný charakter, v dôsledku čoho sa buržoázna ekonomická veda čoraz viac vzdala od spoločenskej reality. Naproti tomu prvoradým cieľom marxistickej ekonomickej vedy, ktorej súčasťou sú aj koncepcie matematického smeru, je slúžiť záujmom národohospodárskej praxe socialistických krajín.

Súčasná buržoázna kritika marxizmu celkove víta proces matematizácie ekonomickej vedy v socialistických krajinách, pretože evidentný sústavný pokrok v tejto oblasti si nesprávne vysvetľuje práve ako výsledok „oslobodenia od obmedzení marxistickej teórie“. Buržoázní teoretici prechovávajú márne nádeje na faktickú revíziu základných metodologických postulátov marxizmu a na jeho postupné zblíženie s buržoáznou ekonomickou vedou práve prostredníctvom pokračujúcej matematizácie ekonomických poznatkov. Napokon, svoje názory vôbec neskrývajú. Napr. V. Treml otvorene poukazuje na úlohu matematickej ekonómie, ktorá vraj „... dokázala, že je vynikajúcim sprostredkovateľom uskutočnenia osmózy⁶ sovietskych ekonómov a západného ekonomického myslenia“ [19, s. 206]. Podobne aj A. Zauberman sa pokúša dokázať, že vďaka matematizácii prebieha „... rýchly rast vzájomného intelektuálneho prenikania medzi Východom a Západom v oblasti, kde v domatematických časoch boli spôsoby dorozumenia účinne zablokované“ [22, s. XI].

Medzi uvedenými tézami je však určitý rozdiel. V. Treml reprezentuje pozíciu väčšiny buržoázných kritikov marxizmu, ktorí tvrdia, že roz-

⁶ Tento pojem pochádza z chémie a biológie, kde znamená prenikanie rozpúšťadla cez polopriepustnú membránu do roztoku. V tomto prípade je rozpúšťadlom buržoázna ekonomická veda a metodológia abstraktno-logického prúdu buržoáznnej politickej ekonómie a membránou spomínané metodologické bariéry marxistickej ekonomickej vedy.

hodujúci význam pre úspechy matematizácie ekonomickej vedy v socialistických krajinách má sústavné preberanie poznatkov matematického smeru buržoáznej ekonomickej vedy. Preto aj koncepcia sovietskej ekonomicko-matematickej školy je vlastne výsledkom jednostranného prenikania teoreticko-metodologického aparátu západného ekonomického myslenia do marxistickej ekonomickej vedy. Naproti tomu A. Zauber- man je ochotný uznať rad predností a pozitív sovietskej ekonomicko-matematickej školy. Podľa neho prebieha akási „konvergencia ideí“ ako obojstranný proces absorbovania pozitívnych výsledkov ekonomicko-matematického výskumu a vzájomné postupné zblížovanie marxistického a buržoázneho ekonomického myslenia na tomto základe. Inak povedané, pokúša sa dokázať, že medzi nimi niet podstatnejších rozdielov, pretože formálno-logická modelová štruktúra ich koncepcií je približne rovnaká. Aj on však, ako vyplýva z kontextu, vychádza z apriórneho predpokladu, že vedúca úloha v oblasti matematických metód a modelov pripadá buržoáznym ekonómom. „Konvergencia ideí“ sa teda podľa neho uskutočňuje na teoreticko-metodologickom základe abstraktno-logického prúdu buržoáznej politickej ekonómie.

Buržoázni teoretici sa všemožne snažia sféru matematického modelovania vyhlásiť za svoju doménu. Také predstavy sú však v zjavnom rozpore so skutočnosťou. Neslobodno zabúdať, že mnohé zásadné teoretické objavy v tejto oblasti uskutočnili sovietski ekonómovia. L. V. Kantorovič v r. 1939 objavil metódu lineárneho programovania, do obdobia 20. rokov spadajú prvé pokusy s modelmi medziodvetvových bilancií a sovietsky ekonóm G. A. Feľdman takisto po prvý raz rozpracoval model ekonomického rastu založený na známych Marxových schémach rozšírenej reprodukcie; to všetko dávno predtým, než sa podobné pokusy začali objavovať na Západe. Niektorí buržoázni teoretici síce túto nespornú skutočnosť uznávajú, vzápätí sa ju však takisto pokúšajú falzifikovať v duchu tvrdení o vedúcej úlohe západnej ekonomickej teórie. Napr. E. Domar poukazuje na článok G. A. Feľdmana⁷ ako na „veľmi cenný zdroj myšlienok“, uznáva jeho prioritu v rozpracovaní teórie ekonomického rastu, na druhej strane však tvrdením, že existuje „zarážajúca podobnosť medzi jeho výsledkami a výsledkami, ktoré sa odvtedy dosiahli na Západe“ [9, s. 49], fakticky nahráva záverom o „konvergencii ideí“.

Buržoázni teoretici nesprávne chápu sám proces matematizácie ekonomickej vedy. Mechanisticky ho interpretujú ako široké prenikanie matematiky do ekonomiky. *Z marxistického hľadiska však matematizácia predstavuje ďalší rozvoj ekonomickej vedy na báze použitia nových metód skúmania.* V marxistickej literatúre sa pozitívne hodnotia jej doterajšie výsledky. Poukazuje sa na skúsenosti z používania matematických metód, ktoré svedčia o podstatnom zvýšení efektívnosti celej ekonomickej vedy a o ďalších významných perspektívach ekonomicko-ma-

⁷ FEĽDMAN, G. A.: K teorii tempov narodnogo dochoda. Planovoje chozajstvo, 1928, č. 11, 12.

tematickeho vyskumu.⁸ Zároveň sa ale zdôrazňuje, že úspech matematizácie ekonomickej teórie v rozhodujúcej miere závisí od toho, na akom teoretickom fundamente spočívajú matematické modely. „Najbohatšie matematické odevy nemôžu zakryť metodologické defekty teórie“ [8, s. 16]. Konštatuje sa, že v tom prípade, ak v dôsledku použitia nesprávnej metodológie bude určená nesprávna diagnóza tendencií rozvoja ekonomiky a stanovené jej nesprávne základné parametre, všetky moderné nástroje matematickeho modelovania sa môžu stať úplne nepoužiteľné [13, s. 85]. Využívanie ekonomicko-matematických nástrojov a prehĺbenie analýzy kvantitatívnych súvislostí v ekonomických procesoch sa preto musí opierať o hlboké a všestranné skúmanie ich podstaty, obsahu objektívnych ekonomických zákonov, konkrétnych foriem ich prejavu a mechanizmu fungovania. To umožňuje iba dialekticko-materialistická metóda poznania, ktorá dovoľuje organicky prepojiť kvalitatívne a kvantitatívne aspekty analýzy ekonomických procesov, vzťahov a zákonov.

Buržoáznym matematizujúcim ekonómom ide o neustále prehlbovanie formálno-logickej dokonalosti ich modelov, čo bezprostredne vyplýva z pozitivistickej metodológie. Priamo sa vyžívajú v samoúčelnom teoretizovaní a konštruovaní abstraktných modelov do značnej miery odtrhnutých od skutočnosti. Ignorujú však to hlavné, t. j. spoločenské pozadie teoretických konštrukcií. Ešte V. I. Lenin varoval pred preferovaním formálno-logickej dokonalosti teórie na úkor jej substanciálnej charakteristiky. „Naozaj dôležitou gnozeologickou otázkou ... nie je to, aký stupeň presnosti dosiahli naše opisy príčinných súvislostí a či tieto opisy možno vyjadriť presnou matematickou formulou, lež to, či prameňom nášho poznania týchto súvislostí je objektívna zákonitosť prírody alebo vlastností našej mysle, jej schopnosť poznávať určité apriórne pravdy a pod.“ [3, s. 141]. *Ekonomicko-matematické inštrumentárium len dopĺňa a obohacuje dialektickomaterialistickú metodológiu, bez nej však nemôže účinne plniť svoje poslanie.* Celá vec je totiž v tom, ako zdôraznil N. P. Fedorenko, že „... mnohé vymoženosti prírodných vied, ktoré by mohli byť potenciálne využité v spoločenských vedách, sa pri bližšom nahliadnutí zďaleka nejavia ako indiferentné k spoločenskému profilu sociálneho systému“ [10, s. 136]. Preto matematika a výkonné počítače síce mimoriadne rozšírili aparát metód prognózovania a plánovania sociálno-ekonomických procesov, ale tento aparát možno efektívne využiť iba v podmienkach spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov.

Tieto jednoduché pravdy však zrejme presahujú možnosti chápania buržoázných kritikov marxizmu. Preto aj hodnotenia sovietskej ekono-

⁸ Pozri [20, s. 39]. Treba však dodať, že tento dnes už nesporný fakt marxistickí ekonómovia nie vždy tak jednoznačne uznávali. Odporcovia ekonomicko-matematickeho smeru argumentovali tým, že jeho koncepcie sú výsledkom umelého, násilného prispôsobovania marxistickej teórie k hotovému matematickému aparátu. Preto matematické metódy podľa ich názoru nemôžu mať opodstatnenie v ekonomickej analýze.

micko-matematickej školy, vyzdvihovanie jej určitých teoretických zásluh a predpovede o postupnom zblížovaní buržoáznej a marxistickej ekonomickej vedy na tom základe, že jedna i druhá používa podobný formálno-logický aparát, sú v plnej miere poplatné buržoáznej metodológii a filozofii vedy. Tým možno vysvetliť skutočnosť, že v centre záujmu kritikov marxizmu je vlastne len inštrumentárium sovietskej ekonomicko-matematickej školy ako súhrn technických nástrojov skúmania. Úplne však prehliadajú politicko-ekonomický základ a praktické národohospodárske zameranie jej teoretickej koncepcie. No práve to je rozhodujúce pre pochopenie podstaty tejto koncepcie a objasnenie jej principiálnej odlišnosti od produkcie matematického smeru v západnom ekonomickom myslení. Matematizácia ekonomickej vedy v socialistických krajinách sa uskutočňuje na teoreticko-metodologickom základe marxizmu.

Literatúra

- [1] MARX, K.: Teórie o nadhodnote. Časť III. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1968.
- [2] MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v 5 zväzkoch. Zv. 5. Bratislava, Pravda 1978.
- [3] LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 14. Bratislava, SVPL 1958.
- [4] ANDRÁŠIK, L.: Bifurkačné teórie a úsilie o „dialektizáciu“ pozitivisticko-scientistickej ekonómie. Ekon. Čas. 29, 1981, č. 4.
- [5] BORNSTEIN, M.: Ideology and the Soviet Economy. In: Comparative Economic Systems. Ed. by J. S. Prybyla. New York, Appleton Century Crofts 1969.
- [6] BUCKINGHAM, W. S.: Theoretical Economic Systems. A Comparative Analysis. New York, The Ronald Press 1958.
- [7] CAMPBELL, R. W.: Marx, Kantorovich and Novozhilov. Stoimost versus Reality. Slavic Review, október 1961.
- [8] ČERŇAK, V.: Obščenaučnyje metody v političeskoj ekonomii. Ekonomičeskije nauki, 1981, č. 6.
- [9] DOMAR, E. D.: Eseje o teorii ekonomického rastu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966.
- [10] FEDORENKO, N. P.: Voprosy optimalnogo funkcionirovanija ekonomiki. Moskva, Nauka 1980.
- [11] FINE, B. — HARRIS, L.: Rereading Capital. New York, Columbia University Press 1979.
- [12] HEILBRONER, R.: Between Capitalism and Socialism. Essays in Political Economics. New York, Vintage Books 1970.
- [13] K. Marx i sovremennaja buržuaznaja političeskaja ekonomija. Zborník materiálov VI. medzinárodnej konferencie ekonómov socialistických krajín o kritike buržoáznych ekonomických teórií, venovanej 110. výr. vydania Kapitálu (Moskva, 26. 9.—2. 10. 1977.) Moskva, IMEMO 1982.
- [14] LANE, D.: The Socialist Industrial State. Towards a Political Sociology of State Socialism. Londýn, G. Allen and Unwin 1976.
- [15] Metóda politickej ekonómie socializmu. Bratislava, Pravda 1981.
- [16] RIPP, G.: Politická ekonómia a ideológia. Bratislava, Pravda 1977.
- [17] SHERMAN, H.: Radical Political Economy. Capitalism and Socialism from a Marxist-Humanist Perspective. New York — Londýn, Basic Books 1972.
- [18] TIMPANARO, S. O.: On Materialism. New York, Verso 1980.
- [19] TREML, V.: Interaction of Economic Thought and Economic Policy in the Soviet Union. The History of Political Economy, č. 1, 1969.

- [20] Vzaimootnošenije jestestvennyh i obščestvennyh nauk na sovremennom etape (Kruglyj stol „Voprosov filosofii“). Voprosy filosofii, 1973, č. 10.
- [21] WILES, P.: The Political Economy of Communism. Oxford, Basil Blackwell 1964.
- [22] ZAUBERMAN, A.: Mathematical Theory in Soviet Planning. Concepts, Methods, Techniques. Londýn, Oxford University Press 1976.

КРИТИКА БУРЖУАЗНЫХ ДЕЗИНТЕРПРЕТАЦИЙ МЕТОДА МАРКСИСТСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ

МАРЧИЧИАК, Петер

Автор статьи занимается прежде всего критическим анализом буржуазных фальсификаций метода марксистско-ленинской политической экономики, но затрагивает также некоторые более общие проблемы, которые относятся к методологии марксизма.

Введение посвящено критике дезинтерпретаций общественных функций марксистской политической экономики. Основное внимание в статье уделяется анализу буржуазных нападок на диалектический метод К. Маркса в политической экономике. При этом автор отмечает две линии буржуазной критики, которые представляют два основных течения буржуазной политической экономики. Самым значительным нововведением в этом смысле можно считать попытки „диалектизации“ позитивистско-сциентистической экономической теории и также попытки радикальных экономистов „заново прочитать“ К. Маркса.

Буржуазные теоретики уделяют особое внимание попыткам дезинтерпретации процесса математизации экономической науки в социалистических странах. Автор более подробно объясняет сущность этих попыток.

CRITICISM OF BOURGEOIS DESINTERPRETATION OF METHODS OF MARXIST POLITICAL ECONOMY

MARČIČIAK, Peter

The author, first of all, deals with a critical analysis of bourgeois falsifications of Marxist-Leninist political economy methods. Nevertheless, he also mentions some wider connections relating to the methodology of Marxism.

The introduction of the article is dedicated to the criticism of desinterpretations of social functions of the Marxist political economy. The main attention is paid to the analysis of bourgeois attacks against Marx's dialectic method in the political economy. The author shows at the same time two lines of bourgeois criticism representing two main streams of bourgeois political economy. As the most important innovation in that context can be considered the attempts to „dialectize“ the positivistic-scientistic economic theory as well as the efforts of radical economists to re-read K. Marx.

The bourgeois theoreticians pay special attention to the efforts to desinterpret the mathematization process of economic science in socialist countries. The author tries to elucidate more deeply the substance of these efforts.

Diskusia

Podmínky specializace národohospodářského komplexu

HÁJEK, Ladislav

Rozvoj jednotlivých odvětví národního hospodářství vždy představuje jejich určitou specializaci, konkrétní zaměření výroby v rámci národohospodářského komplexu (NHK). V každém NHK se rozvíjí celá řada odvětví, ale jen některá z nich se přímo účastní procesu mezinárodní specializace. Rozvinutý NHK se však stává ekonomickým subjektem mezinárodní specializace jako celek, a tak se i všechna odvětví jako prvky daného systému nějakým způsobem procesu mezinárodní specializace účastní (více či méně, přímo či nepřímo). Některá odvětví jsou bezprostředně zapojena do procesu mezinárodní specializace svými výstupy (produkci) i vstupy (spotřebou). Pak se jejich účast v daném mezinárodním procesu realizuje vývozem a dovozem určitých výrobků. Spojení se světovou ekonomikou může být i jednostranné, tzn., že dané odvětví vystupuje v procesu mezinárodní specializace jen jako „výrobce“, nebo jako „spotřebitel“. Některá odvětví, obory, popř. výroby se zapojují do mezinárodní specializace pouze nepřímo, prostřednictvím jiných, jako jejich „dodavatelé“ nebo „odběratelé“.

Každá změna vnitřní specializace se nějakým způsobem promítá do změn v postavení NHK v rámci mezinárodní specializace.¹ S rozvojem jednotlivých odvětví se neustále rozvíjí a mění i struktura národního hospodářství, rozšiřuje se zapojení každého NHK v soustavě mezinárodní dělby práce, prohlubuje se jeho mezinárodní specializace. Projevuje se to ve změnách podílu jednotlivých odvětví a jejich produkce na úhrnném společenském produktu a národním důchodu. Se změnou postavení určitého odvětví v rámci NHK (způsobenou buď jeho rozvojem, nebo zastáváním) dochází ke změnám v postavení odvětví (v souvislosti s vývojem ostatních) i celého NHK v rámci světové ekonomiky, v mezinárodní specializaci. NHK se tak v soustavě mezinárodní dělby práce

¹ „Jak vnitrostátní, tak i mezinárodní specializace a kooperace výroby jsou spojitými procesy rozvoje společenské dělby práce“ [3, s. 209].

specializují, a to prostřednictvím specializace svých jednotlivých odvětví.

V odborné literatuře existuje celá řada definic specializace, které se liší především svou úrovní abstrakce, rovinou a stupněm obecnosti, rozsahem a tím často i svou úplností (komplexností), popř. zjednodušením. Někdy se chápe tento pojem velice úzce (jen jako specializace vnitro-odvětvová, popř. součástková), jindy v širokém slova smyslu, kdy je kladen na úroveň pojmu mezinárodní dělba práce. Jedna ze souborných definic uvádí: „Mezinárodní specializace výroby členských států RVHP je plánovitým procesem relativně trvalého soustředování (rozdělování) výroby v jednotlivých členských zemích a v jejich výrobních podnicích, zahrnuje neustálé vyčleňování a rostoucí vzájemné propojování mezinárodně specializovaných odvětví, oborů a druhů výrob členských zemí na základě zvyšování koncentrace výroby a stupně stejnorodosti produkce“ [3, s. 207].

Mezinárodní specializace je založena na dělbě práce mezi různými zeměmi při výrobě finálních výrobků i jednotlivých uzlů a součástí. Mezinárodní specializace ve výrobě součástí tvoří pak základnu mezinárodní kooperace, která se realizuje v bezprostřední spolupráci spočívající v rozsáhlejším, pevnějším a trvalejším spojení, než je běžná výměna zboží [1, s. 31]. Mezi specializovanými výrobci vznikají dlouhodobé a stálé svazky, v těsném spojení se rozvíjí dvoustranná i mnohostranná kooperace vycházející ze vzájemné oddělenosti a specializace jednotlivých NHK. Mezinárodní specializace ve zpracovatelských odvětvích se liší od mezinárodní kooperace v daných odvětvích tím, že „zatímco prvá zdůrazňuje vzájemné vztahy partnerů na základě dělby výrobních programů (podle nomenklatury hotových výrobků, podle součástí a dílů, podle stadií technologického procesu), je pro druhou charakteristická především vazba spolupráce ve výrobě, v technickém rozvoji, zejména ve formě přímých dodávek kompletačního charakteru finálnímu výrobcí, přímých vzájemných vztahů při výrobě finálního výrobku“ [4, s. 203]. Mezinárodní kooperace dnes představuje jednu z nejvyšších forem organizace mezinárodních ekonomických vztahů. Na základě spojení výzkumných a výrobních kapacit dvou nebo několika NHK při projektové a konstrukční přípravě výroby, při společném zajišťování určitého programu výroby, odbytu a technického rozvoje dochází k mezinárodní kooperaci [9, s. 18].

Mezinárodní specializace a kooperace je ve většine případů spojována a vysvětlována v souvislosti s takovými pojmy, jako je mezinárodní dělba práce, integrace a internacionalizace výroby. Všechny uvedené pojmy zachycují a vyjadřují ve svém průniku shodné, historicky podmíněné, vznikající jevy a procesy ve světové ekonomice. V žádném případě však nejde o synonyma. Jsou nutné k vyjádření specifických problémů v různých rovinách spojitosti a návaznosti s jinými sociálně ekonomickými procesy. Každý pojem je tvořen na jiné úrovni abstrakce a obec-

nosti, jeho obsah je ve srovnání s druhým užší či plnější, v různé šíři, hloubce a kvalitě postihuje a vyjadřuje proces rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů národní ekonomiky a ekonomiky světové. Je vždy zdůrazněn některý z momentů a rysů rozvíjejícího se světového hospodářství. V tomto článku se budeme zabývat dále jen mezinárodní dělbou práce, mezinárodní specializací a jejich vzájemnými souvislostmi.

Pojem mezinárodní dělba práce představuje uplatnění celkového, obecného pohledu na změny a vývoj společenské dělby práce mezi jednotlivými NHK jako celky relativně výrobně uzavřenými a ekonomicky samostatnými. Celková společenská práce se dělí na jednotlivé druhy specializovaných činností, a současně se z těchto činností skládá [5, s. 19]. Specializace tak představuje pohled na dělbu práce z hlediska jejích jednotlivých složek, zaměření na vnitřní strukturu prvků celku, tj. soustavy společenské dělby práce.

„S rozdělením práce v mezinárodním měřítku vstupují výrobci různých států do výrobních vztahů, které jsou tedy formou projevu mezinárodní dělby práce“ [12, s. 21]. Jen na základě mezinárodní dělby práce mohou vzniknout mezi výrobci různých zemí výrobní vztahy (mezinárodní ekonomické vztahy). Mezinárodní dělba práce má však dvojaký charakter. Souvisí nejenom s výrobními vztahy, ale i s výrobními silami (působí na růst společenské produktivity práce).

Také mezinárodní specializace a kooperace podobně jako mezinárodní dělba práce patří do oblasti výrobních vztahů i výrobních sil společnosti. Z výše uvedených souvislostí vyplývá, že k výrobním vztahům má však blíže mezinárodní dělba práce, která v obecné rovině a v celém rozsahu odráží skutečný vzájemný vztah mezi různými, více či méně specializovanými výrobci, NHK jako celky, které se zapojují do mezinárodní dělby práce prostřednictvím svých specializovaných odvětví.

Pojem mezinárodní specializace zdůrazňuje a odráží výrobní vztahy (jejich projev) především *uvnitř* jednotlivých specializovaných hospodářských subjektů jako prvků soustavy mezinárodní dělby práce. Větší prostor v pojmu mezinárodní specializace však zaujímá stránka výrobních sil, která odráží změny (vývoj) v úrovni, rozsahu, kvalitě, struktuře výrobních prostředků, pracovních sil a výsledného produktu jako „věcných“ (tělesných) nositelů výrobních vztahů. V literatuře se někdy hovoří o tzv. všeobecných výrobních silách společnosti, k nimž se řadí vedle vědy i kombinace a organizace společenského výrobního procesu.² Z hlediska mezinárodního můžeme zvlášť vyčlenit a za takovou všeobecnou výrobní sílu považovat mezinárodní specializaci a kooperaci.

Výrobní vztahy jsou formou svého obsahu (výrobních sil). Mezinárodní dělba práce a mezinárodní specializace jako pojmy odrážející výrobní vztahy i výrobní síly společnosti jsou potom jednotou formy a ob-

² „... dělbu práce a kooperaci na jedné straně zařazujeme do ekonomických vztahů, protože patří mezi vztahy lidí ve výrobě; na druhé straně tyto vztahy poskytují zvláštní výrobní efekt, typický pro výrobní síly“ [2, s. 299].

sahu. Každý z těchto pojmů představuje určitou formu a obsah současně. Mezinárodní dělba práce postihuje ve větší míře než mezinárodní specializace společenskou stránku výroby (výrobní vztahy), zatímco mezinárodní specializace stránku přírodně technickou (výrobní síly). Dialektická jednota obsahu a formy je zde jednotou mezi oběma pojmy navzájem i vnitřní jednotou každého z nich.

Na základě toho, co je v povaze každého z obou pojmů převládající a určující, můžeme závislost mezinárodní dělby práce a mezinárodní specializace charakterizovat jako vztah celku (jenž má podobu, tj. formu mezinárodní dělby práce) a jeho jednotlivých částí (tj. specializovaných činností hospodářských subjektů — NHK) jako prvků tvořících obsah uvedeného celku (mezinárodní dělby práce). S tím, jak tyto specializované hospodářské subjekty (NHK) vstupují do mezinárodních výrobních vztahů, vytváří tak jejich specializace (mezinárodní specializace) základní prvky soustavy mezinárodní dělby práce [5, s. 22]. Věcným (tělesným) obsahem mezinárodní dělby práce je tedy mezinárodní specializace. Přitom věcný obsah zde zahrnuje i specializovanou práci živou, která má svůj původ co do „věcné podstaty“ v přírodě [11, s. 917, 920].

Mezinárodní specializace NHK se utváří vždy v určitých (konkrétních) podmínkách a na jejich základě. Podmínky mezinárodní specializace (v nejširším slova smyslu) jsou přitom dnes shodné s podmínkami výroby (socialistické reprodukce), neboť vysoce zespolečenštěná plánovitá výroba představuje určitou specializaci chápanou jako proces.

V literatuře jsou uplatněna různá hlediska zkoumání procesu mezinárodní specializace, a tak se někde místo pojmu *podmínky* používá výrazu *faktory, determinanty, předpoklady, vybavení, výrobní síly* apod. *Podmínky* jsou však zde pojmem nejširším, a to co do svého obsahu, tak i rozsahu (šíře) vyjadřovaných jevů (daného stavu).

U jednotlivých autorů nalezneme i různé vnitřní členění faktorů, podmínek atd. Rozdíly v pojetí vyplývají opět především z různé úrovně abstrakce při zkoumání procesu specializace.

S. Gura a Z. Knyziak uvádějí čtyři předpoklady specializace [1, s. 9]:

- přírodní (zásoby určitých surovin, efektivnost jejich využívání daná přírodními podmínkami, geografické a klimatické podmínky);
- historické (výrobní potenciál a nahromaděné zkušenosti);
- výrobní (kapacity), investiční a pracovní zdroje;
- struktura vnitřních potřeb.

J. S. Širjajev zdůrazňuje nutnost analýzy faktorů, pod jejichž vlivem se jednotlivé NHK zapojují do mezinárodní dělby práce. Rozeznává dvě hlavní skupiny těchto faktorů: exogenní a endogenní [9, s. 38].

Jiné hledisko uvádí J. Filip. Dělí faktory mezinárodní specializace do tří skupin: faktory brzdící, faktory s povahou určitých překážek, faktory stimulující [3, s. 213].

„Řada socialistických ekonomů se shoduje v tom, že faktory meziná-

rodní specializace a kooperace výroby členských zemí RVHP lze rozdělit do tří hlavních skupin:

- a) vnitrostátní ekonomické podmínky a potřeby členských zemí,
- b) zainteresovanost výrobních podniků na účasti v tomto procesu a zájem národního hospodářství o tuto specializaci,
- c) soustava plánovitého řízení a její schopnost aktivně a cílevědomě působit na tento proces“ [3, s. 213—214].

Téměř každý autor zabývající se uvedenými problémy má své členění podmínek, popř. faktorů specializace. Uplatňuje konkrétnější nebo obecnější hledisko, některé momenty více zdůrazní, jiné pomine.

Jedním z možných přístupů ke zkoumání podmínek mezinárodní specializace by bylo podle našeho názoru i následující jejich členění:

1. Vnitřní podmínky specializace

a) z hlediska velikosti a úrovně *zdrojů*, které jsou dané především přírodními a ekonomickými podmínkami (rozsahem a strukturou výrobních prostředků a pracovních sil),

b) z hlediska rozsahu a intenzity *potřeb*, které jsou odrazem především daných všeobecných ekonomických podmínek, t. j. ekonomické úrovně, ekonomického rozměru a stupně specializace NHK (tvaru a míry).

2. Vnější podmínky specializace

a) z hlediska možností *dovozu* (dostupnost, doprava, ceny zahraničního obchodu apod.),

b) z hlediska možností *vývozu*.

Z různých přístupů ke zkoumání *podmínek* specializace NHK se nám svým komplexním pojetím zdá výhodné níže uvedené členění:

I. Přírodní podmínky

1. Všeobecné přírodní podmínky (přírodní prostředí)

- a) klima
- b) geografická poloha
- c) půda, voda, ovzduší

2. Specifické přírodní podmínky (přírodní, tj. přirozené zdroje, jejich kvantita, kvalita, struktura, dostupnost, stupeň využití)

- a) palivoenergetické
- b) surovinové
- c) lesní, půdní, vodní

II. Společenské podmínky

A. Ekonomické podmínky

1. Všeobecné (souhrnné) ekonomické podmínky

- a) ekonomická úroveň
- b) ekonomický rozměr
- c) stupeň specializace (tvar a míra)

2. Specifické (dílní) ekonomické podmínky (kvantita, kvalita, struktura, stupeň využití)

- a) pracovní prostředky
- b) pracovní předměty
- c) pracovní síly

B. Ostatní společenské podmínky (sociálně ekonomické)

1. Všeobecné (souhrnné)

a) organizačně právní podmínky (systém organizace, řízení a jeho úroveň ve výrobní i nevýrobní sféře)

b) pracovní podmínky ve výrobní i nevýrobní sféře (zdravotnickohygienické, psychickofyziologické, bezpečnost práce, charakter práce atd.)

c) mimopracovní životní podmínky (rozsah, kvalita a úroveň spotřeby, zdravotnickohygienické a psychickofyziologické podmínky, rozsah a využití volného času apod.)

2. Specifické (rozsah, úroveň, stupeň využití)

a) věda

b) vzdělání

c) zdravotnictví

d) kultura

atd.

Jevy i procesy vznikají a vyvíjejí se vždy v určitých podmínkách a tyto podmínky (jejich vývoj) zpětně ovlivňují. Z konkrétních podmínek vyvěrají příčiny, které bezprostředně vyvolávají nebo mění určité jevy a procesy, a tak působí na změny daných podmínek, z nichž vzešly. Každá příčina je sama o sobě něčím vyvolána (podmíněna) a vystupuje jako účinek a každý účinek je zase v jiném vztahu a spojení příčinou.

Podmínky samy o sobě určité změny bezprostředně nevyvolávají, ale umožňují (podmínují) jejich vznik, ovlivňují rychlost a rozsah těchto procesů. Na základě konkrétních podmínek a v jejich rámci se vytvářejí vztahy výrobní (ekonomické) i „ne výrobní“ („ostatní společenské vztahy“), které se projevují a prosazují jako určité *zájmy* tříd, společenských skupin i jednotlivců. Zájmy jsou tak odrazem a projevem daných společenských vztahů (především výrobních vztahů) ve vědomí lidí.

Dvojice pojmů „společenské podmínky — společenské vztahy“ je analogií dvojice pojmů „výrobní síly — výrobní vztahy“. První dvojice je však ve srovnání s druhou obecnější a mnohem širší. Pojem „společenské podmínky“ zahrnuje vedle výrobních sil (ekonomických podmínek) i „ne výrobní síly“, tj. „ostatní společenské podmínky“ a pojem „společenské vztahy“ zahrnuje vedle výrobních vztahů rovněž „ne výrobní vztahy“, tj. „ostatní společenské vztahy“. Pro rozvoj samotných výrobních sil a výrobních vztahů mají dnes mnohem větší význam než kdykoliv v minulosti „ne výrobní síly“ („ostatní společenské podmínky“) a „ne výrobní vztahy“ („ostatní společenské vztahy“).

Uvedené členění podmínek specializace je do značné míry schematické, neboť ve skutečnosti jednotlivé podmínky vystupují ve svých vzájemných kombinacích, komplexně, jsou proměnlivé, jedna vychází z druhé, nebo přechází podle své funkce ve výrobě v jinou podmínku. Proto vliv jednotlivých podmínek na proces specializace NHK nelze nějak přesně vymezit. Jejich rozbor ve vzájemné souvislosti a historickém vývoji nám však pomůže dosavadní specializaci vysvětlit, pochopit a budoucí její vývoj předpokládat, popř. ovlivňovat.

Přírodní podmínky výroby (specializace) jsou dané přírodou. Jejich původ tedy není ekonomický. Zahrnujeme do nich přírodní prostředí (tzv. všeobecné přírodní podmínky) a přirozené zdroje výroby. Přírodní podmínky jsou podmínkami výroby (výrobně spotřebními podmínkami) nejen v úzkém slova smyslu, ale i v tom nejširším slova smyslu, tj. podmínkami ekonomického a mimoekonomického života společnosti.

Jednotlivé přírodní prvky, které vytvářejí přírodní podmínky, vystupují někdy jako přirozené zdroje výroby, jindy jako složky přírodního prostředí. Jejich postavení ve výrobě se tak mění podle toho, jak a k čemu jsou využívány. Některé složky přírodních podmínek jsou současně přírodními zdroji i přírodním prostředím (např. lesy, voda, vduch).

Přírodní zdroje se prací (přisvojováním přírody člověkem) stávají pracovními předměty (zdroji energie, surovin), spotřebními statky a přeměňují se i v pracovní prostředky. Z toho vyplývá úzká souvislost mezi přírodními a ekonomickými podmínkami. Při ekonomickém využití se přírodní podmínky stávají východiskem (materiálním základem) výrobních prostředků a spotřebních předmětů. Přisvojování přírodních zdrojů probíhá vždy v určitém přírodním prostředí, které se tak svým způsobem rovněž účastní společenské výroby (výroby i spotřeby).³

Dané ekonomické podmínky vždy představují určitý stupeň ekonomického využití přírodních podmínek. Směrem k nižšímu stupni zpracování (těžební průmysl apod.) roste úloha přírodních podmínek a jejich vliv na společenskou produktivitu práce. Umožňují tak vyrobit větší nebo menší množství užitečných hodnot při daném rozsahu vynaložené práce.⁴

Ekonomické podmínky můžeme vnitřně členit na všeobecné a specifické. Všeobecné ekonomické podmínky vyplývají ze specifických, jsou výrazem jejich určitého uspořádání, využití.

„Ostatní společenské podmínky“ úzce souvisejí s podmínkami ekonomickými, s kvantitou, kvalitou, strukturou a stupněm využití specifických ekonomických podmínek, tj. s dosaženou ekonomickou úrovní. Určující význam zde však má charakter panujících výrobních vztahů, který rozhoduje o způsobu rozdělení těchto podmínek mezi hospodářské subjekty i členy společnosti, a tak rozhoduje o možnostech využití společenských podmínek (ekonomických i ostatních). Pracovní i mimopracovní životní podmínky jsou mimo jiné dále ovlivněny národními a historickými zvláštnostmi, tradicí atd.

Celkové společenské podmínky a jejich vývoj můžeme zkoumat ze dvou relativně samostatných stránek, ve dvou relativně oddělených rovinách

³ „Přírodní podmínky výroby tvoří všechny elementy dané přírodou a účastníci se jakýmkoli způsobem společenské výroby [po «odečtení» toho, co je jim přidáno společensky]“ [10, s. 14].

⁴ „Produktivní síla práce je určována rozmanitými okolnostmi, stupněm rozvoje vědy a její technologické aplikace, společenskou kombinací výrobního procesu, rozsahem a účinností výrobních prostředků a konečně *přírodními podmínkami*“ [6, s. 56].

abstrakce. Při uplatnění hlediska „objektového“ se nám společenské podmínky jeví jako výsledek zákonitého přírodně historického procesu, který se však na základě těchto podmínek realizuje činností subjektu. Uplatněním „subjekt-objektového“ hlediska se nám společenské podmínky jeví především ze své „subjektivní“ stránky, jako uvědoměle vytvářené činností subjektu, která by však měla daným objektivním podmínkám odpovídat a z nich vycházet. Například organizačně právní podmínky, věda atd. závisí na úrovni poznání, tzn. na společenském vědomí, ale současně je změna těchto podmínek rovněž objektivním, zákonitým a v tomto smyslu materiálním pohybem [7, s. 49].

Struktura NHK se tedy formuje nejenom na základě přírodních a ekonomických podmínek, ale také pod určitým vlivem „ostatních společenských podmínek“, bez nichž si nelze představit ekonomický obsah specializačních procesů v současném světovém hospodářství. Skupina tzv. „ostatních společenských podmínek“ rozhoduje o stupni využití podmínek ekonomických.

Socialistické výrobní vztahy (ekonomické vztahy) vytvářejí široký prostor, všechny objektivní předpoklady a možnosti pro formování odpovídajících „ne výrobních vztahů“ („ostatních společenských vztahů“), které jsou součástí společenské nadstavby. Všechny společenské vztahy (ekonomické i ostatní) se v současnosti jen za socialismu mohou dostat do plnějšího souladu s danými společenskými podmínkami a potřebami dalšího rychlého rozvoje společenských podmínek i samotných společenských vztahů. Pouze za socialismu existuje objektivně možnost souladu celospolečenských zájmů se zájmy každého jednotlivce. Podmínky rozvoje celé společnosti se tak za socialismu mohou stát podmínkami růstu životní úrovně každého jejího člena.

Zákon souladu výrobních vztahů s úrovní a charakterem rozvoje výrobních sil tedy vystupuje v tomto širokém pojetí v podobě souladu společenských vztahů (ekonomických i ostatních) a společenských podmínek (ekonomických i ostatních). Vztahy jako forma se neustále přizpůsobují měnícím se podmínkám, tj. svému obsahu, a tak změny podmínek dále urychlují.

Význam „ostatních společenských podmínek“ v procesu společenského vývoje neustále vzrůstá. Podstatně se změnila úloha a jejich místo v reprodukčním procesu. Proto jsou zde vyčleněny jako relativně samostatná skupina podmínek. Podmínky dříve nebo zdanlivě „ne ekonomické“ se v dnešní složité a vysoce zespolečenštěné výrobě sblíží s ekonomickými, zesiluje se jejich ekonomický aspekt, vliv na ekonomické procesy. Úloha uvedených podmínek se mění např. s tím, jak roste váha a význam nevýrobní sféry pro vlastní výrobu (např. vědy, školství, zdravotnictví atd.). Dále vzrůstá úloha a váha hospodářského mechanismu, organizačních a právních norem, úrovně řízení apod. při využívání ekonomických podmínek.

Každý NHK má své konkrétní *vnitřní podmínky* specializace, a to různě

né kvantitativní a kvality, která se neustále mění a vyvíjí. Různým podmínkám odpovídají i různé národohospodářské struktury. Relativně nejstálejší jsou přírodní podmínky. Mění se především stupeň jejich ekonomického využití (v závislosti na ostatních společenských podmínkách).

Na utváření specializace NHK působí vedle vnitřních podmínek i *podmínky vnější*. Celkové podmínky specializace jsou pak kombinací a výslednicí vzájemného střetávání podmínek vnitřních a vnějších v procesu jejich neustálého vývoje. Postupně se mění význam a váha jednotlivých podmínek specializace v celkovém reprodukčním procesu. Závislost NHK na vnějších podmínkách roste s ubýváním ekonomického rozměru a zvyšováním ekonomické úrovně. Při vymezování a zkoumání vnějších podmínek specializace socialistického NHK bychom měli uplatnit jejich podrobnější členění, a to na vnější podmínky specializace v rámci utvářejícího se mezinárodního hospodářského komplexu socialistických zemí a vnější podmínky specializace socialistického hospodářského společenství jako celku v rámci světové hospodářské soustavy. Význam tohoto pohledu vzrůstá v souvislosti s vleklou sociálně ekonomickou krizí světové kapitalistické soustavy.

Za vnější podmínky specializace např. našeho NHK bychom mohli považovat vnitřní podmínky ostatních, především socialistických NHK. Všechny vnější podmínky se nějakým způsobem promítají, přenášejí do podmínek vnitřních. Svě koncentrované vyjádření nacházejí v podmínkách ekonomických. Můžeme tedy říci, že se celkové vnější podmínky prosazují a jeví nejprve jako vnější podmínky ekonomické (prostřednictvím cen zahraničního obchodu, cel, úvěrů atd.), přes které se nakonec postupně transformují do podmínek vnitřních, především a v konečném vyjádření ekonomických.

Měnicím se podmínkám specializace jsou vystaveny všechny NHK světa. Podle konkrétních vnitřních podmínek na ně doléhají vnější podmínky s větší či menší intenzitou. Většina NHK s vysokou ekonomickou úrovní popř. malým ekonomickým rozměrem musí v závislosti na tvaru dosavadní specializace řešit podobné problémy v ekonomické oblasti jako ČSSR. Přizpůsobování se změněným podmínkám pak probíhá v různých zemích nesterjně rychle, účinně a rozličnými cestami. Například za kapitalistických soukromovlastnických vztahů na úkor ekonomicky slabších NHK, na úkor některých tříd a vrstev společnosti, inflačním růstem cen, poklesem reálných příjmů, omezováním výroby, nezaměstnaností atd. Za socialismu jsou nepříznivé dopady zhoršujících se podmínek tlumeny přerozdělováním národního důchodu, růstem společenské spotřeby, plánovitou regulací cen atd.⁵

Socialistické výrobní vztahy rozhodujícím způsobem ovlivňují vývoj podmínek specializace NHK. Umožnily v historicky krátké době pozved-

⁵ „Stěžejním cílem politiky strany je i při podstatně obtížnějších vnějších a vnitřních podmínkách udržet a zkvalitňovat dosaženou životní úroveň obyvatelstva i jeho sociální jistoty...“ [4, s. 108].

nout ekonomickou úroveň socialistických zemí, v dříve nevídaném rozsahu využít přírodních podmínek, pracovních sil atd. V objemu výroby, zaměstnanosti, životní úrovně došlo k takovým rozsáhlým změnám, které jsou v jiné společenskoekonomické soustavě nemožné. Dochází k postupnému vyrovnávání úrovně jednotlivých oblastí i státních celků. Tomu napomáhají dočasná účelová zvýhodnění, která nemusí být v rozporu s principem ekvivalence a vzájemné výhodnosti.⁶ Socialistické výrobní vztahy umožňují cílevědomě, plánovitě měnit a utvářet některé podmínky specializace [8, s. 677]. Za kapitalismu se naopak neustále reprodukují a prohlubují rozdíly v podmínkách a celkovém postavení jednotlivých NHK v soustavě mezinárodní dělby práce. Tak jako se socialistické NHK dokázaly ve srovnání s kapitalistickými zeměmi rychle vyrovnat se změněnými podmínkami po II. světové válce, přizpůsobit jim svou odvětvovou strukturu, tvar specializace, soustavu organizace a řízení apod., mají i dnes všechny objektivní předpoklady k urychlení vnitroodvětvových přesunů a změn ve tvaru specializace, mají velké možnosti a prostor pro centrální, plánovité a společné řešení těchto úkolů. Rozhodující úlohu v tomto procesu musí sehrát zdokonalená (přizpůsobená) soustava organizace a řízení NH, která by vycházela ze změněných celkových podmínek a těmto podmínkám by odpovídala.

Současný stupeň specializace československé NHK a další problémy rozvoje naší ekonomiky se nedají zcela vysvětlit jen nepříznivými přírodními a ekonomickými podmínkami. Dnes už známe podstatu těchto problémů, ale chybí nám stále podmínky k plnější, rychlejší a účinnější realizaci našich záměrů v praxi. Nemáme zatím takový systém organizace a řízení, který by vytvořil podmínky k důslednému a širokému prosazování žádoucích změn v rozhodování, chování a jednání všech hospodářských subjektů v celospolečenském zájmu. Nedostatečně jsou stále v hospodářské praxi realizovány a naplňovány objektivní podmínky rychlé a žádoucí změny struktury národního hospodářství, plného využití výrobních fondů, pracovních sil, podmínky kvality a uplatňování vědeckotechnického pokroku ve vlastní výrobě i u výsledného produktu. Hospodářský subjekt (např. podnik, jednatel) se vždy rozhoduje a chová tak, jak mu podmínky dovolují a jak si to vlastně i vynucují, tzn. že jeho chování vždy odpovídá daným podmínkám a z nich vychází.⁷ K systému organizace a řízení patří i nástroje a podmínky jeho důsled-

⁶ „Pod dočasnými účelovými ekonomickými a vědeckotechnickými zvýhodněními rozumíme také podmienky a prerazdelovacie procesy, ktoré sú časovo presne ohraničené a sú prísne funkčne podriadené vytváraníu optimálnych podmienok pre vyššie formy medzinárodnej špecializácie a kooperácie vo výrobných i predvýrobných sférach, rozhodujúcich z hľadiska celého socialistického spoločenstva“ [8, s. 677].

⁷ „...dovoluji-li celkové podmínky hospodaření takové chování, jestliže nemáme správný metr k měření výsledků a jestliže navíc měříme všem stejně, pak je nasnadě, že se lidé i vedoucí pracovníci těmto podmínkám přizpůsobí. ...že se většina lidí chová takřikajce normálně, tj. v souladu s danými podmínkami. A proto, chceme-li změnit jejich chování, činnost, myšlení a postoje, musíme především změnit podmínky, pravidla, která chování lidí zásadně ovlivňují a určují“ [13, s. 98].

ného a účinného prosazování v praxi. Jestliže je dobře teoreticky zkonstruován, ale připouští a umožňuje obcházení, výjimky, neplnění norem, předpisů, ukazatelů atd. (nedostatečně kontroluje, ne vždy objektivně hodnotí, neúčinně sankcionuje), dostává se v hospodářské praxi někdy i do rozporu s objektivními společenskými podmínkami, místo aby docházelo k co najúplnějšímu jejich reálnému naplnění.

Vývoj organizačně právních podmínek však nelze chápat jen jako změny, a vydávání nových nařízení, předpisů, norem, ukazatelů, které rozhodování a chování hospodářských subjektů spoutávají a vymezují nějaký přísně ohraničený prostor pro jejich činnost. Naopak, by někde mělo dojít k rozšíření tohoto prostoru, k uvolnění ze zajištění některých spletitých a dnes již nevyhovujících předpisů, které konec konců vedou k pasivitě, alibismu, neodpovědnosti a porušování celospolečenských zájmů. Východiskem všech uvedených změn by se mohlo stát co nejdůslednější, cílevědomé, plánovitě prosazování zákona hodnoty a zákona rozdělování podle práce, neboť řada problémů má svůj původ v nadměrném a často neopodstatněném porušování obou objektivních zákonitostí socialismu. Páté zasedání ÚV KSČ zdůraznilo význam nové přestavby velkoobchodních cen, jejich sblížení s výrobními náklady, význam odměňování podle práce a zkvalitňování norem všeho druhu jako nezbytné podmínky růstu společenské produktivity práce [15, s. 21, 24].

Důležitým krokem ve vývoji organizačně právních podmínek se stala realizace Souboru opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství. Jeho hlavním smyslem je kromě jiného „... vytvářet co nejvýhodnější podmínky pro všestrannou tvůrčí aktivitu lidí“ [14, s. 27]. Hlavní směry a cesty zdokonalování systému organizace a řízení v 80. letech vytyčil XVI. sjezd KSČ [14, s. 148—151].

Dnes ve složité a vysoce zespolečenštěné výrobě podstatně vzrostla váha a význam „ostatních společenských podmínek“ z hlediska jejich vlivu na výsledný národohospodářský efekt. Proto zde byly vyčleněny jako relativně samostatná skupina (nejvíce a nejrychleji proměnlivá), která otevírá široké možnosti pro potřebné změny stupně specializace (tvaru a míry) československého NHK. Tím vytváří reálné a pro nás dnes nejnázatelně dostupné podmínky pro podstatné zvýšení celkové národohospodářské efektivity.

Literatura

- [1] GURA, S. — KNYZIAK, Z.: Mezdunarodnaja specializacija proizvodstva stran SEV. Moskva, Ekonomika 1977, s. 31, 9.
- [2] HÁBA, Z.: K otázce předmětu politické ekonomie. Polit. Ekon., 25, 1977, č. 4, s. 299.
- [3] CHALUPSKÝ, Z. a kol.: Aktuální otázky socialistické integrace v rámci RVHP. Praha, Horizont 1979, s. 209, 207, 213—214.
- [4] CHALUPSKÝ, Z. — TAUCHMAN, J.: Mezinárodní socialistická ekonomická integrace. Praha, Academia 1981, s. 203.

- [5] MALÝ, B.: Specializace národohospodářského komplexu ČSSR. Praha, Academia 1978, s. 19, 22.
- [6] MARX, K.: Kapitál I. Praha, SNPL 1953, s. 56.
- [7] MUŽIK, J.: O zákonitostech společenského vývoje. [Materiál pro vnitřní potřebu ÚML ÚV KSČ.] Praha 1976, s. 49.
- [8] ŠIKULA, M.: Plánovité riadenie socialistickej ekonomickej integrácie a ekonomickej záujmy. Polit. Ekon., 28, 1980, č. 7, s. 677.
- [9] ŠIRJAJEV, J. S.: Meždunarodnoje socialističeskoje razdelenije truda. Moskva, Nauka 1977, s. 18, 38.
- [10] TAUCHMAN, J.: Nástin teorie ekonomickeho komplexu ve svetové ekonomice. Praha, Academia 1971, s. 14, 15.
- [11] TAUCHMAN, J.: Znovu k teorii ekonomickeho komplexu ve svetové ekonomice. Polit. Ekon., 29, 1981, č. 9, s. 917, 920.
- [12] WACKER, V. — MALÝ, B. a kol.: Mezinárodní socialistická dělba práce. Praha, NPL 1964, s. 21.
- [13] Ke zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství. Praha, Svoboda 1980, s. 98 [z vystoupení L. Štrougala na celostátním aktivu k realizaci Souboru opatření].
- [14] Sborník hlavních dokumentů XVI. sjezdu KSČ. Praha, Svoboda 1981, s. 108, 27, 148–151.
- [15] 5. zasedání ÚV KSČ. Praha, Svoboda 1981, s. 21, 24.

УСЛОВИЯ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ НАРОДНОХОЗЯЙСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА

ГАЕК, Ладислав

Международная специализация — подобно как и международное разделение труда — носит двойственный характер. Принадлежит в область производственных отношений и производительных сил общества.

Международная специализация народнохозяйственного комплекса осуществляется всегда при определенных условиях и на их основе. Одним из возможных подходов является разделение условий специализации на природные, экономические и „другие общественные условия“. Условия сами по себе не вызывают определенные изменения, но обуславливают их возникновение. Пара понятий „общественные условия — общественные отношения“ является аналогией пары понятий „производительные силы — производственные отношения“. Однако первая пара по сравнению с другой является более общей и более широкой. Понятие „общественные условия“ включает в себя кроме производительных сил и „другие общественные условия“, а понятие „общественные отношения“ включает в себя кроме производственных отношений также и „другие общественные отношения“. Отношения как форма объективно могут только при социализме постоянно приспосабливаться изменяющимся условиям, т. е. своему содержанию.

На создание специализации народнохозяйственного комплекса оказывают воздействие кроме внутренних условий также внешние условия, которые постепенно трансформируются во внутренние условия, в окончательном выражении экономические условия.

CONDITIONS OF SPECIALIZATION OF NATIONAL ECONOMY COMPLEX

HÁJEK, Ladislav

The international specialization has — like the international labour division — double character. It belongs to the sphere of production relations and productive forces of the society.

The international specialization of the national economy complex is realized

always under certain conditions and on the basis of them. One of the possible approaches is to divide the specialization conditions to natural, economic and "other social" ones. By the conditions themselves certain changes are not called out, nevertheless, they enable their creation. The couple of terms "social conditions — social relations" is an analogy of the couple of terms "productive forces — production relations". However, the first couple is in comparison with the second one more general and more comprehensive. In the term "social conditions" there are except "productive forces" also "other social conditions" and in the term "social relations" there are except "production relations" also "other social relations". Relations, as a form, are able objectively only under socialism continuously to adapt themselves to the changing conditions, i.e. to the own contents.

The creation of the national-economy-complex-specialization is influenced by internal as well as by external conditions gradually transforming into internal conditions, in final expression economic ones.

Prehľady

Dlhodobé plánovanie v Maďarskej ľudovej republike¹

MARKUŠ, Jozef

1. Predpoklady a potreba dlhodobého plánovania

Podľa slov A. Starka [41, s. 317] spoznanie potreby dlhodobého plánovania sa datuje od začiatkov maďarského plánovaného hospodárstva, ktoré sa začalo rozvíjať od roku 1947. Na druhej strane, prvé praktické kroky dlhodobého plánovania v Maďarsku spadajú až do začiatku 60. rokov. Hoci oficiálny maďarský materiál predostretý na odbornom fóre OSN hodnotí skúsenosti MLR s dlhodobým plánovaním ako veľmi skromné [36, s. 153], priniesla maďarská prax niektoré zaujímavé poznatky a aj z metodického a teoretického hľadiska je maďarské dlhodobé plánovanie zaujímavé. Vedúca sila maďarskej spoločnosti — Maďarská socialistická robotnícka strana pokladá dlhodobé plánovanie za jeden z najdôležitejších nástrojov zvyšovania životnej úrovne ľudu, zvyšovania produktivity spoločenskej práce, všestrannej modernizácie výroby a hospodárstva a využívania potenciálnych možností maďarskej socialistickej spoločnosti.²

Teoretické základy dlhodobého plánovania v MLR

Jeden z popredných maďarských ekonómov R. Hoch hodnotí vo svojej stati [23] maďarskú odbornú literatúru o dlhodobom plánovaní ako chudobnú. Podobne hodnotia maďarskú literatúru o prognózovaní L. Besenyei, E. Gidaiová a E. Novákyová [9, s. 11]. Napriek tomu musíme konštatovať, že literatúra o dlhodobom plánovaní a prognózovaní v Maďarsku má úctyhodnú šírku a prináša aj viaceré originálne a podnetné

¹ V Ekonomickom časopise 1982, č. 9 uverejnil M. Buček štúdiu *Prognózovanie a dlhodobé plánovanie v NDR*. V predložennom článku podáme náčrt dlhodobého plánovania v ďalšej socialistickej krajine — MLR. Aj keď náš prehľad sa metodologicky do istej miery odlišuje od štúdie M. Bučeka, predsa umožňuje porovnať skúsenosti a náhľady z týchto dvoch socialistických štátov vo sfére dlhodobého plánovania a inšpirovať aj teóriu i prax dlhodobého plánovania v Československu.

² Tieto myšlienky vyzdvihol osobitne VIII. zjazd MSRS. Pozri Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, Kossúth 1963.

myšlienky a prístupy. Ide o literatúru, ktorá sa zaoberá explicitne dlhodobým plánovaním a o literatúru, ktorá skúma základné ekonomické otázky a dlhodobé súvislosti spoločensko-ekonomického rozvoja a na tomto základe sa vyslovuje — aspoň nepriamo — aj o otázkach dlhodobého plánovania. Touto druhou skupinou literatúry sa v ďalšom nebudeme zapodievať, poznamenávame aspoň toľko, že aj v MLR prináša cenné podnety a cenný myšlienkový materiál pre teóriu dlhodobého plánovania. Zo známejších maďarských ekonómov práce naznačeného zamerania publikovali napríklad T. I. Berend, A. Bródy, J. Hoós, F. Jánosy, J. Kornai, F. Kozma, R. Nyers, M. Tardos a iní. Literatúru venovanú čiastočne alebo úplne dlhodobému plánovaniu v explicitnom zmysle uvádzame v zozname literatúry, ktorý treba pokladať za výberový.

Pokúsme sa sformulovať základné črty myslenia o dlhodobom plánovaní a prognózovaní v MLR. Jedným zo základných myšlienkových zdrojov dlhodobého plánovania v MLR boli požiadavky a súvislosti *dlhodobého ekonomického rastu* a možno povedať, že dodnes je tento aspekt v popredí pozornosti [pozri napr. [5]]. V prvom období praktických krokov dlhodobého plánovania v Maďarsku (prvá polovica 60. rokov) sa dokonca vec formulovala ako „dlhodobé plánovanie ekonomického rastu“, o čom svedčí aj teoretická diskusia vo vedúcom maďarskom ekonomickom časopise *Közgazdasági Szemle* v rokoch 1965—1966 [pozri napr. [7]]. Tento časopis uverejnil v roku 1967 (v čísle 7, s. 1342—1382) maďarský preklad slávneho článku G. Feľdmana o teórii rastu národného dôchodku, čo do istej miery ovplyvnilo maďarské myslenie o dlhodobom plánovaní [pozri napr. [14, s. 115—126], [29, s. 75—81]]. Zameranie dlhodobého plánovania na otázky rastu makroekonomických agregátov typu národného dôchodku je zrejmé aj z práce A. Starka [41], s čím prirodzene súviselo aj skúmanie otázok miery akumulácie.

Na druhej strane, maďarskému mysleniu o dlhodobom plánovaní nemožno pripísať jednostrannú koncentráciu na otázku temp ekonomického rastu. Za kľúčovú otázku pokladali a pokladajú maďarskí ekonómovia *utváranie žiadúcej štruktúry hospodárstva*, plánovanie a formovanie určitej žiadúcej tzv. *spoločensko-ekonomickej situácie* v procese ekonomického rozvoja. Maďarské ekonomické myslenie — podobne ako v iných socialistických krajinách — jasne spoznalo, že požiadavky *investičného plánovania* presahujú nielen ročný, ale aj päťročný plánovací horizont, že veľké investície — ale aj štrukturálne súvislosti (vrátane nedostatkov) investičného procesu — majú svoje dlhodobé účinky, ktoré treba plánovite ovládať.³

Významnou črtou myslenia o dlhodobom plánovaní v MLR je *zahrnutie medzinárodných súvislostí* do dlhodobého plánovania. Na jednej strane ide o výraznú metodologickú pomôcku dlhodobého plánovania — o me-

³ A. Stark napríklad uvádza dlhodobé účinky investícií vynakladaných v rámci hospodárskej politiky „krajiny železa a ocele“ (päťdesiate roky), ako aj dlhodobé problémy zo zanedbania investícií do infraštruktúry [pozri [41, s. 314]].

tódu medzinárodného porovnávania. Maďarskí autori tvorivo aplikujú známy Marxov výrok, že priemyselne vyspelejšie krajiny ukazujú obraz budúcnosti priemyselne menej vyspelých krajín. Na základe porovnávania a kritickej analýzy vývinu spoločensko-ekonomických štruktúr vo vyspelých krajinách sa formulujú daktoré poznatky o smeroch dlhodobého rozvoja MLR. Na druhej strane, Maďarsko ako relatívne malá krajina s vysokým podielom zahraničného obchodu, resp. všeobecne vonkajších ekonomických vzťahov si v dlhodobom plánovaní musí všímať veľmi podrobne medzinárodné súvislosti ekonomického pohybu, základné vývojové tendencie svetovej ekonomiky, vedy a techniky, a prirodzene, najmä tie sféry svetovej ekonomiky a techniky, ktoré najintenzívnejšie ovplyvňujú maďarské národné hospodárstvo. Preto maďarskí ekonómovia vyzdvihujú v dlhodobom plánovaní práve spojitosti vnútornej ekonomiky a vonkajšieho sveta [pozri napr. [23; 38; 41, s. 339]].

Ďalšou črtou maďarského myslenia o dlhodobom plánovaní je spoznanie a rozvíjanie *dlhodobého plánovania životnej úrovne a socialistického spôsobu života* ako jeho dôležitých obsahových súčastí, ba ako dôležitej súčasti celkovej stratégie dlhodobého rozvoja [pozri napr. [15; 16; 40]]. K okruhu problémov dlhodobého plánovania životnej úrovne sa primykajú aj úvahy o spoločenskom plánovaní — napr. [19; 32; 42] — ktoré podľa argumentácie maďarských autorov môže byť len dlhodobým plánovaním.

Okrem zistenia, akceptovania a rozpracúvania dôležitosti *technického rozvoja* pre dlhodobé plánovanie⁴ sa v MLR značná pozornosť venuje základným predpokladom vedecko-technického rozvoja: *rozvíjaniu školstva a rozvíjaniu vedy a výskumu* [pozri napr. [8; 10; 14; 28, 33]]. Maďarsko má vypracovaný a schválený štátny dlhodobý plán vedeckého výskumu na roky 1971—1985.

O inštitucionalizácii dlhodobého plánovania ešte budeme hovoriť, na tomto mieste však chceme aspoň spomenúť, že inštitucionálne usporiadanie maďarského dlhodobého plánovania je do značnej miery špecifické a originálne. Osobitne treba vyzdvihnúť akúsi „personálnu úniu“ teoretikov a praktikov dlhodobého plánovania.⁵

Ostatnú črtu maďarského myslenia o dlhodobom plánovaní, ktorú chceme spomenúť, je *chápanie charakteru dlhodobého plánu a jeho koncepcie*. Hoci, pravdaže, na túto otázku jestvuje v MLR pestrosť názorov, predsa možno niektoré základné myšlienky zovšeobecniť:

⁴ Pozri oficiálnu štúdiu [36], ale aj mnohé iné práce maďarských autorov.

⁵ Viacero významných predstaviteľov myslenia o dlhodobom plánovaní v Maďarsku sú z radov profesionálnych praktikov plánovania a dlhodobého plánovania — ide predovšetkým o M. Augustinovicsovú, Á. Balassu, J. Drecina a I. Hetényiho [pozri napríklad štúdie [3; 4; 5; 7; 8; 12; 21; 22]]. Ale aj mnohí výskumní a vedecko-pedagogickí pracovníci zaoberajúci sa dlhodobým plánovaním sa aktívne zúčastňovali a zúčastňujú na tvorbe dlhodobých plánov. Ide najmä o G. Bágera, Gy. Cukora, I. Frissa, O. Gadóa, A. Hajnala, R. Hocha, J. Kovácsa, G. Kovácsa, T. Morvu, A. Starka, A. Schmidta, J. Wilcseka a iných.

— dlhodobý plán utvára základné východisko strednodobého plánu, ale jeho charakter je ostro odlišný, aplikovanie metodológie strednodobého plánovania na dlhodobé plánovanie vedie k neúspechom; dlhodobý plán nemôže byť v tom zmysle a v takej miere komplexný, ako je päťročný plán, musí sa sústreďovať na najdôležitejšie dlhodobé smery a tendencie rozvoja;

— otvorený charakter dlhodobého plánu — musia sa v ňom robiť zmeny v súlade so zmenou objektívnych podmienok a okolností;

— v dlhodobom pláne hrajú veľkú úlohu spoločenské ciele, vrátane vyrovnávania podmienok rozvoja v oblastiach;

— rozvojové akcie dlhodobého plánu je potrebné zahrnúť do strednodobých plánov, a prípadne ich realizáciu riešiť aj na základe programov;

— základňou dlhodobého plánu je centrálna koncepcia rozvoja, ktorá je zároveň jedným z najdôležitejších produktov (výsledkov) dlhodobého plánovania; bez celkovej koncepcie, na základe odvetvového alebo iného čiastkového prístupu nemožno vypracovať kvalitný dlhodobý plán; koncepcia sa má teda tvoriť centrálnne na základe analýzy a syntézy celospoločenských a celohospodárskych väzieb, súvislostí a záujmov, má sa rozčleňovať na koncepcie podsystémov a nie skladať z nich (nemá z nich vychádzať ako zo svojho primárneho východiska).

2. Základná charakteristika doterajších dlhodobých plánov a ich cieľov v MLR. Metódy dlhodobého plánovania

Prvý dlhodobý plán MLR

Bol vypracovaný v rokoch 1960—1963 na dvadsaťročné obdobie 1961—1980. Na vypracovaní plánu sa zúčastnilo asi 1500 odborníkov začlenených do 18 odborných komisií. Spracovalo sa asi 500 technicko-ekonomických štúdií. V Maďarsku bola v tom čase ekonomika a spoločnosť už skonsolidovaná po kontrarevolučných udalostiach v roku 1956, výsledky plnenia druhého trojročného plánu rozvoja národného hospodárstva (1958—1960) boli veľmi úspešné a prišlo sa k hospodárskemu rozvoju v rámci druhého päťročného plánu 1961—1965.

VIII. zjazd MSRS roku 1963 takto charakterizoval hlavné črty dlhodobého plánu na roky 1961—1980: „Podľa tohto plánu sa národný dôchodok v roku 1980 v porovnaní s dnešným zoštvornásobí, priemyselná produkcia sa aspoň spätnásobí, poľnohospodárska produkcia sa zase zvýši 2 až 2,5-krát. Dvadsaťročný plán vytyčuje ako svoj cieľ, aby sa spotreba zvýšila 3,5-krát a aby každá rodina mala samostatný a moderný byt. Všetko toto chceme dosiahnuť tak, aby sa pri raste produktivity práce a pri technickom rozvoji dosiahlo aj podstatné skrátenie pracovného času.“⁶ Plán rátať s rýchlym, 7 % priemerným ročným rastom národného dôchodku, a 6,5 % priemerným ročným rastom spotreby. V oblasti štruktúrnych zmien si vytýčil za cieľ rýchly rast výroby náročných

⁶ AZ MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, Kossuth 1963, s. 52.

výrobných spojovacej a prístrojovej techniky, rýchly rast farmaceutického a chemického priemyslu. Na druhej strane mal klesnúť podiel banského, hutného, energetického, ťažkého a potravinárskeho priemyslu. Na zabezpečenie tohto priemyselného rozvoja, kladúceho vysoké nároky na kvalifikáciu kádrov, mal sa zvýšiť počet inžinierov 3-krát a technikov 4-krát. Mal sa — aj v investičnej oblasti — podporiť rozvoj nevýrobných odvetví.

Podľa I. Frissa [14] základným nedostatkom vypracúvania tohto dlhodobého plánu bol odvetvový prístup a absencia celkovej koncepcie. Napriek tomu podľa A. Starka [41] viaceré smery rozvoja načrtol tento plán správne.

Druhý dlhodobý plán MER

V rokoch 1967—1973 sa spracoval druhý dlhodobý 15-ročný národohospodársky plán na roky 1971—1985. Okrem účasti aparátu Plánovacieho úradu⁷ boli do plánovacích prác opäť zapojené široké kruhy odborníkov — ich počet sa odhaduje na 1500—2000 a pripravili okolo 350 štúdií. Pracovali celkom v deviatich komisiách. Sedem komisií dlhodobého plánovania bolo špecializovaných. Išlo o komisie pre dlhodobé plánovanie pracovných síl a životnej úrovne, oblastnú alokáciu výrobných síl, priemyselný rozvoj, rozvoj poľnohospodárstva a potravinárskeho priemyslu, rozvoj stavebníctva a priemyslu stavebných hmôt, rozvoj dopravy a spojov, vonkajšie ekonomické vzťahy. Ôsma komisia, tzv. Ekonomická komisia mala syntetizačné a metodologické úlohy. A napokon, predsedovia týchto ôsmich komisií vedno s doktorými vedúcimi ekonómami-teoretikmi a vedúcimi osobnosťami hospodárskeho života vytvorili deviaty, tzv. Poradný výbor na čele s predsedom Plánovacieho úradu.

Práce na dlhodobom pláne neboli finalizované do podoby nejakého uzavretého plánu. Predsa však viaceré smery rozvoja dlhodobého plánu sa rozpracovali. Poznamenávame ešte, že plán sa rodil v období začatia a rozvíjania maďarskej ekonomickej reformy, čo posilnilo akcent na hľadanie možností zlepšovania parametrov efektívnosti v dlhodobom časovom horizonte.

Naďalej sa plánovalo posilňovanie chemického priemyslu. Podiel chemického priemyslu na spoločenskom produkte priemyselných odvetví mal vzrásť z 10 % roku 1970 na 15 % roku 1985. Takisto sa mal preferovať rozvoj strojárstva, osobitne odbor prístrojovej a spojovacej techniky. Priemyselná výroba mala rásť ročne o 6—7 %, pri ročnom prírastku pracovných síl menšom ako 1 %, Podobne intenzívnym spôsobom sa malo vyvíjať poľnohospodárstvo. Pri poklese výmery poľnohospodárskej pôdy mala poľnohospodárska produkcia rásť ročne o 2,5—3 %.

Pokračovať mali aj tendencie vo vývoji štruktúry zamestnanosti. Roku 1985

⁷ V MER sa inštitúcia obdobná ako je naša ŠPK nazýva Plánovací úrad (Terhivatal), resp. Štátny plánovací úrad (Országos Terhivatal).

malo podľa plánu v terciárnom sektore pracovať 38–41 % zárobkovo činných osôb.

Je pozoruhodné, že hoci sa tento dlhodobý plán pripravoval ešte pred „cenovým výbuchom“ na svetovom trhu, zdôrazňovala sa už vtedy nevyhnutnosť zvyšovania efektívnosti vonkajších ekonomických vzťahov (ale aj celého reprodukčného procesu) pre ďalšie rozvíjanie životnej úrovne. Nezanedbateľná práca sa vykonala vo výskume a vytyčovaní cieľov rozvoja životnej úrovne (socialistického spôsobu života), v skúmaní a dosahovaní ich konzistencie, systémovosti, ich spätosti s podmienkami hospodárskeho rozvoja.

Tretí dlhodobý plán MLR

Podľa informácie publikovanej v článku predsedu Plánovacieho úradu MLR L. Faluvégho [13] v súčasnosti sa pracuje na dlhodobom národohospodárskom pláne MLR do roku 2000. V tejto plánovacej práci majú veľký podiel vedeckovýskumní pracovníci, ktorí v spolupráci s hospodárskymi odborníkmi hľadajú prekážky aj hybné sily dlhodobého spoločensko-ekonomického rozvoja. Podľa Faluvégho sa pripravujú prognózy očakávaného vývinu svetového hospodárstva, ďalej prognózy o základných prvkoch hospodárskej štruktúry MLR, o spoločenských vzťahoch a o modeli spôsobu života. Predpokladá sa, že dlhodobý plán sa podrobne otestuje nielen na základe analýzy minulého vývoja, ale aj neskôr — na základe analýzy vývoja v rokoch 1981–1985.

Ukazuje sa, že v najnovšom vývoji dlhodobého plánovania v MLR dochádza k jeho tesnejšiemu a intenzívnejšiemu prepojeniu s dlhodobým prognózovaním [9; 27; 31; 37; 40]. V dlhodobom prognózovaní sa okrem spomenutých oblastí života spoločnosti akcentujú prognózy surovín, energie, vody a iných primárnych zdrojov.

K dlhodobému plánovaniu cieľov rozvoja

Podstatnou zložkou maďarského dlhodobého plánovania je plánovanie cieľov rozvoja. Celkove možno túto oblasť dlhodobého plánovania v MLR charakterizovať takto: Zásadné ciele rozvoja predchádzajú proces dlhodobého plánovania⁸ a sú obsiahnuté v uzneseniach a rozhodnutiach najvyšších straníckych a vládnych orgánov. V procese dlhodobého plánovania sa tieto ciele všestranne skúmajú na základe reálnych ekonomických možností a tak sa konkretizujú čo do štruktúry, lehôt, ale sa aj obohacujú a rozvíjajú. Maďarskí ekonómovia často zdôrazňujú, že variantný charakter dlhodobého plánovania, ako aj podstata rozhodovania

⁸ Máme na mysli vlastný proces dlhodobého plánovania tak ako je inštitucionalizovaný v praxi. V širšom zmysle by, pravdaže, bolo možné začleniť do procesu dlhodobého plánovania aj tvorbu cieľov v najvyšších straníckych a štátnych inštitúciách.

o zameraní a proporciách spoločenského rozvoja spôsobuje, že je potrebné v tomto procese kombinovať vedecké hľadanie možností a rámcov rozvoja s politickým rozhodovaním o jeho smere a štruktúre. Vo vzťahu k cieľom spoločensko-ekonomického rozvoja to znamená, že aj v procese konkretizácie cieľov nie je možné všetko riešiť na základe výpočtov a vedeckých úvah, potrebné sú aj politické rozhodnutia.

Metódy aplikované v dlhodobom plánovaní

Napriek vcelku skromným doterajším výsledkom dlhodobého plánovania a prognózovania v MLR register používaných metód je pomerne bohatý.

V *prognózovaní*, ako nás o tom informuje publikácia [9] sa používa alebo aspoň pripravuje na použitie celý vejár prognostických metód od štatisticko-extrapolačných cez expertné až po modelové a systémové metódy.

V dlhodobom *plánovaní cieľov* rozvoja sa používajú predovšetkým expertné metódy, kvalitatívna analýza a neformalizované, teoreticky podložené úvahy o smeroch a súvislostiach spoločensko-ekonomického rozvoja. Pri konkretizácii cieľov rozvoja sa používajú mnohé pomocné výpočty a ekonomicko-matematické modely.

V ostatných častiach dlhodobého plánovania sa v pomerne veľkej miere popri expertných metódach a neformalizovanej, alebo len čiastočne formalizovanej analýze⁹ využívajú aj formalizované ekonomicko-matematické metódy a modely. Medzi priekopníčky týchto metód v dlhodobom plánovaní patrí M. Augustinovicsová s kolektívom spolupracovníkov (pozri [1; 2; 3; 4; 5]). Matematické metódy a modely (napr. Harrodov — Domarov model ekonomického rastu, jeho modifikácie, model medzi-odvetvových vzťahov s rôznymi metódami oživovania štruktúrnych koeficientov a i.) sa používajú na *variantné* prepočty rôznych trajektórií a štruktúr rozvoja. Tieto výpočty umožňujú podľa maďarských odborníkov odhaliť rôzne súvislosti dlhodobého ekonomického rastu a rozvoja a v tomto zmysle sú nástrojom dlhodobého plánovania.

3. Programy dlhodobého rozvoja v MLR

V maďarskej plánovacej praxi sa sformovali tzv. *centrálne rozvojové programy*, ktoré v podmienkach maďarskej reformy — široko využívajúcej nepriame nástroje riadenia a aspoň formálne konzekventne likvidujúcej rozpis plánu zhora nadol — sú jednou z najdôležitejších foriem priamych rozhodnutí národohospodárskeho plánu.

Centrálne rozvojové programy (CRP) sa spracúvajú v rámci tzv. problémového plánovania, na vyriešenie určitého komplexného národohos-

⁹ Ide najmä o prístup syntetizujúcej ekonomickej „kritiky“ (vyhodnocovania) technicko-ekonomických trendov a koncepcií.

podárskeho medziodvetvového problému, zahrňujúceho sféru výroby aj spotreby. Rodia sa v procese dlhodobého plánovania, pričom pri ich vypracovaní majú rozhodujúci podiel centrálna odvetvové plánovacie orgány, prípadne aj veľké podniky a združenia.

Východiskom CRP sú technicko-ekonomické koncepcie, a to tie, ktoré sú z hľadiska rozvoja národohospodárskej štruktúry najdôležitejšie. Ide o také koncepcie, ktorých realizácia podstatne ovplyvňuje štruktúru a tempo rastu spoločenskej výroby, ktoré majú všeobecne dlhší časový horizont realizácie ako 5 rokov, a riadenie realizácie ktorých vyžaduje širokú a tesnú centrálnu koordináciu a značné centrálna zdroje. Cieľmi CRP bývajú:

- zladený rozvoj viacerých odvetví,
- zrýchlený rozvoj určitého odvetvia, ak tento rozvoj kladie zložité požiadavky na štrukturálne prispôbovanie iných odvetví a odborov,
- prednostný rozvoj určitej oblasti štátu.

V rámci vypracúvania dlhodobého plánu sa vyberajú ciele CRP, ide najmä o ciele vyžadujúce dlhodobosť realizácie.

Zložitý je problém zladovania CRP s päťročnými národohospodárskymi plánmi. Pretože ciele CRP prevyšujú päťročný časový horizont, platí princíp, že pri zostavovaní päťročného plánu musia mať schválené programy — ich ciele aj prostriedky potrebné na realizáciu týchto cieľov — prednostné postavenie. Ale na druhej strane, pretože zdroje použiteľné na realizáciu programu možno určiť až na základe preskúmania všetkých súvislostí päťročného plánu, predsa má — podľa maďarských ekonómov — v určení tempa uskutočňovania programu určujúce postavenie päťročný plán, ktorý môže rozhodnúť o zrýchlenom alebo spomalenom tempe realizácie programu. Takisto aj prioritu cieľov programu nemožno chápať strnulo: pri veľkej zmene určitých podmienok a okolností je zdôvodnené modifikovať aj hlavné ciele programov.

Hoci sú CRP dôležité a vhodné na zabezpečovanie určitých cieľov, podľa maďarských skúseností nemôžu sa stať v plánovacej praxi všeobecným nástrojom riešenia problémov rozvoja, nemôžu vyčerpávať komplexne všetky úseky a problémy spoločenského rozvoja. Ich prioritné zabezpečenie by bolo nemožné pri ich prílišnom rozšírení. Preto pre maďarské podmienky sa vytyčuje požiadavka, aby počet programov bol nízky (5–6 programov) a zameriaval sa naozaj iba na najdôležitejšie problémové okruhy rozvoja.

Maďarskí ekonómovia teoreticky uvažujú aj o iných typoch programov ako sú CRP, v praxi sa však vykryštalizovali predovšetkým centrálna rozvojové programy, ich praktické výsledky hodnotia maďarskí ekonómovia ako vcelku úspešné.

V šiestej päťročnici [pozri [20, s. 6–8]] pokračujú niektoré CRP zo štvrtej a piatej päťročnice a začínajú sa niektoré nové CRP. K pokračujúcim programom patria:

- CRP petrochémie, CRP výpočtovej techniky, CRP hliníkového priemyslu. K novým programom patria:
 - CRP výroby liečiv a prostriedkov na ochranu rastlín (ide o CRP so silne exportným zameraním),
 - CRP elektronického priemyslu (ide o úplné preformulovanie staršieho programu, ktorý teraz zahŕňa prioritný rozvoj výroby elektronických a mikroelektronických náhradných dielov s medzinárodnou spoluprácou).¹⁰
- Okrem uvedených CRP sa rozpracúvajú ďalšie vládne programy:
- program hospodárneho využitia domáceho drevného bohatstva,
 - program využitia odpadkov a druhotných surovín (ráta sa s 25 % rastom znovupoužitia druhotných surovín, najmä papiera, opotrebeného oleja, farebných kovov a plastických hmôt),
 - program hospodárenia s energiou (celková spotreba energie v päťročnom období nemá vzrásť viac ako o 10 %),
 - program úspor v nevýrobnej sfére.
- Do určitej miery charakter programu má aj úsilie o lepšie využitie biologického potenciálu rastlín a zvierat v poľnohospodárstve.

4. Syntéza a inštitucionálne zabezpečenie dlhodobého plánovania v MLR¹¹

Miesto dlhodobého plánovania v systéme národohospodárskeho plánovania

Základom terajšej právnej úpravy plánovania v MLR je Zákon o národohospodárskom plánovaní platný od 1. 1. 1973¹² a naň nadväzujúce vykonávacie predpisy Rady ministrov MLR.¹³

Zákon o národohospodárskom plánovaní (v ďalšom Zákon) odvolávajú sa na Ústavu MLR konštatuje, že hospodársky život MLR určuje národohospodársky plán. Od víťazstva robotníckej moci sa dokázalo, že socialistické plánované hospodárstvo — opierajúc sa o skúsenosti bratských socialistických krajín — zabezpečuje rýchly rozvoj a posilňovanie maďarskej ekonomiky, výstavbu základov socializmu a sústavné zvyšovanie životnej úrovne ľudu.

§ 6 sa zaoberá dlhodobým plánovaním, preto podávame jeho doslovný preklad:

„(1) Dlhodobý národohospodársky plán obsahuje zámery dotýkajúce sa najdôležitejších spoločenských a ekonomických procesov a dlhodobé sa uskutočňujúce ciele a úlohy.

(2) Dlhodobý národohospodársky plán určuje zameranie rozhodnutí dlhodobého charakteru a takých spoločensko-ekonomických úloh strednodobého plánu, ktoré je účelné určiť na základe podmienok a požiadaviek dlhodobého vývinu.“

¹⁰ F. Havasi v citovanej stati [20] zdôrazňuje veľkú úlohu výskumu a vývoja v týchto programoch, ktorý má funkciu základného predpokladu ich realizácie.

¹¹ Doktoré tézy o inštitucionálnom zabezpečení dlhodobého plánovania sme už uviedli.

¹² Magyar Közlöny, 1972, č. 104, 1972, évi VII. törvény a népgazdasági tervezésről.

¹³ Minisztertanácsi határozatok 1972, s. 772–773.

K tomuto paragrafu Zákona uvádzajú vykonávacie predpisy Rady ministrov toto:

„Dlhodobý národohospodársky plán predurčuje spoločensko-ekonomické ciele na rozširovanie výroby, technického rozvoja, medzinárodných ekonomických vzťahov, na zlepšovanie životných podmienok obyvateľstva a vo sfére politiky oblastného rozvoja.

Okruchy otázok zahrnutých do dlhodobého národohospodárskeho plánu určí Rada ministrov na základe návrhu, ktorý predloží predseda Štátneho plánovacieho úradu pri začatí vypracovania jednotlivých dlhodobých plánov.

V súlade s dlhodobým národohospodárskym plánom sa pripravuje — v samostatnej forme vypracovaný a na to isté obdobie sa vzťahujúci — štátny dlhodobý plán vedeckého výskumu, ktorý zahŕňa najdôležitejšie dlhodobé sa realizujúce smernice Rady ministrov o vednej politike a určuje štátne organizované prioritné výskumné úlohy.“

Vo vykonávacích predpisoch k Zákonomu je tiež stanovené, že strednodobý národohospodársky plán obsahuje ciele, náklady rozvoja a iné realizačné nástroje centrálnych rozvojových programov.¹⁴

Pre naše ciele sú zaujímavé ešte §§ 10 a 12 Zákona. § 10 hovorí, že národohospodársky plán obsahuje analýzu vývinu národného hospodárstva, projekcie a prognózy objektívnych požiadaviek a procesov ekonomického vývinu a jeho podstatných vnútorných a vonkajších podmienok, ako aj odhalenie možných rozvojových smerov. V § 12 sa zase píše, že na zdôvodnenie národohospodárskych plánov vychádzajú plánovacie inštitúcie z hospodársko-politických cieľov, z plánov prijatých na dlhšie obdobie, zo skúmania ekonomického vývoja, hospodárskych možností a socialistických tovarovo-peňažných vzťahov, ako aj z prognóz vplyvujúcich faktorov. Plánovacie inštitúcie sa opierajú o výsledky vedeckého výskumu, o návrhy a analýzy oblastných orgánov, hospodárskych organizácií a iných inštitúcií a o koncepciu oblastného rozvoja.

Štátny dlhodobý plán vedeckého výskumu

Je zaujímavé, že najpevnejšiu formu v rámci dlhodobého plánu má Štátny dlhodobý plán vedeckého výskumu (ŠDPVV), ktorý sme už stručne spomenuli. Bol vypracovaný na roky 1971—1985 a bol publikovaný vo forme uznesenia Rady ministrov MLR.¹⁵

Prvá kapitola ŠDPVV sa zaoberá smernicami vednej politiky. Vedecký výskum má predovšetkým:

1. Napomáhať vyriešenie konkrétnych a aktuálnych hospodárskych a spoločenských úloh.
2. Na druhej strane, v tesnej jednote s požiadavkami vyplývajúcimi z vnútorného vývoja vied venovať pozornosť dlhodobým cieľom, pripravovať ich vytýčenie aj riešenie.

V tejto súvislosti sa vyzdvihuje aj účasť spoločenských vied na riešení otázok rozvoja socialistickej spoločnosti.

¹⁴ Obsahuje, pravdaže, aj iné zložky, táto zložka sa však uvádza na prvom mieste.

¹⁵ Minisztertanácsi határozatok 1972, s. 753—764. Neskôr bol tento plán predĺžený do roku 1990.

V ďalšej časti tejto kapitoly sa plán zaoberá zabezpečením slobody vedeckého bádania. Rada ministrov bude podľa tohto plánu podporovať vedecké diskusie a uznávať právo vedeckých pracovníkov, aby na zodpovedajúcich fórach slobodne vyjadrovali svoje vedecké presvedčenie, utvárali vlastné metódy vedeckej práce, ale súčasne očakáva od vedeckých pracovníkov zaangažovanosť za socializmus a spoločenský pokrok. Podľa zákona sa bude podporovať súčasná existencia viacerých vedeckých škôl a ich súťaženie. Vytyčuje sa princíp rotácie vedúcich kádrov vedeckých inštitúcií a zamedzenie monopolov jednotlivých osôb vo vede a neprípustnosť toho, aby jedna osoba zastávala viac vedúcich funkcií vo vede.

Dôležitý je oddiel venovaný rozvíjaniu vedecko-výskumnej základne. Má sa formovať tak, aby umožnila:

- tesné sledovanie pokroku svetovej vedy a využitie najlepších zahraničných vedeckých poznatkov,
- v niektorých vedných disciplínach dosiahnutie vedeckých výsledkov na svetovej úrovni,
- na základe zovšeobecnenia domácich a medzinárodných skúseností výstavby socializmu poskytovať teoretickú a metodologickú pomoc pri vytyčovaní a uskutočňovaní úloh ďalšieho spoločenského rozvoja,
- účinne slúžiť rozvoju vedeckého myslenia, rastu technickej kultúry, modernizácii školstva a vzdelávania.

Podľa zákona sa má zvýšiť podiel aplikovaného výskumu a vývoja na celkových výdavkoch na výskum, pričom sa však majú absolútne zvyšovať výdavky i na základný výskum. V súlade s maďarskými potrebami a podmienkami sa zdôrazňuje, že im zodpovedajú stredné a malé vedecké ústavy, uvádza sa však aj, v ktorých prípadoch sú potrebné veľké vedecko-výskumné ústavy. Formuluje sa aj požiadavka podpory vedeckých centier na vidieku v záujme lepšieho priestorového rozmiestnenia vedecko-výskumných inštitúcií.

V ďalšej časti sa plán zaoberá výchovou vedeckých pracovníkov a v tejto súvislosti žiada ich vyššie morálne a hmotné ocenenie v závislosti od výsledkov vedecko-výskumnej práce.

Časť o systéme materiálo-finančného zabezpečenia výskumu konštatuje, že v poslednom desaťročí tempo rastu výdavkov na výskum a vývoj bolo dvakrát rýchlejšie ako tempo rastu národného dôchodku. Táto tendencia bude pokračovať. Aj v budúcnosti sa budú výdavky na výskum a vývoj financovať hlavne zo štátneho rozpočtu a z fondu technického rozvoja. Treba však podnecovať podniky, aby financovali technický rozvoj aj nad rámec fondu technického rozvoja.

V časti o medzinárodných vedeckých vzťahoch sa zdôrazňuje potreba skončovať s politikou autarkie a pestovať aktívnejšiu duchovnú exportnú a importnú politiku. Formulujú sa zásady prednostného rozvoja vedeckých vzťahov k iným socialistickým krajinám (predovšetkým k ZSSR a ku krajinám RVHP, ďalej k nesocialistickým, a osobitne k rozvojovým krajinám).

Pokiaľ ide o rozvoj systému riadenia výskumu, v pláne sa konštatuje, že účinný systém riadenia sa už sformoval, treba ho však ďalej rozvíjať. Vedúcu úlohu má Maďarská akadémia vied a Štátny výbor pre technický rozvoj, v druhom rade ministerstvá a iné centrálné orgány moci. Vytyčuje sa požiadavka rozvinúť dva typy vzťahov vo výskume a vývoji:

— bezprostredné vzťahy výskumno-vývojových inštitúcií a organizácií používajúcich výsledky výskumu a vývoja,

— komplexné vzťahy potrebné na pestovanie multidisciplinárnych oblastí výskumu.

V druhej kapitole plánu sú obsiahnuté tzv. Celoštátne hlavné smery výskumu a cieľové programy výskumu. Ich vytyčovanie vychádza z potreby diferencovaného rozvoja v oblasti výskumu. Aj keď väčšinu výskumných úloh je najlepšie určiť na základe interakcie používateľov výsledkov výskumu a výskumníkov, jestvujú aj také komplexné úlohy, ktoré sú pre celkový rozvoj spoločnosti najdôležitejšie a ktoré je vhodné, ak ich určí — v malom počte — Rada ministrov tak, aby nepresiahla štvrtinu až tretinu výskumných a vývojových kapacít krajiny. V tejto súvislosti sa rozlišujú celoštátne hlavné smery výskumu, ktoré slúžia na dosiahnutie širších spoločenských, politických, kultúrnych, zdravotníckych a vedeckých cieľov, na druhej strane zasa celoštátne cieľové programy výskumu, ktoré slúžia bezprostredne cieľom materiálnej výroby. Obidva typy týchto výskumných a vývojových úloh konkretizujú príslušné ministerstvá a iné centrálné orgány.

Uvedme teraz jednotlivé celoštátne hlavné smery výskumu zahrnuté do ŠDPVV:

1. Výskum tuhých telies
2. Mechanizmus regulácie životných procesov
3. Komplexné vedecké skúmanie rozvoja štátnej správy
4. Socialistický podnik
5. Výskum biologicky aktívnych zlúčenín
6. Rozvoj vzdelávania
7. Vedecké zdôvodnenie ďalšieho rozvoja hospodárskej politiky.

Do okruhu celoštátnych cieľových programov výskumu patria:

1. Cieľový program výskumu nadväzujúci na centrálny rozvojový program (CRP) hliníkového priemyslu
2. Cieľový program výskumu nadväzujúci na CRP petrochémie
3. Cieľový program výskumu nadväzujúci na CRP výpočtovej techniky
4. Cieľový program výskumu nadväzujúci na CRP výstavby na báze ľahkých stavebných hmôt
5. Ochrana životného prostredia
6. Výskum a vývoj výroby strojov
7. Výskum a vývoj elektronických náhradných dielov
8. Výskum a vývoj spojovacích systémov a zariadení
9. Stupňovanie úrodnosti pôdy predovšetkým na základe nových smerov riešenia
10. Rozvoj výroby mäsa
11. Nové smery rozširovania sortimentu potravín, ich spracovania a skladovania.

Záver

Záverom niekoľko úvah o otázke tzv. hierarchických úrovní dlhodobého plánovania v MLR. Treba povedať, že do centrálného plánovania všeobecne a do centrálného dlhodobého plánovania zvlášť sa zapájajú

v relatívne dosť veľkej miere aj dôležité podniky a združenia. Dlhodobým plánovaním svojho oblastného rozvoja sa zaoberajú oblastné orgány a oblastné výskumné a vývojové inštitúcie (pozri napr. [17]). Pokiaľ ide o podnikové dlhodobé plánovanie, jeho potreba — aspoň pre väčšie podniky — sa zdôrazňuje už od začiatku rozvíjania ekonomickej reformy [43]. V Maďarsku boli publikované kvalitné práce o dlhodobom plánovaní v podnikoch ([24, 25, 34], čiastočne aj [26]), ako aj o organizácii podnikov vrátane aspektu dlhodobého plánovania [35]. Situáciu možno celkove posúdiť tak, že na úrovni podnikov sa do určitej miery dlhodobo plánuje, rozvíja sa úspešne aj spolupráca podnikov s plánovacím centrom, avšak hlbšie a komplexnejšie analýzy skutočného obrazu dlhodobého plánovania na mikroúrovni chýbajú.

Za najdôležitejšiu črtu maďarského systému dlhodobého plánovania pokladáme to, že v komisiách dlhodobého plánovania sa vytvoril a do istej miery už úspešne fungoval orgán, resp. inštitucionálna pôda, na ktorej dochádzalo k zrážkam názorov a záujmov, dotýkajúcich sa dlhodobého spoločensko-ekonomického rozvoja. Veľmi cenná skúsenosť z MLR je aj tá, že do procesu tvorby dlhodobého plánu možno a treba zapojiť najlepších odborníkov krajiny, a osobitne najlepších vedeckých pracovníkov (táto prax sa výrazne uplatňuje aj v ZSSR). Donedávna bola s dlhodobým plánovaním slabšie prepojená prognostická činnosť. Koncom 70. rokov však nastáva v tomto ohľade zmena a vo väčšej miere sa uvažuje o tesnej spojitosti vypracúvania prognóz a dlhodobého plánovania (pozri najmä [31, 37]). Za veľmi zaujímavý poznatok maďarského dlhodobého plánovania považujeme skúsenosti zo zamedzovania nežiadúceho vplyvu parciálnych a partikulárnych záujmov a koncepcií v dlhodobom plánovaní, ktoré sformuloval R. Hoch v štúdiu [23]. Vychádza z potreby zaistenia priority celospoločenských záujmov a centrálnej koncepcie rozvoja. V tejto súvislosti hovorí, že úspešná bola práca tých komisií dlhodobého plánovania v MLR, ktoré koordinoval a inšpiroval centrálny plánovací orgán a ktoré pracovali v iteratívnom režime s aparátom tohto orgánu.¹⁶ Naopak, nevelmi úspešné boli výsledky práce komisií, ktoré „držali v rukách“ odvetvové ministerstvá. Odstránenie zo spoločenského hľadiska nežiadúcich vplyvov parciálnych a partikulárnych záujmov je o to dôležitejšie, že jednou zo základných úloh dlhodobého plánovania je vypracovanie princípov hierarchizácie úloh a faktorov dlhodobého rozvoja, kde vedie k cieľu (k správne mu riešeniu) jedine celospoločenská racionalita, nie racionalita z hľadiska subsystémov spoločnosti.

¹⁶ Ide najmä o odbor dlhodobého plánovania Štátneho plánovacieho úradu MER.

Literatúra

- [1] AUGUSTINOVICSOVÁ, M.: A hosszú távú tervezés módszertanához. Közgazdasági Szemle, 16, 1969, č. 10, s. 1168–1178.
- [2] AUGUSTINOVICSOVÁ, M.: A hosszú távú tervezés kvantifikálásáról. Közgazdasági Szemle, 16, 1969, č. 11, s. 1269–1281.
- [3] AUGUSTINOVICSOVÁ, M.: Kvantitatív szintézis a távlati tervezésben. Közgazdasági Szemle, 24, 1977, č. 7–8.
- [4] AUGUSTINOVICSOVÁ, M.: (red.): Népgazdasági modellek a távlati tervezésben. Budapest, KJK 1979, s. 448.
- [5] AUGUSTINOVICSOVÁ, M.: A gazdasági növekedés üteme Magyarországon 1950–2000 között. Közgazdasági Szemle, 28, 1981, č. 5, s. 523–539.
- [6] BÁGER, G. — HAJNAL, A.: A terv és a tervezés növekvő komplexitása. Közgazdasági Szemle, 22, 1975, č. 4 a č. 5, s. 417–438 a 521–539.
- [7] BALASSA, Á.: A távlati tervezés problémáinak vitájához. Közgazdasági Szemle, 13, 1966, č. 1.
- [8] BALASSA, Á.: A magyar népgazdaság tervezésének elvi alapjai I.—III. Budapest, OT 1977, s. 462.
- [9] BESENYEI, L. — GIDAIOVÁ, E. — NOVÁKYOVÁ, E.: Jövőkutatás, előrejelzés a gyakorlatban. Budapest, KJK 1977.
- [10] CRAVERO, R.: A népgazdaság munkaerősükséglete és az oktatás távlati fejlesztése. Társadalmi Szemle, 32, 1977, č. 5, s. 79–87.
- [11] CUKOR, G.: A hosszú távú tervezés az iparban. Budapest, Akadémiai Kiadó 1971.
- [12] DREČIN, J.: A gazdasági szerkezet kérdései a távlati gazdaságpolitika tervezésének homlokterében. Társadalmi Szemle, 32, 1977, č. 4, s. 32–41.
- [13] FALUVÉGI, L.: A VI. ötéves tervet formáló szándékok, viták és tapasztalatok. Gazdaság 15, 1981, č. 1, s. 7–31.
- [14] FRISS, I.: Economic Laws, Policy, Planning. Budapest, Akadémiai Kiadó 1971, 160 s.
- [15] GADÓ, O. — HOCH, R. — HUSZÁR, I. — KOVÁCS, J. — TÍMÁR, J.: A munkaerő és az életszínvonal távlati tervezésnek alapkérdései. Közgazdasági Szemle, 19, 1972, č. 4, s. 404–416.
- [16] GANCZER, S.: Tervgazdálkodásunk időszerű kérdései. Budapest, KJK 1973.
- [17] GÁSPÁROVÁ, L.: Gondolatok a megyei hosszú távú területfejlesztési tervek követelményrendszeréről. Egyetemi Szemle, 2, 1980, č. 2, s. 99–107.
- [18] GIDAIOVÁ, E.: Mi a jövőkutatás? Budapest, Kossuth 1974.
- [19] HAJNAL, A.: Vázlatok a társadalomtervező rendszerről I.—IV. Budapest, OTTI, 1979, 55 + 270 + 41 + 45 s.
- [20] HAVASI, F.: A népgazdaság fejlesztésének VI. ötéves terve. Társadalmi Szemle, 35, 1980, č. 12, s. 3–17.
- [21] HETÉNYI, I.: A hosszú távú tervezés kérdéseire. Társadalmi Szemle, 25, 1970, č. 10, s. 12–24.
- [22] HETÉNYI, I.: A társadalmi fejlődés és a hosszú távú népgazdasági tervezés kapcsolatáról. Társadalmi Szemle, 30, 1975, č. 3, s. 21–32.
- [23] HOCH, R.: A hosszú távú tervezésről. Közgazdasági Szemle, 26, 1979, č. 10, s. 1153–1174.
- [24] HORVÁTH, L.: A vállalat távlati terve. Időhorizontok, ciklusok, stratégia. Budapest, KJK 1973.
- [25] HORVÁTH, L.: Hosszú távú vállalati tervezés, vállalati stratégia. Budapest 1977.
- [26] KOMONYI, Z.: Rugalmas vállalati tervezés. Közgazdasági Szemle, 27, 1980, č. 4, s. 414–426.
- [27] KORVÁN, I.: Jövőkutatás és gazdasági előrejelzés. Budapest, KJK 1972.
- [28] KOVÁCS, G. a kol.: Népgazdasági tervezés és irányítás. Budapest, KJK 1969, 553 s.
- [29] KOVÁCS, G.: A nagy távlatok és a tervezés. Budapest, KJK 1970.
- [30] KOVÁCS, G.: A jövő kritikus elágazási pontjai. Budapest, KJK 1975.
- [31] KOVÁCS, G.: Prognosztika és hosszú távú tervezés. Közgazdasági Szemle, 24, 1977, č. 9, s. 1008–1016.
- [32] KOVÁCS, G.: Jövőkutatás és társadalmi tervezés. Budapest, KJK 1979, 364 s.
- [33] KOVÁCS, J.: A munkaerő társadalmi újratermelése és tervezése. Budapest, Akadémiai Kiadó 1980, 205 s.

- [34] LADÓ, L. — DELI, L. — KOCSIS, J.: A komplex iparvállalati tervezés módszertana. Budapest, KJK 1971.
- [35] LADÓ, L.: Szervezésemélet és módszertan. Budapest, KJK 1980, 424 s.
- [36] Long-term Planning. The Organization of Long-term Planning in Hungary. New York, UN 1971, s. 148–153.
- [37] NÉMETH, Gy.: A népgazdasági szintű prognózisrendszer kialakítása és felhasználása népgazdasági tervezésben. Közgazdasági Szemle, 24, 1977, č. 3, s. 289–299.
- [38] NÉMETH, K.: Feladataink a hosszú távú külgazdasági politika és a termelési szerkezet fejlesztése irányelveinek megvalósításában. Társadalmi Szemle, 32, 1977, č. 12, s. 3–17.
- [39] NOVÁKYOVÁ, E.: A nagy távlanú jövőkutatói és a távlati tervezési modellek kapcsolata. Közgazdasági Szemle, 28, 1981, č. 4, s. 400–410.
- [40] SCHMIDT, Á.: Politika, prognosztika, tervezés. Gazdaság, 1972, č. 1.
- [41] STARK, A.: Terv és valóság. Budapest, Kossuth 1973, 359 s., predovšetkým strany 313–339.
- [42] SZORCSIK, S.: A társadalmi tervezésről. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete 1977, 219 s.
- [43] WILCSEK, J.: Vállalati tervezés a gazdaságirányítás új rendszerében. Budapest, KJK 1967.

Recenzie

MIKULIČ, Kamil: **Veľkoobchodné ceny a ich pôsobenie** Bratislava, Alfa 1982, 216 s.

Vo vydavateľstve Alfa vyšla v mesiaci septembri 1982 zaujímavá a potrebná publikácia. Autorovi sa podarilo vytvoriť dielo, ktoré úspešne zaplňa určitú medzeru v odbornej problematike využívania veľkoobchodných cien v systéme riadenia socialistického národného hospodárstva.

Nevyhnutosť riešenia dôležitých úloh, bezprostredne spojených s intenzifikáciou výroby, viedla k zvýšeniu významu teoretických i praktických otázok cien. Ich riešenie úzko súvisí so zdokonaľovaním celej sústavy riadenia, ako to dokumentuje aj Súbor opatrení, s cieľom plnšie využívať prednosti a možnosti, ktoré poskytuje socialistické národné hospodárstvo. Cenová teória i prax zaznamenali v ostatných rokoch značný kvalitatívny posun. Umožnilo to správne stanoviť úlohy aj veľkoobchodným cenám. Podstatne sa prehĺbilo pôsobenie stimulačnej funkcie veľkoobchodnej ceny.

Posudzovaná publikácia je rozdelená do piatich kapitol, ktoré na seba logicky nadväzujú. Prvá kapitola, nazvaná *Miesto a úlohy veľkoobchodných cien v sústave plánovitého riadenia národného hospodárstva*, obsahuje základné východiskové body skúmanej problematiky. Autor v skratke podobe uvádza vybrané základné metodologické otázky veľkoobchodných cien, preberá a stotožňuje sa so všeobecne platnými prístupmi vyme-

dzenia základu plánovanej ceny a funkcií veľkoobchodnej ceny. V nadväznosti na toto vymedzenie bližšie charakterizuje pôsobenie veľkoobchodných cien na výrobnno-hospodárske subjekty. Teoreticky a metodologicky vymedzuje podstatu a podmienky pôsobenia veľkoobchodných cien na chozrasčotnú jednotku, cieľové správanie chozrasčotných jednotiek vo vzťahu k veľkoobchodným cenám, ako aj osobitosti a obmedzenia veľkoobchodných cien.

Pre úplnosť zavádzaných definícií bolo potrebné objasniť pojem „cenová sústava“, ktorý autor používa v tejto i v ďalších kapitolách, čím by bola orientácia jednoznačnejšia. Podobne je to aj pri pojme „základná cena“.

V časti 1.1.2 *Funkcie veľkoobchodných cien* autor nastoľuje požiadavku vytvárania súladu medzi ekonomickou a cenovou výhodnosťou výrobkov pomerne opatrne, keď uvádza, že ide o presadzovanie známeho hesla: „Čo je výhodné pre celok — socialistickú spoločnosť, malo by sa stať výhodným aj pre jej časť — chozrasčotnú jednotku“ (podčiarkol M. Rajňák). Podľa nášho názoru túto požiadavku výhodnosti treba nastoliť jednoznačnejšie, aj keď zosúladenie záujmov nemusí byť vždy riešené len prostredníctvom veľkoobchodnej ceny.

V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že práve uvedená oblasť — vzťah veľkoobchodných cien a choz-

rasčotných jednotiek, v bezprostrednej závislosti so systémom hmotnej zainteresovanosti, v odbornej ekonomickej literatúre sa nevyskytuje v ucelenej a metodologicky usporiadanej podobe. Vyplnenie tejto medzery je prínosom autora a umožnilo mu položiť základ pre vypracovanie ďalších dvoch kapitol a tým aj pre splnenie vytýčeného cieľa: „oboznámiť širší okruh pracovníkov (ekonómov a technikov), predovšetkým hospodárskych organizácií, s prehĺbením podmienok pôsobenia veľkoobchodných cien, so zvýšením ich účinnosti pri usmerňovaní správania chozrasčotných jednotiek pri tvorbe a realizácii národohospodárskeho plánu, najmä v podmienkach 7. päťročnice“.

Uvádzané výhodnejšie postavenie výrobcov spotrebných predmetov pred výrobcami výrobných prostriedkov, resp. výrobcov pre domáci trh pred výrobcami pre zahraničných odberateľov a pod. (pozri časť 1.2.3 *Osobitosti a obmedzenia v pôsobení veľkoobchodných cien*) núti k zamysleniu. Je to skutočne tak? Alebo ide o nesprávne stanovené „zlahčovacie“ požiadavky aj prostredníctvom veľkoobchodných cien. Možno aj z tohto pohľadu by bolo potrebné hľadať ďalšie rezervy v zdokonaľovaní súčasne platnej metodiky tvorby veľkoobchodných cien nových výrobkov.

Druhá kapitola — *Cenová výhoda a jej spôsob vyjadrovania. Mechanizmus pôsobenia veľkoobchodných cien na chozrasčotné jednotky* — je svojím obsahom zaujímavá pre teóriu i praktické použitie. V nadväznosti na záver prvej kapitoly autorovi sa úspešne podarilo zvládnuť náročnú problematiku, ktorú v odbornej ekonomickej literatúre hľadáme od začiatku uplatňovania cien, ako jedného z ekonomických nástrojov riadenia socialistického národného hospodárstva. Autor venuje pozornosť dvom problémovým okruhom:

1. cenovej výhodnosti výrobkov a jej vyjadrovaniu;

2. mechanizmu pôsobenia veľkoobchodných cien na chozrasčotnú jednotku.

Správne uvádza, že vzťahy medzi ekonomickým záujmom výrobcu a veľkoobchodnými cenami vystupujú vo všeobecnom tvare ako cenová výhoda. Teoreticky analyzuje cenovú výhodu v socialistických podmienkach z rôznych hľadísk, podmienky vzniku i faktory, ktoré ju ovplyvňujú. K. Mikulíč vhodne vysvetľuje pôsobenie veľkoobchodných cien prostredníctvom tržieb, vlastných nákladov a tvorby podnikových fondov. Tým zároveň logicky poukazuje aj na ich účinnosť pri motivácii záujmov na troch úrovniach: celospoločenské, kolektívne a osobné záujmy.

Obsahovo nemenej zaujímavá je aj tretia kapitola publikácie s názvom *Vývoj spôsobu vyjadrovania cenovej výhody a nové tendencie jeho premeny*. Autor tu charakterizuje hlavne vývojové etapy výrazu cenovej výhody odvodením od etáp plánovania a stimulovania ekonomickej efektívnosti chozrasčotných jednotiek. Takýto prístup je správny a umožňuje aj správne pochopiť veľkoobchodné ceny a ich väzbu na systém hmotnej zainteresovanosti. Jadro rozoberanej problematiky nám výstižne približujú tieto vety (v časti 3.1): „Prepojenie peňažných príjmov pracovníkov chozrasčotných jednotiek na ich výrobnohospodárske výsledky je nielen spôsob spájania záujmu jednotlivca so záujmami vyššej úrovne, ale je to aj spôsob realizácie princípu odmeňovania podľa práce. Využívaním tohto princípu sa uplatňuje väzba hmotného zainteresovania chozrasčotnej jednotky na tvorbe finančnej základne.“ Autor pritom v doterajšom vývoji spôsobu vyjadrovania cenovej výhody rozoznáva viaceré etapy. Charakterizuje ich najmä: používaným hlavným uka-

zovateľom hodnotového vyjadrenia objemu výroby; výškou rentability (vrátane spôsobu jej merania); prepojením mzdových prostriedkov s objemom výroby v hodnotovom vyjadrení (pomocou hlavného ukazovateľa objemu výroby, používaného v príslušnej etape); príslušnými (typickými pre danú etapu) javovými problémami podnikového správania.

Takýto prístup zrozumiteľným a výstižným spôsobom umožňuje chápať cenovú výhodnosť a jej väzbu na činnosť výrobo-hospodárskych subjektov a logicky vyúsťuje v Súbore opatrení. Umožňuje čitateľovi správne pochopiť ekonomický mechanizmus nášho socialistického národného hospodárstva a miesto veľkoobchodných cien v tomto mechanizme v súčasnej etape rozvoja. V tretej časti zároveň formuluje vývoj v danej problematike, pričom vychádza najmä z alternatív, ktoré by mohli nahradiť stimulačný ukazovateľ „vlastné výkony“.

Vo štvrtej kapitole, ktorá má názov *Príame nástroje cenovej politiky — funkčné podsystémy štátneho riadenia cien*, autor venuje pozornosť plánovaniu veľkoobchodných cien v systéme štátneho riadenia cien a tvorbe veľkoobchodných cien nových výrobkov.

V časti o plánovaní veľkoobchodných cien (4.1) vychádza zo „vztahu medzi spoločensky nutnými nákladmi ako dynamickou kategóriou a nominálnymi cenami ako relatívne statickými veličinami“.

Úspešne zhrňa doterajšie skúsenosti z plánovania veľkoobchodných cien, analyzuje jednotlivé činitele plánu vývoja týchto cien a rozširuje doteraz všeobecne známe prístupy o nové poznatky. Azda vo väčšej miere sa mohol autor pokúsiť metodicky riešiť prepojenie plánovaných komplexných (generálnych, jednorazových) úprav veľkoobchodných cien s čiastkovými prestavbami i realizáciu nevyhnutných zmien veľkoobchodných cien niekto-

rých výrobkov medzi komplexnými a čiastkovými úpravami.

Pri tvorbe veľkoobchodných cien nových výrobkov K. Mikulič uplatňuje nové požiadavky súčasnej hospodárskej praxe a pozornosť sústreďuje najmä na: cenové limity a spôsoby ich tvorby s využitím zahraničných cenových relácií; metódy tvorby veľkoobchodných cien nových výrobkov vyjadrujúce podmienky výroby a obehu, s dôrazom na technicko-ekonomické parametre nových výrobkov; metódy tvorby cien nových výrobkov vyjadrujúcich podmienky realizácie so zvýšenou pozornosťou predovšetkým na uplatňovanie cenovej stimulácie v oblasti podpory technického pokroku, výroby náhradných dielov a podporu znižovania hmotnosti nových výrobkov.

V záverečnej (piatej) kapitole publikácie autor charakterizuje koncepčné opatrenia v systave veľkoobchodných cien v období príprav XVI. zjazdu KSČ a rozpracovania jeho záverov. Kapitola je vhodným završením preberanej problematiky veľkoobchodných cien, ako súčasťou koncepcie hospodárskej politiky Komunistickej strany Československa v 7. päťročnici.

Obahuje charakteristiku: jednorazovej úpravy veľkoobchodných cien k 1. 1. 1981 a k 1. 1. 1982; pôsobenie nebilancovaných zmien veľkoobchodných cien na chozrasčotné jednotky; úprav systému centrálnej cenovej regulácie dovozu; zmien spôsobu stanovenia kalkulačných sadziieb pre potreby tvorby veľkoobchodných cien nových výrobkov; ekonomickej efektívnosti vývozu a jej cenovej stimulácie.

Záverom možno konštatovať, že publikácia vychádza zo správnych teoretických a praktických poznatkov marxisticko-leninskej teórie a ekonomickej vedy a úspešne ju rozvíja. Je spracovaná so znalosťou teoreticko-odbornej a politicko-hospodárskej

problematiky. Doložená je vhodnými faktografickými údajmi, grafmi a v značnej miere využíva matematiku pri formulovaní rôznych ekonomických vzťahov.

Vzhľadom na úroveň spracovania, aktuálnosť a spoločenskú užitočnosť publikácie odporúčame ju do pozor-

nosti širokej verejnosti. Iste si ju so záujmom preštudujú pracovníci v ekonomickom výskume a v hospodárskej praxi, a v neposlednom rade študenti vysokých škôl a postgraduálnych kurzov ekonomického zamerania.

Milan Rajňák

Správy

Celoštátna vedecká konferencia mladých ekonómov

Pod záštitou ÚV SZM usporiadala ČSAV spoločne so ZO SZM pri Ekonomickom ústave ČSAV celoštátnu vedeckú konferenciu v Ždani pri Prahe. Konferencia sa konala na počesť III. zjazdu SZM v dňoch 6.—8. 10. 1982 s cieľom rozvíjať tvorivú aktivitu mladých pracovníkov v základnom výskume. Zúčastnili sa jej víťazi ústavných a celoškolských súťaží mladých ekonómov a vybraní mladí pracovníci z ďalších organizácií so svojimi príspevkami. Prednesené práce súťažili o medailu ZENIT — Majster zajtrajška [t. j. Zručnosť, Elán, Novátorstvo, Iniciatíva, Tvorivosť], ktorú udeľuje ÚV SZM jednotlivcom alebo kolektívom za aktívny podiel a vynikajúce výsledky v rozvoji vedecko-technického pokroku.

Odbornej porote, zloženej z vedeckých pracovníkov-špecialistov na prerokované otázky, striedavo predsedali doc. Ing. J. Vaner, DrSc., z Ekonomického ústavu ČSAV a prof. Ing. J. Rypota, CSc., riaditeľ ÚML VŠE Praha. Ako hosť sa konferencie zúčastnil Ing. M. Toms, CSc., poverený riadením Ekonomického ústavu ČSAV.

Ing. S. Medřický, vedúci odboru vedy a techniky ÚV SZM, v úvodnom vystúpení zoznámil účastníkov konferencie so závermi III. zjazdu SZM; išlo predovšetkým o úlohy, ktoré staja pred mladou generáciou v oblasti vedy a techniky. Osobitne v tejto súvislosti zdôraznil potrebu nielen mo-

rálnej, ale aj materiálnej stimulácie mladých vedeckých a výskumných pracovníkov. Porota si potom vypočula 15 súťažných vystúpení.

Ing. Ján Babin (ÚML VŠE Praha) upozornil na skutočnosť, že v hierarchii problémov, ktoré musí v súčasnosti riešiť politická ekonómia socializmu, spolu s problémom „ako vyrábať“, vystupuje do popredia problém „čo vyrábať“, teda otázka cieľovej funkcie socializmu. Z nej vyplýva zároveň potreba analýzy nového spôsobu života, čiže rozpracovanie otázok vzájomného pôsobenia výrobných síl a výrobných vzťahov v podmienkach intenzívneho typu rozvoja socialistickej ekonomiky, aby sa vytváral priestor pre harmonický rozvoj človeka.

Príspevok Ing. Aleša Lisu (VŠE Praha) *K niektorým súvislostiam socialistickeho reprodukčného procesu* sa venoval monistickému, materialistickému vysvetľovaniu reprodukčného procesu a jeho cieľa, a to na základe jednoty rozvoja výrobných síl a reprodukčných schopností individua.

Ing. Elena Brandová (VŠE Praha) v príspevku *Užitočný efekt služieb a jeho vymedzenie* načrtla problematiku kategórií produktívnej a neproduktívnej práce a začlenenie služieb do výrobnnej či nevýrobnej sféry.

V príspevku *Niektoré problémy hodnotenia efektívnosti vonkajších ekonomických vzťahov* sa Ing. Miloš Kráľ

(EÚ SAV) zaoberal vhodnosťou použitia niektorých ukazovateľov hodnotenia efektívnosti a ich adekvátnosťou v súčasných vonkajších a vnútorných podmienkach československej ekonomiky. Používaný rozdielový ukazovateľ považuje za nedokonalý, s negatívnymi dôsledkami pri používaní v praxi. Podstatu problému nachádza vo vplyve vonkajších ekonomických vzťahov (predovšetkým zahraničného obchodu) na veľkosť použitého národného dôchodku. Navrhol zavedenie kategórie národný dôchodok upravený na použitie a vymedzil spôsob jej kvantifikácie.

Príspevok Ing. Petra Matějčeka (EÚ ČSAV) rozoberal problém zabezpečovania štátov RVHP potravinami a zvláštnosti utvárania kontraktných cien poľnohospodárskych výrobkov.

Ing. Aleš Čapek (EÚ ČSAV) vo svojom vystúpení *Súčasná vedecko-technická politika USA* vysvetľuje vývoj vedy v USA od konca II. svetovej vojny. Zaoberá sa príčinami značných zmien a nových tendencií i zameraniami vedy v USA na oblasť energetiky, ochrany životného prostredia, zdravotníctva, dopravy a rozvoj miest.

Príspevok Ing. Jana Zemana (EÚ ČSAV) *O tzv. zákone klesajúcej efektívnosti vkladov do životného prostredia* bol polemikou na prácu J. Mašterová — M. Farský *K problematike prechodu výrobného procesu na malo-odpadovú technológiu*, publikovanú pobočkou EÚ ČSAV v Ústí nad Labem v apríli 1982.

Referát Ing. Petra Korandu, CSc. (ÚML Univerzity Karlovy) *K postaveniu a úlohe OPEC v kapitalistickej sústave* sa sústredil hlavne na dva aspekty — na vývoz ropy z krajín OPEC vo vzťahu k energetickej bilancii kapitalistického sveta a na politický význam vplyvu OPEC na vývoj štátov kapitalistickej sústavy.

PhDr. Miroslav Veverka (ÚML ÚV KSČ) vo svojom príspevku *K chápaniu*

štátnomonopolistického plánovania zdôraznil, že plánovanie hospodárskej politiky predstavuje vyvrcholenie vývoja štátnej ekonomickej intervencie v podmienkach súčasného kapitalizmu a načrtol podstatu, hranice a nové črty tohto javu.

Príspevok Ing. Pavla Černohorského (EÚ ČSAV) *Rozdiely medzi regionmi rozvojového sveta* poukázal na špecifické trendy výživy obyvateľstva všeobecne, a zvlášť na špecifické vývojové trendy jednotlivých oblastí rozvojového sveta.

Ing. Oldřich Dědek (EÚ ČSAV) sa v práci *Vývoj kapitalizmu v Ricardo-vom a Marxovom teoretickom systéme: komparatívna modelová štúdia* pokúsil porovnať základné dynamické charakteristiky Ricardovho a Marxovho teoretického zdôvodnenia kapitalistického hospodárstva.

V príspevku *Modelovanie niektorých ukazovateľov ZSSR* Ing. Jaroslav Zajak, CSc. (VŠE Bratislava) kvantifikoval pomocou ekonometrického modelu ekonomiky ZSSR závislosť rastu národného dôchodku od jednotlivých faktorov (základné výrobné fondy, počet pracovníkov, vplyv VTR) v priemysle, stavebníctve a poľnohospodárstve.

Ing. Ján Urban, CSc. (VŠE Praha) v príspevku *K poklesu tempa rastu produktivity práce vo vyspelých kapitalistických štátoch* sa zamerl na ekonomicko-štatistický rozbor príčin zmien produktivity práce v spracovateľskom priemysle v 11 vyspelých kapitalistických krajinách Európy. Došiel k záveru, že príčinu poklesu treba hľadať v poklese prírastku výroby.

Michail Afanasiev (CEMI AV ZSSR) a RNDr. Jiří Bureš (EÚ ČSAV) v práci *Vierohodnosť ekonomických informácií v plánovaní a riadení* opísali modelový prístupom procesy pohybov a transformácií ekonomických informácií medzi riadiacim centrom a lokálnymi článkami. Formulovali vlast-

nosti simulačnej štruktúry, ktorá postihuje aspekt výhodnosti poskytovania pravdivej informácie pre každý lokálny článok a zainteresovanosť centra na získaní pravdivých informácií. Otvoreným problémom však ostáva konštrukcia všeobecnej optimálnej simulačnej štruktúry.

V poslednom súťažnom referáte *K otázke rozvoja socialistických výrobných vzťahov* prom. matematik Radim Valenčík (VŠE Praha) zdôraznil dôležitosť postavenia a rozvoja teórie výrobných vzťahov pri objasňovaní objektívnej determinovanosti procesov v spoločenskej nadstavbe i úlohu spoločenského vedomia.

Jednotlivé vystúpenia i celkovú úroveň súťaže v mene odbornej poroty zhodnotil doc. J. Vaner. Označil ju za veľmi dobrú tak po stránke vecnej problematiky, ako aj po stránke teoretickej úrovne riešených problémov. Okrem toho ocenil bohatú diskusiu k jednotlivým príspevkom, jej konkrétnosť, konštruktívny a odborný prístup.

Ako najlepšie práce vyhodnotila odborná porota príspevky M. Kráľa (EÚ

SAV), autorskej dvojice M. Afanasiev (CEMI AV ZSSR) a J. Bureš (EÚ ČSAV) a príspevok J. Babina (ÚML VŠE Praha). Autorom bola udelená bronzová medaila ZENIT — Majster zajtrajška. Takto sa prvýkrát v histórii SZM stali nositeľmi tohto vyznamenania — udeľovaného ÚV SZM — pracovníci spoločenského výskumu.

Všetky práce budú publikované v zborníku *Mladí ekonómovia a spoločnosť*, ktorý vydá Československá ekonomická spoločnosť (víťazné práce v plnom znení a ostatné v skrátennej forme).

Na záver rokovania konferencie sa uskutočnila diskusia s prof. J. Rypotom a Ing. M. Mejstříkom. Týkala sa prípravy a náplne podobných akcií v budúcnosti, ich rozšírenia i na ďalšie vysoké školy a vedecké pracoviská, spôsobu hodnotenia súťažných prác a nových foriem materiálneho a morálneho ocenenia víťazných prác (napr. formou študijného pobytu v cudzine a pod.).

Alena Zemplinerová
Ivan Hrbek

POKYNY PRE AUTOROV

Rukopisy prijíma redakcia Ekonomického časopisu, ul. Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava. Články majú mať teoretický charakter zodpovedajúci zameraniu časopisu, ich názov má byť stručný a výstižný. Ku každému článku pripraví autori resumé v rozsahu najviac 30 riadkov. Časopis uvádza resumé v ruskom a anglickom jazyku. Príspevky sa predkladajú v 3 exemplároch (1 originál a 2 kópie), napísané podľa platnej ČSN (60 úderov v riadku, maximálne 30 riadkov na jednej strane). Rozsah článkov je najviac 20–25 strojom písaných strán, recenzií (podľa rozsahu knihy) 5–8 strán, správ 4–6 strán. Redakcia neprijíma rukopisy v kópiách bez originálu, ani texty získané rozmnožovacou technikou. Poznámky, ktoré patria pod čiaru, číslujú sa poradovým číslom v texte a prikladajú sa súhrnne za článok. Takisto sa v texte označujú obrázky, grafy a schémy a zaraďujú sa za článok. Bibliografické citácie musia zodpovedať ČSN 01 0197 – Bibliografické citace. Odvolania na literatúru sa označujú v texte alebo v poznámkach pod čiarou príslušným poradovým číslom v hranatej zátvorke; zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci článku. Matematické vzorce a výrazy majú byť napísané, pokiaľ je to možné, strojom, zreteľne a podľa zaužívaných zvyklostí. Autor má uviesť presnú adresu svojho pracoviska a tituly; dostane niekoľko separátnych výtlačkov svojho príspevku.

Autori článkov: Ing. ŠIKULA, Milan, CSc., Ekonomický ústav SAV, Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava – Ing. HOFFMANN, Pavel, CSc., Výskumný ústav oblastného plánovania, Drieňová 34, 826 32 Bratislava – prof. Ing. SOJKA, Jozef, CSc., Vysoká škola ekonomická, Odbojárov 10, 832 20 Bratislava – doc. Ing. BACOVÁ, Viera, CSc., Vysoká škola ekonomická, Palisády 22, 832 20 Bratislava – Ing. MARČÍČIAK, Peter, Vojenská politická akadémia KG, Kutuzovova ul., 832 28 Bratislava – Ing. HÁJEK, Ladislav, Ústav marxizmu-leninizmu UK, Šimkova 870, 500 00 Hradec Králové – Ing. MARKUŠ, Jozef, CSc., Ekonomický ústav SAV, Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava.

Z OBSAHU EKONOMICKEHO ČASOPISU číslo 4/31/1983

V boji za socializmus, za intenzívny rozvoj jeho ekonomiky [K životnému jubileu súdruha Jozefa Lenárta]

OKÁLI, Ivan — MARKUŠ, Jozef — SOKIRA, Jozef — VOJTKO, Jozef — BUČEK, Milan — ŠIKULA, Milan: Hospodársky mechanizmus v etape formovania intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie [Politickoeconomický náčrt koncepcie]
 ŠIKULA, Milan: Základné otázky formovania a fungovania komplexov v spoločenskom výrobnom procese [Pokus o politickoeconomický náčrt]

Z OBSAHU časopisu Ekonomického ústavu ČSAV
 POLITICKÁ EKONOMIE číslo 4/31/1983

TOMS, Miroslav: Teoretické otázky procesu intenzifikácie

SVĚRÁK, Vladislav: Vnější kritéria efektivity: Interakce cen a kursů měn

TÍKAL, Svatopluk: Ekonomické důsledky kapitalistické regionální interakce

ANDEĽ, Vladimír: Vliv směny generací na vývoj průměrné výše důchodu a mzdy v ČSSR

BUREŠ, Jiří: Ekonomická informace v plánování a řízení

MEJSTRÍK, Michal: Problémy hodnocení efektivity vědeckotechnického rozvoje

PNS-UED BRATISLAVA VEC SPOJ. SLUŽBY

EKON CAS
 NELAMAT

469851

SLOVENSKA TECHN.
 KNIZNICA

GOTTWALDOVO NAM. 2

812 23 B R A T I S L A V A

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník 31, 1983, č. 3. — Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Hlavný redaktor Vladimír Mikuláš, výkonná redaktorka Frída Svajdlárová, redaktorka Katarína Rybanská, tajomníčka redakcie Naďa Proksová. — Vytlačili: Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Ružomberok. — Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS-ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS-Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava. Celoročné predplatné Kčs 96.—, jednotlivé čísla Kčs 8.—.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON and SAGNER, D-8000, München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by John BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1983